

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İBN ABBAS RİVAYETLERİNDE İSRAİLİYAT
(SAHİFETÜ ALİ B. EBÎ TALHA VE TABERÎ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Mustafa CÜNÜK

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İMAMOĞLU

Karabük
EKİM/2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ.....	24
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	25
1. BİRİNCİ BÖLÜM	28
1. ABDULLAH B. ABBAS	28
1.1. Abdullah İbn Abbas'ın Yetiştği Ortam	28
1.1.1. Sosyal ve Siyasal Ortam.....	28
1.1.2. İlmî Ortam.....	39
1.1.2.1. Kur'an Çalışmaları	44
1.2. Hayati, Ailesi, Hz.Peygamber'le İlişkisi.....	45
1.2.1. Hayatı.....	45
1.2.2. Ailesi.....	46
1.2.3. Hz. Peygamberle ve Ev Halkıyla İrtibatı	48
1.3. İbn Abbas Ve Hadis İlmî	49
1.3.1. Bir Hadis Öğrencisi olarak İbn Abbas	49
1.3.2. Bir Hadis Ravisi Olarak İbn Abbas.....	50
1.3.3. İbn Abbas'ın Rivayet Ettiği Hadis Sayısı.....	52
1.3.4. İbn Abbas'ın Rivayet Türleri	53
1.3.5. İbn Abbas'ın Hadis Metodolojisi	55
1.4. İbn Abbas Ve Tefsir İlmî.....	61
1.4.1. İbn Abbas'ın Tefsirle Olan İlişkisi.....	61
1.4.2. İbn Abbas'ın Tefsir Metodu	63
1.4.3. İbn Abbas'ın Tefsir Rivayetleri ve İsrâiliyat	64

1.4.4.	İbn Abbas Tarikleri.....	70
1.4.5.	İbn Abbas'a Atfedilen Filolojik Tefsirler	71
1.4.5.1.	Garîbu'l-Kur'ân / Luğâtu'l-Kur'ân	71
1.4.5.2.	Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak	72
1.4.5.3.	Sahifetü Ali b. Ebi Talha	72
1.4.5.4.	el-Mikbas min Tefsir-i İbn Abbas	73
2.	İKİNCİ BÖLÜM.....	77
2.	ALİ B. EBÎ TALHA.....	77
2.1.	Ali B. Ebi Talha'nin Hayati.....	77
2.1.1.	Hayatı, Ailesi, Yetişmesi.....	77
2.1.2.	İbn Abbas ile Olan İlişkisi	78
2.2.	Ali B. Ebi Talha'nin İلمي Kişiliği.....	80
2.2.1.	Muhaddis Olarak Ali b. Ebî Talha	81
2.2.2.	Müfessir Olarak Ali b. Ebi Talha	81
2.2.3.	Ali b. Talha'nın Rivayet Ettiği Kimseler	82
2.2.4.	Sahifetü Ali b. Ebî Talha'nın Tefsir Özellikleri	82
2.2.5.	Sahifetü Ali b. Ebî Talha Adlı Eserde Filolojik Özellikler	86
2.2.6.	Luğavi (Filolojik) Örnekler	88
2.2.6.1.	İnsan Suresi	88
2.2.6.2.	Tin Suresi.....	90
2.2.6.3.	Hümeze Suresi.....	90
2.2.6.4.	Fil Suresi	90
2.2.6.5.	Kureyş Suresi	91
2.2.6.6.	Mâun Suresi.....	91
2.2.6.7.	Kevser Suresi.....	91
2.2.6.8.	İhlas Suresi	92
2.2.6.9.	Felak Suresi	92
2.2.7.	Ahkâma Dayalı Örnekler.....	95
3.	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	98
3.	İBN ABBAS RİVAYETLERİNDE TEFSİR YÖNTEMİ OLARAK İSRAİLİYAT.....	98
3.1.	Sahifetü Ali B. Ebi Talha'da İsrailiyyat.....	98
3.2.	Taberi'nin İbn Abbas İsnadları.....	98
3.2.1.	Taberi'nin İbn Abbas'a İsnad Ettiği Rivayet Sayısı.....	102
3.3.	Taberi Tefsirinde İsraili Haberler	105

3.3.1.	Taberî Tefsirinde Ravilere Göre İsrailî Rivayet Sayısı.....	117
3.3.2.	İsrâiliyat Örnekleri.....	120
3.3.2.1.	Eksik Olan Bilginin Kur'an'da Anılmayan Bir İsim Olması ...	121
3.3.2.2.	Mekân İsmine Dair Örnekler	121
3.3.2.3.	Şahıs İsmine Dair Örnekler	124
3.3.2.4.	Eksik Olan Bilginin Konunun Sebebi Olması.....	130
3.3.2.5.	İnsanların Kıssa Anlatımında Abartma Eğilimi.....	134
3.3.2.6.	Bilinmeyen Alana, Gayba Dair Bilgi ve Yorum Yapma Arzusu	135
SONUÇ		144
KAYNAKÇA.....		148
ÖZGEÇMİŞ		155

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Mustafa CÜNÜK'e ait İbn Abbas Rivayetlerinde İsrailiyat (Sahifetü Ali b. Ebi Talha ve Taberî Örneği) adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Akademik Unvanı	Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	: Dr. Öğretim Üyesi İ. Hakkı İmamoğlu	
Üye	: Prof. Dr. Burhan BALTACI	
Üye	: Dr. Öğretim Üyesi Şükrü MADEN	

Tez Sınavı Tarihi: 17.10.2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığı eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığı beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Mustafa CÜNÜK

İmza :

ÖNSÖZ

İslam ilim tarihinin öncüsü olan şahsiyetler hem yaşadıkları dönemin hem de sonra gelen kuşakların önünde seçkin bir yere sahiptirler. Tabiidir ki bu seçkin yeri elde etmek kişisel kabiliyetlerinin yanında onların bu alandaki beşikten mezara kadar ilim öğrenme çabalarının neticesidir. Onları aynı zamanda bu liyakatli konuma getiren durum hayatın içerisindeki istikametli yol yürüyüşleri olmuştur. İslam tarihinin en zorlu dönemeçlerinde hem bir ilim ehli ve hem de bu olaylar içerisinde âkil adam rolü üstlenmişlerdir.

Abdullah b. Abbas'ın ilmî otoritesini oluştururken çevresinde oluşan siyasi, sosyal buhranlar ve kargaşalar içerisinde aldığı rol, ilim alanına yaptığı katkılar, özellikle de tefsir alanındaki otorite oluşunu ortaya koymak önem arz etmektedir. Onun tefsire dair rivayetleri Kur'an'ın anlaşılmasında ümmet için önem arz etmektedir.

Tezimizin giriş bölümünde bu çalışmanın önemi ve hedefleri açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde Abdullah İbn Abbas'ın ilmi kişiliğine, peygamber dönemi ve sonraki dönem olmak üzere hayatına dair kesitlerden bir kısmına yer verilmiştir. İkinci bölümde İbn Abbas'ın rivayetlerini toplayan ilk kaynaklardan birisi olması dolayısıyla *Sahifetü Ali İbn Ebi Talha* örneği hakkında bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde İbn Abbas'ın filolojik tefsirin öncüsü olması dolayısı ile bu özelliği örneklerle açıklanmıştır. Bununla birlikte İbn Abbas'ın İsrailî rivayetlerin kullanılması ile ilgili olarak görüş ve metodu örnekler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken hem *Sahifetü Ali İbn Ebi Talha* rivayetlerini kapsamı içine alan hem de çok hacimli rivayet sayısına sahip olan Taberî'nin *Câmiü'l-Beyan* adlı eseri üzerinden konu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Taberî tefsiri üzerinde İbn Abbas ile ilgili rivayetler taranmış ve bunların israiliyatla ilgili olanları tablolar halinde sunulmuştur. Yer yer yine İbn Abbas'la ilişkilendirilen *el-Mikbas* adlı eserden örnekler verilmiştir. Sonuç bölümünde İbn Abbas'ın israilî haberleri kullanmasına yöneltilen eleştiriler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın oluşması ve tamamlanmasında, her aşamada bana olan yardımlarından dolayı, danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Hakkı İmamoğlu hocama, bizlere katkı sunan Prof. Dr. Burhan Baltacı ve Dr. Öğretim Üyesi Şükrü

Maden hocalarıma sonsuz Őukranlarımı sunarım. Ayrıca çalışmanın tamamlanması noktasında beni moral ve motivasyon olarak destekleyen aile bireylerime de teŐekkürü bir borç bilirim.

ÖZ

Tefsir tarihinin ilk dönem müfessirleri içinde önemli bir misyon üstlenmiş olan genç kuşak sahabiler arasındaki mümtaz şahsiyetlerden birisi olan İbn Abbas kendisinden sonra gelecek olanlara önemli bir kesişme noktası olmuştur. Bu önemli payelere sahip olurken birtakım polemiklerin hedefindeki kişi olarak da karşımıza çıkmıştır. Onun Kur'an diline vukûfiyeti, filolojik tefsirin öncüsü olmayı beraberinde getirmiştir. Ancak onunla ilgili tartışmalar, tefsir anlayışı içerisinde geçmiş Peygamber dönemlerine ışık tutup yorum ortaya koyabilmek için geçmiş din sahiplerinin kaynaklarına müracaat etmesidir. Modern dönem müfessirlerinin bu konu etrafında gereğinden fazla hassasiyet oluşturmaları İbn Abbas'ın bu çerçevede gelen tüm rivayetlerini tartışma alanına sokmuştur.

Oysa gerek *Sahîfetü Ali İbn Ebi Talha* örneğinde gerekse Taberî'de gördüğümüz rivayetlerinde İbn Abbas israiliyata başvuruda bilinçli bir tercihte bulunmaktadır. Bu tercih dönemin doğal akışında ortaya çıkmıştır. Sahabe toplumu içerisinde böyle bir yöneliş olduğu ve bu durumun yadırganan bir durum olmadığı görülmektedir. İsrailiyat kullanımı Asr-ı Saadet öncesi dönemlere atıfta bulunan Kur'an ayetlerinin anlaşılıp yorumlanmasında olağan bir süreçtir. Esasen, tefsir ilminin varlığı biraz da bu bilgi kaynakları üzerine yorumların kurulmasıdır.

Bu çalışma kapsamında İbn Abbas'ın tefsir sürecinde israiliyatı kullanımına dair kaynak karşılaştırması yapılmıştır. İbn Abbas'ın fikri süreçlerini besleyen aşamalara dair bilgiler verirken diğer taraftan onun siyasi ve içtimai olaylara bakış perspektifi ve İslam dünyasında ortaya çıkan kargaşalarda nasıl bir noktada kendisini konuşturduğu da ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Abbas; Ali b. Ebi Talha; İsrailiyat; Kıssa; Taberî; Sahîfetü Ali b. Ebî Talha

ABSTRACT

Ibn Abbas, one of the distinguished personalities among the younger generation Sahabas who had undertaken an important mission in the first period of the Tafsir history, became an important point of intersection for those who would come after him. While having these important shares, it has also emerged as the target person of some polemics. His presence in the language of the Qur'an has led to being the pioneer of the philological Tafsir method. However, the discussions about him in the sense of the Tafsir concentrates on his tendency to refer other Semitic religions' (People of the Book) references to interpret and understand period of prophets before Muhammad (s.a.v.). The fact that the Mufassirs of modern times was more sensitive around this issue has put all the statement of Ibn Abbas in the discussion area.

However, in the case of *Sahifetü Ali İbn Ebi Talha and Taberi*, as well as in other sources, Ibn Abbas makes a conscious choice to apply to former religion references. This preference emerged as the natural stream of the period. It is to be seen that there is such a tendency in the Sahaba community and that there is not a discredited situation by this preference. This is a routine process in interpreting the verses of the Qur'an referring to the pre-Saadet periods. In fact, the existence of the knowledge of Tafsir is a little bit about the interpretation of these sources of information, that's because Islam is accepts the former Semitic religions as righteous once and define itself as a legitimize and divine sequel of Judaism and Christianity.

In the context of this study, a resource comparison was made on the use of Jewish and Christian narratives during the Ibn Abbas' interpretation process of Quran verses'. While providing information about the stages of Ibn Abbas ' intellectual processes, the thesis also tried to express his perspective on political and internal affairs and how he was stand up for during the turmoil in the Islamic world.

Keywords: Ali b. Ebî Talha; Ibn Abbas; Israiliyat; Parable; Taberi; Sahifetü Ali b. Abî Talha,

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	İbn Abbas Rivayetlerinde İsrailiyat (<i>Sahîfetü Ali b. Ebi Talha</i> ve Taberî Örneği)
Tezin Yazarı	Mustafa CÜNÜK
Tezin Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Hakkı İMAMOĞLU
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	17.10.2019
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	KBÜ/SBE
Tezin Sayfa Sayısı	155
Anahtar Kelimeler	İbn Abbas, İsrailiyat, Ali b. Ebi Talha, <i>Sahîfet-ü Ali b. Ebî Talha</i> , Taberî, Kıssa

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Israelis in the narrations of Ibn Abbas (Ali Bin Abi Talha and Taberi Case)
Author of the Thesis	Mustafa CÜNÜK
Advisor of the Thesis	Faculty Member Ibrahim Hakkı IMAMOĞLU
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	17.10.2019
Field of the Thesis	Basic Islamic Sciences
Place of the Thesis	KBU/SBE
Total Page Number	155
Keywords	Ibn Abbas, Israiliyat, Ali bin Ebî Talha, <i>Sahifetü Ali Bin Ebî Talha</i> , Parable

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selâm
a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn
byy	: Basım yeri yok
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
Fak.	: Fakülte
KATÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
m.	: Miladi
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
Ünv.	: Üniversite
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
T.C.	:Türkiye Cumhuriyeti
Thk.	: Tahkik
Tsh.	: Tashih
tsz.	: Tarihsiz
y.	: Yıl

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Vahyin muhatabı olan insanın “Apaçık Kitab’a andolsun ki, iyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur’an yaptık”¹ ayetinin yüklemiş olduğu sorumlulukla birlikte İslam tarihi boyunca en önemli çabası, ilahi kelimeler olan Kur’an-ı Kerim’i anlama, anlamlandırma noktasında olmuştur. Onların bu gayretleri ilk nesilden günümüze kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. İslami ilimlerin dayanağı ve öncü nesli olan sahabe, gerek dinin sağlıklı bir biçimde anlaşılıp yaşanması gerekse İslam dininin temel kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’in anlaşılması ve yorumlanması yolunda ümmetin önüne önemli yol işaretlerini koyarak ön açıcı bir rol üstlenmişlerdir.

Onlar gerek Peygamberin kılavuzluğunda gerekse kendi anlayış, kavrayış ve birikimleri çerçevesinde ümmetin önünde vazgeçilmez bir kaynak olarak üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmişlerdir. Doğaldır ki sahabenin ilmi öğrenmeye kavramaya ve yorumlamaya kabiliyetleri ve sarf ettikleri gayret de aynı olmamıştır.

Onlardan bir kısmı gayretlerini hayatın akışı içerisinde kimi zaman çiftçiliğe kimi zaman ticarete yönlendirmişlerdir. Sahabilerden bazıları ise tüm mesailerini ilme vakfetmişlerdir. O günkü şartlarda önlerinde Kur’an ve Peygamberin sünneti onların mesai alanı olmuştur. Kur’an’ı yorumlama alanında onların arasından öne çıkan isimler olmuştur. Sahabe arasında Ali b. Ebi Talib (40/660), Abdullah b. Mes’ud (32/652), Ubeyy b. Ka’b (19/640), Abdullah b. Abbas (68/687-688), Ebu Musa el-Eş’ari (44/664), Zeyd b. Sabit (45/665) ve Abdullah b. ez-Zübeyr (73/692) gibi isimler tefsir sahasında şöhret olan isimlerdir.²

Tezimiz için konu alanı olan Abdullah b. Abbas rivayetleri ve isrâiliyat’tır. Abdullah b. Abbas sahabe içinde ümmetin önünde mümtaz bir şahsiyet olarak yer almaktadır. Sahabe içindeki durumu incelendiğinde diğerlerine nazaran daha küçük yaşlardan itibaren ilme yöneldiği görülmektedir. İbn Abbas’ın kendi yaş kuşağı olan genç sahabiler arasında öne çıktığı büyük sahabiler arasında da takdir gördüğüne dair rivayetlere ulaşmak mümkündür.

¹ Zuhuf, 43/2-3.

² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1983, s.235.

Abdullah b. Abbas, ilmi ve feraseti ile hep bir değer ifade etmiş ve kendisine atfedilen bu değere lâyık olmasını bilmiştir. Kendisine değer verenleri yanıltmadan, ilmi kariyeri ve mahareti ile ümmetin göz bebeği olarak hayatını sürdürmüştür. Ümmetin onun ilmine tanıklığı öncelikle hadis kaynakları yoluyla olmuştur. Çünkü Abdullah b. Abbas çok hadis rivayet edenler “el-Müksirun”³ arasında yer almıştır. İbn Abbas Peygamberimize ait vâridatın taşınıp aktarılmasında son derece gayretli ve titiz davranmıştır.

Onun hadis ilmindeki gayretkeşliği ve titizliği gerçekten ümmete ve ilim tahsil edenlere örnek teşkil etmiştir. Onun hadis ilmindeki bu durumunu ifade eden pek çok habere rastlamak mümkündür. Aşağıdaki haber bu durum için güzel bir örnek teşkil etmektedir.

“Abdullah b. Abbâs’ın kulağına sahabeden birinin bir hadisi gelmiş, İbn Abbas bunun üzerine hadisi bizzat ondan işitmek için, kalkıp yanına gitmiştir. Uyumakta olduğunu öğrenince de, ridasını yastık edinip kapısının önünde uzanmış, rüzgârın saçtığı kumla üzeri toz toprak olmuştu. Bilâhare, sahâbî dışarı çıkmış ve “Seni buraya kadar getiren nedir, Ey Rasûlullah’ın (s.a.v) amcasının oğlu! Birini gönderseydin de, ben sana gelseydim olmaz mıydı?” demişti. Bunun üzerine İbn Abbâs, sana gelmek bana düşer, demiş sonra da, hadisi bizzat ağzından işiterek ayrılıp gitmişti.”⁴

Abdullah b. Abbas’ın iyi bir hadisçi olmasıyla birlikte tefsir alanıyla ilgili ortaya koymuş olduğu çabada ön plana çıkmaktadır. Onun “Tercümânü-l Kur’ân”⁵ payesiyle anılmasının nedeni şüphesiz tefsirciliğidir. Bu çalışma da, onun tefsirciliği ile ilgili olarak; ilmi referansları ve metodolojisi yönüyle onu ilk dönem tefsircilerinin öncüsü yapan özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte rivayetleri yönüyle İsrâiliyat kullanımını açısından oluşan spekülâtif değerlendirmelerin geçerli olup olmadığı konusuna katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

Abdullah b. Abbas’ın İslamî ilimler alanında seçkin bir yere sahip oluşu insanlar tarafından farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesine neden olmuştur. Bir kısım insanlar onu, Peygamber tarafından iltifata tabi tutulması nedeniyle hayran

³ Müksirun: Binin üstünde hadis rivayet etmiş ve el-Müksirun (çok rivayet edenler) adı ile adlanmışlardır. Bkz; **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXI,534: Koçyigit, Talat, **Hadis Tarihi**, Ankara Üniv. Yayınları, Ankara, 1977.

⁴ İbn Sa’d, Muhammed, **Tabakatü’l-Kübra**, II,367,Dâr’u Sâdır, Beyrut, 1957/1376.

⁵ İbn Sa’d, **Tabakatü’l-Kübra**, II,367-368.

olunacak bir noktaya taşımıştır. Sadece Peygamberimizin duası bile onun hayran olunacak kimse kategorisine girmesine yetmiştir. Hz. Peygamber'in kendisine "Allah'ım O'na hikmeti ve Kur'ân'ın te'vilini öğret, O'nu dinde mütehasıs kıl"⁶ gibi sözlerle dua ettiği rivayet edilmektedir. Onun ilmî alandaki bu güçlü duruşunu, rivayetlerinde isrâilî haberlere yer vermesi nedeniyle insanlardan kimileri birtakım genellemeler yaparak za'fiyete uğratma çabası içerisine girmişlerdir.

Kimileri onu ilminden istifade edilecek bir üstad olarak görmüş ve onun halkasında ders tedrisine koyulup ilminden yararlanma gayreti içinde olmuşlardır. Abdullah b. Abbas'ın yaşadığı dönemin büyük bir dilimi İslam dünyasında siyasi/fikrî mücadele ve ayrışmaların olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla kimileri onun bu seçkin konumunu fırsat bilip kendi dini/siyasi hedefleri doğrultusunda onun ismini kullanma gayreti içinde olmuşlardır. Kimi zaman da her yetkin/mütehasıs ilim adamı gibi ilmi hasetten ve çekememezlikten kaynaklı taarruzlara uğramıştır.

Bütün bu geniş yelpazenin içerisinde İbn Abbas'la ilgili söylenenleri, yapılan eleştirileri ya da ithamları sağlıklı bir çerçevede değerlendirme zorunluluğu vardır. Bir tarafta Peygamber'den hadis rivayet edenler içinde "el-Müksirun" kategorisinde yer almış hadis konusunda çabası ve titizliği ön plana çıkmış olan bir şahsiyet, diğer tarafta hemen hemen bütün tefsir teliflerine temel teşkil eden bir şahsiyet olması üzerinde titizlikle çalışılması gereken bir konudur.

Abdullah b. Abbas'a dayandırılan bu yoğun rivayet akışı, bunların tek tek değerlendirilmesini zorlaştıran bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam tarihi boyunca tefsir alanında oluşan binlerce te'lifat bir şekilde İbn Abbas rivayetleri ile kesişebilmektedir.

Abdullah b. Abbas'a hayranlık duyan insanlar açısından onun bu durumu bir problem ortaya çıkarmamaktadır. Bu kesim genç bir sahâbi olan İbn Abbas'ın hem zekâsına hem de ilmine hayran olmuş ve onu tartışma konusu olmaktan çıkarmıştır. Hatta onun oluşturduğu bu başarı hikâyesi kendi döneminde belirgin bir şekilde öne çıkmıştır.

⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahîh**, Kitâbul-İlm, 52. Müslim b. Haccâc El-Kuşeyrî en-Neysâburî, **Sahîhu Muslim**, Kitâbu Fazâilî's-Sahâbe,138.

Onun bilgisini takdir edenler, zaman zaman büyük sahabilerin oluşturdukları istişare meclislerine onu götürmüşler ve ona itibar göstermişlerdir.⁷

Onu ilmin kaynağı olarak görenler onun ders halkasından istifade etmişlerdir. İbn Hacer'in Yezid b. el-Esam'dan aktardığı şu haber onun talebeleri üzerindeki etkisine güzel bir örnektir: "Muaviye b.Ebi Süfyan hacca gitmişti; yanında büyük bir cemaat vardı. Aynı sene İbn Abbas da hacetmişti. Onun yanında da büyük bir cemaat vardı. Fakat bu cemaat İbn Abbas'tan ilim tahsil eden talebeleri idi."⁸ Ancak problem olarak görülen alan şudur ki; Abdullah b. Abbas'ın ismini ve ilmi kariyerini, dini/siyasi amaçları için kullanmaya kalkan ve onun üzerinden hedeflerine ulaşma çabası içine girenler olmuştur. Bu kesimin yaptıkları İbn-i Abbas ve onun rivayetlerinde şüpheli durumlar oluşturmaya yetmiştir. Bir yandan da ona dayandırılan yoğun israilî haberlerin tefsirler üzerinden sisteme dâhil edilme çabası ortaya çıkmıştır. Bu durum İbn Abbas rivayetlerinin tamamı hakkında red anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Abdullah b. Abbas gibi "hibr" ve "bahr" gibi unvanlarla anılan bir sahibinin rivayetlerini israilî haberlere dayanır gerekçesiyle tümünden redde götürecek bir bühtanla hareket etmek böyle büyük bir kaynağı yok saymak olacaktır.

Bu nedenle bu konu alanı pek çok çalışmayı hak eden bir alandır. Bu çalışmanın hedefi Abdullah b. Abbas'ın Kur'an'ın yorumlanmasında kullandığı yöntemi tespit etmek ile birlikte isrâiliyata dayalı haberlere başvurup başvurmadığı ve eğer varsa bunun nedenlerini açıklığa kavuşturma çabasıdır. Gerçekte İbn Abbas'ın Kur'an'ı anlama çabasına leke sürülmesi gayreti mi olmuştur? Yoksa İbn Abbas kendisine atfedilen bu ithamlara neden olacak bir tutum içine mi girmiştir? Veyahut Kur'an'ı açıklama babında bunu bir yöntem olarak mı kullanmıştır? Acaba Abdullah b. Abbas genel bir anlayış olarak Kur'an ayetleri, hadisler, Arap diline dayalı bilgilerle birlikte yaşadığı dönemde var olan diğer bilgileri tefsir alanında kullanmayı bir yöntem olarak mı kabul etmektedir?

Abdullah b. Abbas'ın israiliyat kullanımını bilinçli bir tercih midir? Ya da rivayetleri değerlendirme bir özensizliğin sonucu mudur? Veyahut da bu haberlerle farkında olarak ya da olmayarak dini düşüncenin karmaşa haline gelmesine dönük bir

⁷ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahih*, VI.220-221; İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra* II,120, *Bidaye* VIII.299, Suyuti, *İtkan*. II, 222.

⁸ Özek, Ali, *Dirayet Müfessiri İbn Abbas*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, İstanbul, 1984, sy.4, s.68.

hedef mi gözetilmiştir? Gibi zihinlerde oluşan sorulara açıklık getirip katkıda bulunmak hedeflenmiştir. Onun ilmi maharetine gölge düşürecek bu ve benzeri ithamların bir gerçekliği var mıdır? Yoksa ilmi mahfillerde oluşan hasedin bir yansıması mıdır? Ya da Kur'an'ın anlaşılmasındaki bir takım saptırmaların böyle güçlü bir âlim/sahabi adıyla yapmanın kolaycılığına mı kaçılmıştır? Bütün bu soruların cevabını ararken insafli bir alanda durmak ve oradan hareket etmek esas olmalıdır. Bilgi meselesi ister dini bilgi isterse diğer bilgi türleri olsun nesillerden nesillere tevarüs eden bir husustur. Daha önce yeryüzünde var olan dini tecrübe ve bilgiler döneme göre yeni formlara dönüşerek varlıklarını sürdürürler. Dolayısıyla hiçbir ilim ve fikir adamı fikrî temellerini oluştururken bu isrâilî bilgilerden tümüyle azade olarak oluşturamaz. Mutlaka varlığını sürdüren bu bilgilerden etkilenme oranı söz konusu olacaktır.

Tefsir ve israiliyat kavramları yan yana getirildiğinde İslam ilim tarihinde itici bir atmosferin oluştuğu gerçeği yadsınamaz. Özellikle modern İslami düşünce dönemine intikal edince bu durum daha da belirgin hale gelmektedir. Ancak İslam dini ve Kur'an vahyi sosyolojik bir ortam üzerine nazil olmuştur. Vahyin indiği alanın, tüm geçmiş kültür ve inançlardan boş, bilgi mirası olarak ise hiçbir birikimin olmadığı düşünülemez. Toplumlar geçmişten geleceğe hem yazılı metinleri, hem de sözlü ifadelerini kuşaktan kuşağa miras bırakarak yollarına devam eder. Yazılı metinler birtakım tahrifatlara uğrsa da toplumların birikimlerinde, onların dilinde bunlar hayat bulmaya devam eder.

Bilgi, tarihleri aşarak insanların yetişip büyüdüğü ortamları etkiler ve onları değiştirip dönüştürür. Güçlü olan kaynak diğer bilgileri kendi hedefleri doğrultusunda basamak haline dönüştürüp açıklama ve izah olarak kullanır ve yoluna devam eder. Bu hem bilgi teorisi açısından ve hem de sosyolojik gerçeklik açısından böyledir. Toplumlar önceki toplumların medeniyet değerlerini devralarak, onlardan gerekli yararlanma imkânlarını oluşturup, geleceğe dönük yollarını aydınlatarak yaşamlarını sürdürürler.

Temelde israiliyat kavramı Kur'an'da Hz. Yakub'a verilen ikinci bir ad veya lakap olarak karşımıza çıkan "İsrâîl"⁹ kelimesi mensubiyet ismi olarak kullanıldığında isrâîliyye kelimesinin cem'i olarak ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla Yahudilere daha istisnai durumda da Hıristiyanlara dayandırılan haberlerden nakledilen "bilgi, kıssalar ve efsaneler" olarak kullanılmaktadır. Terminolojide Sâbiiler¹⁰ ve Mecusilerden aktarılan haberler de bu kategori içerisinde yer almıştır. Bunun nedeni olarak kadim bir din olması ve Arap coğrafyasında tanınır olmalarından kaynaklanması muhtemeldir.¹¹

İsrâîliyyât temel itibariyle İslam tefsir literatüründeki Yahudilerden gelen rivayetleri ifade etmekle birlikte, hem Yahudi hem de Hıristiyan kültürünün tefsir kaynaklarındaki yansımaları için kullanılan bir terimdir.¹²

Bu konu hakkında eser veren Abdullah Aydemir'e göre de "Bu terim her ne kadar tefsire girmiş Yahudi kültürünü ifade ediyor olsa da bunda bir inhisar düşünülemez. İslam'a ve özellikle tefsire girmiş Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine gerek aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e ve onun muasırları olan sahabe ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber İsrâîliyat kapsamında değerlendirilmelidir." Dolayısıyla isrâîliyat İslam'a yabancı olan her şeyi içerir.¹³

Tarihsel süreç içerisinde İslamî bilgi kaynaklarında bu kavrama yakın ya da benzer kavramların da kullanıldığına tanık olunmuştur. Bunların başında İslamî ilim disiplininin olan fıkıh alanı gelmektedir. Fıkıh alanında bir delil olarak kabullenilen "şer'u men kablena" yani "bizden öncekilerin şeriatleri" ifadesi "hikmet" kavramı "ulûmu'l-evâil" ifadesi bunlardan bazısıdır.

Bu kavramlarla birlikte israiliyat kavramı ile özdeşleştirilerek daha sonraları "el-Kütüb" kavramının da kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁴

⁹ Âli-İmran, 3/93.

¹⁰ Bakara, 2/62. (Sâbiiler Güney Mezopotamya'da yaşayan ve ışık-karanlık düalizmine dayalı gnostik inançlarıyla tanınan topluluğun bağlı olduğu dindir.) Geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, XXXV, 341-344.

¹¹ Zehebî, Muhammed Hüseyin, **el-İsrâliyyat fi't-Tefsir ve'l-Hadis**, Kahire, Mektebetü Vehbe, 1986.

¹² Na'nâa, **el-İsrâliyyât ve Eseruhâ fi Kütübi't-Tefsîr**, Dimeşk-Beyrut, 1970, s. 73.

¹³ Aydemir, Abdullah, **Tefsirde İsrâliyyat**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 29.

¹⁴ Kuzudişli, Ali, **el-Kütüb'ten İsrâliyyat'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu**, Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2012, c.XVI, sy.1, s.136.

Önceleri İslam toplumu içerisinde yaşayan Yahudilerin sözlü ifadelerinde yer alan israiliyata dair bilgi ve haberler, daha sonraları Müslüman toplumun dillerine oradan da onların telif ettikleri eserlere sirayet etmiş ve günümüze kadar intikal eden eserler içerisinde yerlerini almışlardır. Müslüman toplum ile Yahudi cemaatinin Medine'den itibaren iç içe hayat yaşamış olmaları hatta İslam ile tanışan ilk dönem Müslümanların Arap coğrafyasında Yahudi kültürü ile bir şekilde temasta bulunmuş olma gerçeği bu problemi daha bir girift hale getirmektedir. Bu kültürel geçişin ne zaman başlayıp hangi amaç ve hedeflere dönük ilerlediğini ve kullanıldığını belirlemede ciddi bir güçlük olduğu aşikârdır. Bu sirayetin en yoğun biçimde tefsir alanına sirayet eden ve tüketilen bir bilgi kaynağı olduğu görülmektedir.

Günümüzden geriye doğru bir ayırıştırma ve tashih çabaları bu problemin giriftliği karşısında ciddi bir zorluk oluşturmaktadır. Diğer ilim alanlarına kıyasla daha yoğun bir rivayet akışının yer aldığı Tefsir kaynakları karşısında günümüz modern düşünce alanının elinde yeterli çözüm desteği oluşturmada ciddi problemler yaşanmaktadır.

Modern dönemde oluşan İslam düşüncesi, dün hayatın içerisinde normal bir bilgi olarak kullanılıp tüketilen bu kaynağa sınır konulamaz bir hasmâne yaklaşım sergilemektedir. İslam'a karşı kategorize suçlar içerisinde alınarak; bilgi kaynağı İslam/Allah/Peygamber düşmanlığı ve fitne kapısı olarak değerlendirilmeğe tabi tutulmuştur.¹⁵Bu tutumların zihin gerisinde İslam dünyasının tarihsel kayıplarına bir suçlu bulup onlara bedel ödetme anlayışı ile birlikte Kur'an vahyini aklilikten uzaklaştıran bu bilgilerle topyekûn mücadele anlayışı olabilir. Ancak bu bilgilerin İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerden itibaren yer alması Müslümanların muazzam bir medeniyet teşekkülüne engel olamamıştır. Müslümanların isrâiliyata dayalı haberlerle temasının ilk dönemlere dayanma gerçeği modern düşüncenin tespitlerinde birtakım eksiklikleri ve isabetsizlikleri ortaya koymaktadır.¹⁶

Bütün bunlarla birlikte bir yanda tahrif, tebdil, tağyir konusunda vahyin tenkit ettiği diğer yanda “onlara sor” ifadesinin muhatabı olan bir toplumun aktaracağı haberler konusunda izlenecek yol ne olacaktır sorusu önem arz etmektedir.

¹⁵ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *el-İsrailiyyat fi't-Tefsir ve'l-Hadis* s.13-15.

¹⁶ Uzun, Nihat, *Sahabe'nin Tefsirde İsrailiyata Bakışı*, KATÜ İlahiyat Fak. Dergisi, 2015, , sy.1. II,9.

“İsrâiloğulları’na sor: Onlara ne kadar çok apaçık olan ayet verdik! Kim Allah’ın nimetini kendisine geldikten sonra değiştirse bilsin ki Allah cezalandırmada çok şiddetlidir.”¹⁷

Ayet, yalın ifadesiyle cevabı verilecek bir soru mu olacak; yoksa yine cevabını Kur’an’ın vereceği bir cevap mı olacak? Eğer birinci anlamı yükleyecek olursak şüphesiz israiliyat kaynakları ile temas sağlanmış olacaktır.

Her ne kadar israilî haberlerin İslam kültürü içine dâhil olma başlangıcı olarak sahabe dönemi kabul edilse de bunun eksik bir değerlendirme olduğunu ifade etmek gerekir.¹⁸ Çünkü Arap yarımadasındaki dini ve ticari sirkülasyon İslam öncesi dönemde de ciddi bir kültürel irtibatın olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu sirkülasyon farklı kültürlere ve dini anlayışlara sahip topluluklar arasında bilgi akışkanlığını sağlamıştır.

Vahyin ilk nüzul mekânı olan Mekke’de Ehl-i Kitap varlığından söz eden mâlumatin özellikle Varaka b. Nevfel üzerinde yürüdüğü görülmektedir. Yahudi varlığı ile ilgili olarak belirgin bir tespit söz konusu değildir. Kur’an ayetlerinin hitap şekli incelendiğinde “Ey insanlar”, “Ey Âdem Oğulları” gibi genel hitapların var olduğu görülmektedir.¹⁹

Mekke döneminde Hz. Peygamber’in Yahudi toplumuyla doğrudan bir ilişkisinin olmadığı kabul edilmektedir. Bu dönemde Yahudiler, siyâsi açıdan Mekke müşriklerinin İslâm dinine ve Hz. Peygamber’e yapmış oldukları muhalefeti yeterli görmüşlerdir. Bu nedenle bekle-gör siyaseti izlemişlerdir. Mekke döneminde Müslümanların sayısının çok fazla olmaması, İslâm’ın gerçek gücüne tam ulaşamamış olması, Müslümanların Medine, Hayber gibi bölgelerde topluca yaşayan Yahudilerin sosyal ve ekonomik statülerini etkilemekten uzak oluşları gibi sebepler; Yahudilerle sıcak savaş ve çatışma ortamını doğurmamıştır. Aynı ortamı paylaşmamaları nedeniyle de doğrudan kültürel temas ve etkileşimden söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte Mekke döneminde müşrik Arapların İslâm dini ve Hz. Peygamber hakkında soru sormak üzere Medine’ye gittiklerinde Yahudilerin heyette bulunanlara net ve

¹⁷ Bakara, 2/211.

¹⁸ Uzun, Nihat, *Sahabe’nin Tefsirde İsrailiyata Bakışı* KATÜ İlahiyat Fak. Dergisi, sy.1,II, s.9.

¹⁹ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2004, I,78.

doğru cevaplar vermedikleri nakledilmiştir. Onlar, İslâm dini ve Hz. Peygamber hakkında Arapların kalplerine bazı şüphe ve vesveseler sokmuşlardır.²⁰

İslam'ın doğuşu ile birlikte Mekke müşriklerinin, Müslümanlarla fikren mücadele edebilmek için Yahudilerden bilgi talebinde buldukları anlaşılmaktadır. Müteakip zamanlarda da Arap yarım adasının müşriklerini, kabile kabile gezip İslam aleyhinde kışkırttıkları ve Müslümanların aleyhinde akıl almaz iftiralarda bulunarak, müşriklerin onlara saldırıda bulunmasını sağladılar. Kur'an-ı Kerim'de, buna işaret edilerek şöyle buyurulmaktadır: "Kendilerine kitap verilmiş olanların, puta ve şeytana inanıp, inkâr edenlere: "Bunlar inananlardan daha doğru yoldadırlar" dediklerini görmedin mi?"²¹

Medine'ye hicret ile birlikte Müslümanların Yahudilerle teması daha fazla artmış ve israilî haberler daha fazla gündemlerine gelmiştir. Sahabe döneminin sosyolojisi içerisinde yadsınamaz bir gerçek, Müslümanların Ehl-i Kitab denilen unsurlarla aynı şehri ve coğrafyayı paylaşmalarıdır. Özellikle israilî haber denilince Yahudi kaynaklı haberler anlaşılmaktadır. Müslümanlar bu dini kesim ile Medine'de iç içe yaşamışlardır. Bu konu ile ilgili olarak kabul gören görüş israilî haberlerin tefsir ilmi ile temasının sahabe döneminde başlamış olmasıdır. Bu sosyolojik gerçek bunlara ait bilgilerin de bir şekilde toplumun içinde dönüşümde olduğu ve varlığını sürdürdüğü gerçeğidir. Yine bunlarla ilgili pek çok habere ulaşmak mümkündür. Üstelik Ehl-i Kitab'dan İslamı kabul edip Müslüman olanlar ve onların içinde bilgin olan şahısların, sahip oldukları bilgi ve kültürel birikimlerini Müslümanlarla paylaşmakta olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda kimi sahabinin onlara müracaat ettiğine dair bilgiler mevcuttur.²²

Yeryüzünde son Peygamber'e arkadaş olma bahtiyarlığına ermiş olan, vahyin nüzulüne tanıklık yapan, Peygamber'in teditatından geçen, Kur'an'ın dilini konuşan insanlar, Hz. Peygamber'in izah etmediği hususlarda arayış içine girmişlerdir. Bu ayetler üzerinde kendi yorumlarını yapmaya çalışırken, farklı din ve kültürlerle sahip

²⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz: İbn Hişâm, *Sîratü'n-Nebeviyye*, thk; Mustafa es-Sekkâ vd. Beyrut, tsz, I,321-322; Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, Mısır, 1964, I,499-500; Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber*, Çev. N. Ahmed Asrar, Ankara, İstem Yayınları, 1983, I/533-534; Atçeken, İsmail Hakkı, *Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saadet'te Yahudiler*, Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. 2004, y.2, sy.4, s.105-128.

²¹ Nisâ, 4/219.

²² Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyat*, s.52.

insanlardan edindikleri bilgilerden yararlanmışlardır. Açıklamak istedikleri ayetleri bu bilgilerle tefsir etmişler ve sonraki nesillere aktarmışlardır. Bu aktarma, işin başında sözlü anlatım iken insanlar arasında yoğun olarak dolaşıma girdiğinde ilimlerin tedvin sürecine yönelmesiyle tefsir kaynaklarına yerleşmeye başlamıştır. Ehl-i Kitab'ın elinde var olan sözlü ve yazılı kaynaklara dayanan bu bilgiler, Müslümanlar arasında yaygın hale dönüşmüştür.

Sahabe her konu ile ilgili meselelerin çözümünde “Kitap ehline yönelerek; onlardan aktarılacak bilgilere göre Kur'an'ı yorumlamakta ve onlardan gelen bilgileri hiçbir değerlendirmeye tabi tutmamakta” gibi bir yargıya ulaşmamak gerekir. Sahabenin tamamının ilmi nüfuzunun aynı olduğunu düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla Ehl-i Kitab mühtedilerden intikal eden bilgilerin değerlendirmeye alındığına dair bir takım açıklamaların olduğuna da tanıklık edilmektedir.²³

“Allah Kelâmı Kur'an'ı anlama ve anlamlandırma çabalarında ilk nesil olan sahabeden intikal eden isrâilî bilgiler, çoğu zaman Kur'an'ın sonra gelenlere ibret olmak üzere anlattığı öncekilerin yaşantıları, yaşadıkları ve helak edildikleri beldeler hakkında bilgi verir. Allah'a ve O'nun elçilerine düşmanlık eden kişi ve toplumlar, birçok bağlamda Benî İsrâil'e dair anlatılar, gayba dair olay ve varlıklar, ilk insan, yaratılışı ve kıssaları içermektedir.”²⁴

Özellikle henüz sahabenin hayatta olduğu dönemde İslam'ı kabul ederek kültürel alanda sahabeye ilişkiye giren Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi mühtediler bu konudaki canlı kaynaktır. Bu kimselerin yeterince güvenilir olup olmadıkları ve onlardan aktarılan bilgilerin Müslümanların akidelerini ve düşünce dünyalarını ne ölçüde etkilediği hususu, yoğun bir tartışma gündemi oluşturmuştur.

Modern dönemde XIX. yüzyılda Mısır'da konuyla alakalı olarak yoğunlaşan tartışmalarda, Reşid Rıza, Ahmed Emin ve Ebû Reyeye gibi yazarlar Ka'b'ı çok ağır ithamlarla eleştirirken, Abdurrahman el-Cemcumûnî, M. Hüseyin Zehebî ve Abdurrahman el- Muallimî gibi yazarlar onun savunusunu yapmışlardır. Mezkûr yazarlarla aynı çağda yaşamış âlimlerden Muhammed Zahid el-Kevserî de bu konu etrafında bir makale kaleme almış ve bu makalesinde “Cumhur'un, Ka'b'ın güvenilir

²³ Zehebi, *el-İsrailiyyat fi't-Tefsir ve'l-Hadis*. s.94-95, Aydemir, a.g.e. s.52.

²⁴ Hıdır, Özcan, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2006, s.256-352.

olduğu kanaatinde olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle onun, zayıf ve metruk ravileri konu alan eserlerde adı geçmediğini ifade etmektedir. Aynı zamanda Kevseri şunları da aktarmaktadır; Zehebî, *Tabakâtu'l-Huffâz* adlı eserinde ona yer ayırmış ve kısaca biyografisini vermiştir. İbn Asâkir *Târihu Dimeşk*'inde onun biyografisini oldukça geniş tutmuş; Ebû Nuaym ise *Hilye*'sinde onun haberlerine, nasihatlerine, meclislerine ve Hz.Ömer'in ona yönelik korkutmalarına değinerek sözü bir hayli uzatmıştır. Onun cennet ve cehenneme ilişkin, senesinde Furât b. es-Sâib'in bulunduğu bâtil bir rivayetine de yer vermiştir. İbn Hacer de, *el-İsâbe* ve *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserlerinde onun biyografisini kaydetmiştir. Hadis tenkitçileri onun güvenilirliği konusunda görüş birliği etmişlerdir. Fakat Buhari, *Sahîh*'inin *Kitâbu'l-İ'tisâm* bölümünde, Muaviye'nin Ka'b'dan bahsederken, “Ehl-i Kitaptan nakledenlerin en doğru sözlüsü olmasına rağmen, (bazen) onun da yalanlarını yakalardık” dediğini nakleder. *İsâbe*'de de, Huzeyfe'nin onu tekzip ettiği nakledilir. İbn Abbas da onu yalancılıkla suçlamıştır.”²⁵ Demektedir.

Kevseri devamla şunu da ifade etmektedir; “Bütün bunlar gösteriyor ki, her ne kadar İbn Ömer'in, İbn Abbas'ın ve Ebû Hureyre'nin Ka'b'dan naklettikleri bazı rivayetleri bulunsa da, Hz. Ömer, Huzeyfe, Ebû Zer, İbn Abbas, Avf b. Mâlik ve Muaviye gibi sahabiler tam olarak ona güvenmiyorlardı. Bu yüzden İslam dininin tasdik ettiği isrâilî haberlerin doğrulanması, tekzip ettiklerinin reddedilmesi, bunun dışındakiler hakkında da tevakkuf edilmesi şeklinde kesin bir kural konulmuştur.”²⁶

Nitekim Buhârî'nin naklettiği şu hadis buna işaret etmektedir: “Ehl-i Kitab'ı ne tasdik edin ne de tekzip edin! Sadece “biz Allah'a, bize ve size indirilenlere ve ilahınızın tek bir ilah olduğuna iman ettik ve biz ona teslim olduk” deyin.”²⁷

Sahabenin genel anlamda israilî haberlerle meşguliyeti, o haberleri kullanmadaki doğrallığı ve yaygınlığı ifade edildikten sonra Abdullah b. Abbas'ın bu alandaki konumunu ve duruşunu tespit etmek gerekir. Sahabe içerisinde bu rivayetleri kullananların liste başı olarak onun ismi olduğu iddiası yer almaktadır.²⁸

²⁵ Kevserî, Muhammed Zâhid, *Ka'bu'l-Ahbar ve İsrailiyat* Telif, Çev. Osman Güner, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV, 2004, sy.1.

²⁶ Kevserî, , *Ka'bu'l-Ahbar ve İsrailiyat*. a.y.

²⁷ Buhârî, *İ'tisâm*, 25; *Tevhîd*, 42.

²⁸ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*. s.7,53.

Bütün bunları ifade ettikten sonra bir noktanın altını çizmekte yarar var; “İsrâiliyat kapsamına girebilecek rivayetlerin bir kısmı, her ne kadar önceleri Ehl-i Kitab olup daha sonraları İslam’a giren kimselere dayanıyor olsa da önemli bir bölümü Peygamber ashabından nakledilen haberlerden meydana gelmekte idi.”

Peygamber ashabının aktardığı bu bilgilerin Hz.Peygamber’e ulaşmasında bir sıkıntı bulunmuyor ise, bu çeşit haberler merfu hadis içeriğine dâhil olması nedeniyle isrâiliyyât olarak değerlendirmesinin dışında yer alacaktır. Çünkü Peygamber’in kıssalarla ilgili ayetlere de açıklama getirdiği bilinmektedir. Önceki peygamberlerden ve kadim ümmetlerden ashabına bahsetmişti. Şayet bu bilgiler Peygamber’e ulaşmadan sahabe de kalıyorsa mevkuf haber olarak da değerlendirilebilir.²⁹

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ

Abdullah b. Abbas ve ondan gelen rivayetler hakkında sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek için bu çalışmada şu sorulara kâfi derecede cevap bulunması gerekir:

1. Bir hadisçi olarak İbn Abbas tefsire dair ne kadar hadis rivayet etmiştir? Bir tespit yapmak mümkün müdür?
2. İbn Abbas’a isnad edilen tefsire dair rivayetler gerçekte O’na mı aittir?
3. İbn Abbas tefsire dair kendisine isnad edilen bu rivayetleri genel manada Ehl-i Kitab’dan kişi ayırt etmeksizin mi yapmıştır?
4. Şayet bu rivayetleri Kur’an’ı yorumlamada kullanmış ise belli yöntem ve kriterleri olmuş mudur?
5. İbn Abbas’ın israiliyatı kullanmasında ki neden İslam’a yabancı olan her şeyi İslam’a dâhil etme çabası mıdır?

Yapılan bu çalışmada akış içerisinde bu sorulara cevap aranacaktır.

Günümüzde de pek çok ilim ve fikir adamının, kendi dönemine tevarüs eden bilgilerin menşeyini sormadan onları kullanarak üzerine yeni fikirler ürettiği, geliştirdiği görülmekte ve bunlara tanıklık edilmektedir. Hatta günümüzde akademik çalışmalarda,

²⁹ Savut, Harun, **Tefsir İlminin Rivayet Kaynaklı Sorunlarına Bir Çözüm Arayışı**, s.93. Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015. Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü

araştırmacılar kaynağın mahiyetine bakmaksızın onlardan alıntılar ve atıflar yaparak yeni fikirler ve tespitler ortaya koyabilmektedir. Dini ilimler alanında araştırmalar yapanlar Tevrat'a, İncil'e atıf ve alıntılar yaparak onlar üzerinden yorumlar geliştirebilmektedir.

Eğer Abdullah b. Abbas böyle bir sâikle bu aktarımları yapmışsa bu durum farklı bir değerlendirmeye tabi tutulabilir mi? gibi soruların çözümine bu çalışma bir basamak teşkil edecektir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu çalışmada İbn Abbas rivayetlerindeki isrâli haberlerin belirlenebilmesi ve bunların bir yöntem olarak kullanılıp kullanılmadığı ile ilgili tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Bunun için de öncelikle doğrudan İbn Abbas'a atfedilen ilk tefsir kaynağı içinde yer alan *Sahifetü Ali b. Ebi Talha* eser merkeze alınarak tarama yapılmıştır. Ancak bu eserde elde edilen verilerin kuşatıcı bir sonuç ortaya koymaması ve yine doğrudan İbn Abbas'a atfedilmekle birlikte İslam bilginleri arasında itibar görmeyen el-Mikbas adlı eserde yapmış olduğumuz taramalar da tatmin edici bir sonucu ortaya koymayı mümkün kılmamıştır. Buradan hareketle daha çok rivayeti içinde bulunduran Taberî'nin *Câmiü'l- Beyan* adlı eserine yönelinerek taramalar yapılmıştır. Bu taramalardan elde edilen rivayetler sınıflandırılarak onlar üzerinden İbn Abbas'ın bir yöntem olarak isrâilî rivayetlere hangi ağırlıkta başvurduğu tespiti çalışılmıştır.

Bütün bu çalışmalar yürütülürken *Taberi Tefsiri* 'nde çok fazla rivayet bulunuşu ve bunlar için kolay bir tarama yönteminin olmayışı çalışmayı güç hale getirmiştir. Aynı zamanda bu rivayetlerin karşılığını israilî kaynaklarda bulma çabası diğer bir zorluk alanı olarak karşımıza çıkmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma yapılırken İbn Abbas rivayetlerinin toplandığı, İbn Abbas tefsiri olarak ifade edilen “*Sahifetü Ali b. Ebî Talha*” adlı eser merkeze alınmıştır ve bu eser hakkında kısa bilgiler paylaşılmıştır. Bu eserden sure tefsirleri seçilerek onun tefsir yaklaşımları, ona isnad edilen israiliyat haberlerini yoğun kullandığına dair ithamlar ve onun metodu açıklanmaya çalışılmıştır.

Ayrıca bu çalışma yapılırken “*Sahifetü Ali b. Ebi Talha*” adlı eserle birlikte bu eserde geçen rivayetlerin tamamına yakınına içine alan İbn Cerir et-Taberi'nin *Câmiü'l-Beyan* adlı eseri üzerinde taramalar gerçekleştirilmiştir. İbn Abbas'a atfedilen bir başka kaynak olan *el-Mikbas* adlı eser hakkında kısa bilgi verilmiştir. Bu eserler arasında sure tefsirleri üzerinden bir karşılaştırma yapılmıştır. Zaman zaman hadis kaynaklarında İbn Abbas'tan gelen rivayetlere de müracaat edilerek konuya açıklık getirilmiştir. Bu araştırma temelde kaynak taramasına dayanmaktadır. Bu taramalar da temelde üç eser üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle çalışmada, İbn Abbas rivayetlerini içeren kaynaklara müracaat edilmiştir. Abdullah b. Abbas'ın tefsir yöntemini ve israiliyat ilişkisini kavramak için onun hayatını, Peygamber'e olan yakınlığını, ilmi aldığı kaynakları, ilmi kabiliyetini geliştirip büyüttüğü sosyolojiyle birlikte Arap dili ve farklı ilim alanlarında oluşan yetkinliklerini bilmek gerekir. İbn Abbas rivayetlerini tetkik etmek onun tefsir metodunu, Kur'an'ı açıklamaya yönelik düşünce yapısını anlamada kolaylık sağlayacaktır. Dolayısıyla bu özelliklerle ilgili bir perspektif oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte çalışmada Abdullah b. Abbas'ın bütün rivayetleri ayrıntılı olarak inceleme alanına dâhil edilmemiştir. Daha ziyade doğrudan İbn-i Abbas'a atfedilen *Sahifetü Ali b. Ebi Talha* örneği ele alınarak, Mekkî ve Medenî sure tefsirleri ile ilgili sure örnekleri seçilip onlar üzerinden hareketle o rivayetlerin oluşturduğu bakış açısı ve varsa bu rivayetlerde israilî haberlere başvurulup başvurulmadığı ortaya konulmuştur.

Bu örnekler *Sahifetü Ali b. Ebi Talha* örneği üzerinden değerlendirirken yine İbn Abbas'a atfedilen bir örnek olmak üzere *el-Mikbas* adlı eserle karşılaştırma yoluna

gidilmiştir. Bu taramada Taberî de önemli bir müracaat kaynağı olmuştur. Zaman zaman İslam bilginlerinin, israilî haberlerin bir yöntem olarak kullanılıp kullanılmayacağına dair görüşlere ışık tutmak için isrâiliyat ile ilgili eserlere müracaat edilmiştir. Tefsir rivayetleri, aynı zamanda bir yönüyle birer hadis rivayetleri oldukları için, araştırmada hadis ilminin verilerinden yararlanmak zorunlu olmuştur. İbn Abbas'ın el-Müksirûn'dan olma gerçeği bu araştırmada hadislere ve onun kaynaklarına da başvurulmasını gerekli kıldığından, o kaynaklara başvurulmuştur.

Zaman zaman hadis usulüne dair kaynaklara müracaat ettiğimiz eserler olmuştur. Ayrıca tabakât ve ricâl eserleri başvuru kaynakları arasındadır. Bu kaynaklardan doğrudan ulaşabilenlerden alıntılar yapılmıştır. Ulaşılamayan kaynaklar için bilgisayar ve internet yoluyla ilgili eserlerin resimleri üzerinde taramalar yapılmıştır. Bunlarla birlikte günümüzde bu alanla ilgili yazılmış tez ve makalelerden alıntılar yapılmış ve atıflarda bulunulmuştur.

Bu çalışmada bölüm, başlık ve alt başlık düzenine, bu düzen kurulurken akıcılığa, muhteva ve mantık kurgusunun sağlıklı olmasına azami özen gösterilmiştir. Terimler ve kavramlar konunun anlatımında ve anlaşılmasında ana unsurlar olduğundan ihtiyaç duyulduğunda terim/kavram açıklamalarına yer verilmiştir. Bütün bu çalışmaları yaparken ön kabullerden uzak, analitik kritik metodu önceleyen ve bilimsel yaklaşımlardan ayrılmayan bir anlayış üzerinde hareket edilmiştir.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1. ABDULLAH B. ABBAS

1.1. Abdullah İbn Abbas'ın Yetiştığı Ortam

1.1.1. Sosyal ve Siyasal Ortam

Abdullah b. Abbas'ın ilmî ve fikrî temellerini oluşturan ortamların bilinmesi, onun başladığı ve geldiği noktayı daha net olarak tanımaya önemli katkı sağlayacaktır. Onun hayat safhaları gözlemlendiğinde doğumundan vefatına pek çok zorlu süreçleri bulundurduğuna tanık olunmaktadır. Bu bölümde bu safhalar kısa kısa göz önüne serilmeye çalışılmıştır. Denilebilir ki İbn Abbas doğumu, çocukluğu, gençliği, yetişkinliği ve yaşlılığı dönemlerinde, İslam toplumunda görülen bütün aşamaların tanığı olmuştur.

O hem peygamber dönemine hem Raşit halifeler dönemine hem de ondan sonra takip eden İslam siyasi tarihinin veliahtlık dönemine evrildiği süreçlere tanıklık etmiştir. Muaviye dönemi Yezid b. Muaviye, Abdullah b. Zübeyr ve Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib kıyamalarına şahidlik etmiştir. O bütün bu sosyal ve siyasi değişimler içerisinde duruşunu kaybetmeden yoluna devam etmiştir. İşte Abbas'ın geçirdiği bu evreler kısa atıflarla ele alınmaya çalışılmıştır. Şüphesiz bu süreçlerdeki birikimleri onun ilmi kişiliğine yön veren unsurlar olmuştur. Onun doğumu, Peygamberin davetine ve O'na iman eden müslümanların en zorlu süreçlerinden biri olan abluka yıllarına denk düşmektedir.

Hz. Peygamber tevhid mücadelesini, şiddetli karşı duruşlara rağmen sürdürmeye devam etmiştir. Bu nedenle Mekke müşrikleri, Peygamber ve O'na arka çıkan Müslümanlara karşı ve özellikle de Peygamber ailesi olan Haşimoğulları'na karşı tecrit ve abluka politikasını devreye almışlardır. Peygamberi ve onun geniş ailesini baskı altına alarak onların Peygambere olan desteklerini bertaraf etmek arzusunda idiler. Çünkü Kureyş kabilesi Hz. Peygamber'in en büyük destekçisi olarak ailesini görmekte idi. Kabile geleneği içinde bu doğal bir durumdu. Her kabile kendi adamını herşeye rağmen savunma ve kollama saikiyle hareket etmekte idi. Bunun bir istisnası Peygamberin amcası Ebû Leheb idi. Ebu Leheb kendisini bu kapsam dışına çıkarmıştı. Bu nedenle Kureyş toplumunun tüm aileleri birleşerek Hâşimoğulları ile

mücadeleye başladılar. Hâşim oğulları ile ilişkiyi kesmeye, alışveriş yapmamaya, konuşmamaya karar verip bunu bir deklarasyona dönüştürler ve yazılı bir metin olarak onu da Kâbe'nin duvarına asmışlardır.³⁰

Peygamberliğin yedinci yılında (m.616) Benî Hâşim'i "Şi'bü Ebî Tâlib'de" (Ebu Talib Mahallesi) ablukaya almışlardır.³¹ Müslümanlar bu mahallede son derece zor şartlar altında üç yıl geçirmişlerdir.³² Abdullah b. Abbâs da Müslümanların bu şekilde zor günler yaşadığı boykot döneminde dünyaya gelmiştir. Müslümanlar Medine'ye hicret ettiklerinde babası Abbas İbn Abdulmuttalip Medine'ye hicret etmemiştir. Abdullah İbn Abbâs ve annesi Müstaz'aflar'dan kabul edilmektedir.³³ Kur'an'ı Kerim Müslümanların bu durumunu şöyle beyan etmektedir: "Erkek, kadın ve çocuklardan aciz kalıp güçleri yetmeyenler ve bir yol bulamayanlar bundan müstesnadırlar. İşte böylelerini Allah'ın affetmesi umulur. Allah çok affeden ve çok bağışlayandır."³⁴

Abdullah b. Abbâs'ın Mekke'nin Fethi'nden önce Medine'ye hicret ettiğine yönelik bilgilerin olması ile birlikte³⁵ Mekke'nin Fethi yılında (8/630) hicret ettiğine yönelik bilgiler de mevcuttur.³⁶

Hz. Peygamber'in, Mekke Fethi'ne giderken Cuhfe³⁷ denilen yerde, İbn Abbâs ve babasıyla karşılaşmış olduğu haberi dikkate alındığında, İbn Abbâs ve ailesinin Mekke Fethi'nden önce Medîne'ye hicret ettikleri ortaya çıkmaktadır.³⁸ Bu haberden henüz hicretin nihayete ermediği de anlaşılmaktadır. Dolayısı ile buradan fetih ile İbn Abbâs ve ailesinin Medine'ye hicreti arasında uzun bir zaman dilimi olmadığı ortaya çıkmaktadır.

³⁰ İbn Hişâm, *Sîratü'n-Nebeviyye*, II,3.

³¹ Cevziyye, İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, ç. Şükrü Özen, H. Ahmet Özdemir, Ali Vasfi Kurt, İklim Yayınları, İstanbul, 2008, I,93.

³² Zehebî, , Muhammed Hüseyin, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1985 I,221-224.

³³ Müstazaf; Hicretten muaf tutulanlar demektir.

³⁴ Nisâ, 4/98-99.

³⁵ İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, 1994. VIII,472.

³⁶ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, , III/332; Edhem, Halil, *ed-Düvelü'l-İslâmiyye*, İstanbul, 1927, sh. III,333.

³⁷ Cuhfe, Mekke Medine arasında bir bölgedir. Mikat yeri olarak kullanılır. İhrama giriş noktasıdır.

³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII,472.

Abdullah b. Abbas'ın Peygamberin hayatıyla kesişen onüç yılı olmuştur. Hz. Peygamber vefat ettiğinde kaynaklar onun 13 yaşında olduğunu belirtirler.³⁹ Abdullah b. Abbas'ın hicretinin, Mekke'nin fethi esnasına denk düştüğü değerlendirildiğinde İbn Abbas Medine'de Peygamberle iki yıl kadar bir süreyi paylaşmıştır. Hz. Muhammed'in (sav.) Mekke'ye hangi tarihte girdiği konusunda farklı rivayetler bulunmakla birlikte fethin 20 Ramazan H.8'de (11 Ocak 630) gerçekleştiği genel olarak kabul edilmektedir.⁴⁰ Peygamberin vefatı esnasında yaşının küçük olması, her ne kadar ilim öğrenmeye yönelik için bir başlangıç oluştursa da sosyal ve siyasi hayatı için bir öne çıkış ifade etmemektedir.

Hz. Ebûbekir zamanında meydana gelen siyasî olaylar içerisinde İbn Abbâs görülmemektedir. Hz. Ebu Bekir'in vefat tarihi 22 Cemaziyelahir 13 (23 Ağustos 634)⁴¹ olması da dikkate alındığında bu durum İbn-i Abbas'ın yaşı itibarıyla çok da mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte O'nun hadis vb. ilimlerle meşgul olduğuna dair haberlere rastlamak mümkündür. Ayrıca İbn Abbâs, sahabenin büyüklerinin davetlerine icabet ederek, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in meclislerinde yer alıp oradaki hukukî istişarelerde yer almıştır. Gerek onların döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde görüşlerine itibar edilen bir şahsiyet olarak yer almıştır.⁴² Kendi ifadesiyle şu bilgi kayıtlara geçmiştir:

“Bir gün Ömer beni çağırıp Bedir ashâbıyla birlikte toplantıya almıştı. Sonradan anladım ki meğer beni (farklılığımı) onlara göstermek için çağırmış. Toplantının akışı içerisinde Ömer: Allah'ın “izâ câe nasrullâhi ve'l feth' kelamı hakkında ne dersiniz?” diye sordu. Onlardan bir kısmı: “Bize yardım ve fetih ihsan edildiğinde Allah'a hamd ve bağışlanma talep etmemiz emredilmektedir.” dediler. Bir kısmı ise susup bir şey söylemedi. Ömer bana: “Benim de onlar gibi mi düşündüğümü sordu?” Ben Ona : “Hayır” diye cevap verdim. Bunun üzerine O: “Peki Sen ne düşünüyorsun?” diye sordu. Ben: “Bu sûre Peygamberin vefatına işaret etmektedir.

³⁹ İbn Abdî'l-ber en-Nemeri, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, Daru'l-A'lam, Amman, 2002, III/933-934; İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebûbekir, *Vefeyâtü'l- A'yân*, Thk. İhsan Abbâs, Beyrut, 1978, III,62; Zehebî, *Siyer*, III,336.

⁴⁰ Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitab et-Tarih ve'l-Meb'as ve'l-Meğazi*, II,829; İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra*, II,105; eş-Şeybanî, Halife b. Hayyât, *Tarih-u Halife b. Hayyat*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1993, s.5.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Ebi'l Kerâm, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Çev. Beşir Eryarsoy), Bahar Yayınları, İstanbul, 1985, II,418-420.

⁴² İbn Kesîr, *Bidâye*, VIII,478.

Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman Ey Nebi! Bu senin ecelinin geldiğine bir işarettir. Artık Sen Rabbini hamd ile tesbih et, ondan bağışlanma dile. Şüphesiz O tevbeleri çok kabul edendir, buyuruyor.” deyince Ömer: “Benim de kanaatim seninki gibidir.” cevabını verdi.⁴³ Sahabe içinde bulunduğu yaşının küçüklüğünden dolayı İbn Abbâs'ın konuşmaktan çekindiğini farkederek Hz. Ömer, bir gün ona şöyle dedi: “Yaşının küçük olması konuşmana mani olmasın, konuş da dinleyelim.” İbn Abbâs'ın, yaşlı ve ileri gelen sahabilerle bir arada oturup kalkmış olması onlardan pek çok şey öğrenmesine vesile olmuştur.⁴⁴ Kendisinin Peygamberle olan temasının kısalığına rağmen O'nunla daha fazla zaman geçirme imkânına sahip olan diğer sahabilerden pek çok şey öğrendiği bilinmektedir. Zaman zaman Hz. Ömer de sahabenin büyükleriyle beraber İbn Abbâs'ın ilim meclislerinde oturur, ondan istifade eder ve: “Sen, gençlerimiz arasında yüzü ve ahlâkı en güzel, Kitâbullah'ı anlama konusunda en bilgili olansın,”⁴⁵ diyerek kendi emsalleri içinde de ona kıymet verdiğini göstermekteydi.

Hz. Ömer onun aleyhine gelecek olan karşı duruşlara engel olmaktaydı. Bir gün Abdurrahman b. Avf: “Bizim oğullarımız da onun gibidir,” diyerek İbn Abbâs hakkında konuşunca Hz. Ömer ona: “O, bilgice ileridir,” diyerek İbn Abbâs'ın bilgisinin daha üstün olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Hz. Ömer bazen İbn Abbâs'ı çağırarak çeşitli meseleleri ona anlatır ve onun görüşünü alır, fetvalarına değer verir ve bulunduğu çözüme uyardı.⁴⁷

Zaman zaman Hz. Ömer'le Abdullah b. Abbas'ın düşüncelerinin çatıştığına dair bilgilere rastlamak mümkündür. Hz. Ömer derinlemesine değerlendirdiğinde ona hak verir ve tebrik ederdi.⁴⁸ Bu ve benzeri haberler, Hz. Ömer döneminde İbn Abbas'a atfedilen değer en üst perdeden olduğunu gösterir.

⁴³ Buhârî, **Kitabü't-Tefsir**, 360, Sâbûnî, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefâsir**, Çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul, 2003, VII/388; Zuhaylî, Vehbe, **Tefsîru'l-Münîr**, Çev. Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız, İstanbul, 2005, XV/660; Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, Sadeleştirilenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, İstanbul, Tsz, X/23-24.

⁴⁴ Zehebî, **Siyer**, III,345.

⁴⁵ Çetin, Mustafa, **Abdullah b. Abbâs Ve Tefsiri**, Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Manisa, 1983, sy.1, s.227.

⁴⁶ Keskiöglü, Osman, **Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku**, Ankara, DİB, 2003, s. 70.

⁴⁷ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, VIII/478; Kutluay, Abdülaziz, **Siyer-u Sahabe**, İpek Yayınları, İstanbul, 2005, III,470-471.

⁴⁸Bkz. Kandehevî, M. Yusuf, **Hayat-üs Sahabe**, Çev. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, tsz., III, 687.

H.z.Osman döneminde İbn Abbas'ın sosyal ve siyasi olaylar içinde biraz daha etkin olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi. Abdullah b. Abbas'ın H.z. Osman döneminde (27/647) Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh tarafından düzenlenen Afrika Seferi'ne katılmış olmasıdır.⁴⁹

Keskin zekâsı ve ilmî mahareti nedeniyle Abdullah İbn Abbas'ın bu seferler sırasında Müslümanlar adına elçilik görevi üstlendiğine dair bilgiler mevcuttur. Kaynaklar bu elçilik görevini yürütürken İbn Abbâs'ın, Georgios⁵⁰ ve adamlarıyla ilmî tartışmalar yaptığını ve Georgios ile etrafındakilerin İbn Abbâs'ın akıl, zekâ, fikir kuvvetini ve ilim kudretini görerek: "Bu insan Araplar'ın en derin âlimidir,"⁵¹ dediğini aktarmaktadır.

H.z. Osman döneminde (29/650) yılında Saîd b. el-Âs Kûfe'ye vali olarak görevlendirilmiş ve o Taberistan üzerine bir ordu sevk etmeğe karar vermiştir.⁵² Bu ordu içerisinde Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Zübeyr b. Avvâm, Abdullah b. Ömer ve Huzeyfe b. Yemân gibi zâtlar da bulunuyordu.⁵³

H.z. Osman döneminin ikinci yarısı İslam toplumundaki kırılmaların yoğun olarak yaşandığı dönemdir. Neticesi H.z. Osman'ın kuşatılarak şehit edilmesine kadar evrilen bu süreçle birlikte önü alınamayan toplumsal hadiseler ortaya çıkmıştır. Bu hadiselerin İslam toplumuna ciddi anlamda fikrî siyasi itikadi sonuçları olmuştur.⁵⁴

Abdullah b. Abbas'ı bu süreçlerin başından sonuna kadar bir şekilde görmek mümkündür. Kendisine bir takım sorumluluklar yüklenmiş, istişare mekanizmaları içinde yer almış, hatta yönetim kademeleri ve ordu komutanlıkları gibi görevleri üstlenmiştir. Bununla ilgili olarak İbn Abbas'ın üstlendiği sorumlulukları ifade etmeğe çalışacağız.

⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, III,336; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII,476.

⁵⁰ (O dönemde Trablusgarp'tan Tanca'ya kadar olan bölge komutanıdır.) Bknz; İbn'ül-Esir, *el-Kamil*, III/97

⁵¹ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Kahire, tsz, 1328. II,330.

⁵² Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldan*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 480.

⁵³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III,114; Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1986, I,330.

⁵⁴ Geniş bilgi için Bkz, Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarih*, I,342, Demir, Halis, *Meşruiyet Açısından H.z. Osman'ın Öldürülmesinin İncelenmesi*, KSÜ İlahiyat Fak. Dergisi, 2008 sy.11 s.77-119.

Çeşitli kışkırtma odaklarının tahrikleriyle Mısır, Basra, Kufe gibi bölgelerden toplanıp Medine'ye gelen isyancılar, Hz. Osman'ı evinde ablukaya aldılar. Medine'de terör estiren bu yapılar Müslümanları acz içerisinde bırakmışlardır. Bu süreçte Aşap Hz. Osman'ı korumak için bir takım tedbirler almaya çalışıyordu. Abdullah b. Abbas da bu koruma görevini yapanlar içinde yer alıyordu. Hatta durum o kadar vahim hale gelmişti ki Hz. Osman mescide çıkmaya bile imkân bulamıyordu.⁵⁵ Bu kargaşanın devam ettiği süreçte Hz. Osman İbn Abbas'ı Hac Emiri olarak görevlendireceğini kendisine bildirmiştir.(H.35/656) Ancak İbn Abbas Medine'nin ve Hz. Osman'ın muhasara altında olmasını gerekçe göstererek bu görevi kabul etmek istememiştir. Halife'nin ısrarlı talimatı karşısında İbn Abbas görevi kabul ederek Mekke'ye gitmiştir.⁵⁶ O'nun Mekke'ye gitmesinden sonra da Medine'de bu tedhiş hareketi devam etti. İbn Abbâs Hac Emirliği görevini tamamlayıp Medine'ye döndüğü zaman Hz. Osman katledilmişti. İbn Abbas bu duruma çok üzülmüştür.⁵⁷

Kaynaklar Hz. Osman'ın şehadetinden sonra hilafet görevi tevdi edilen Hz. Ali döneminde, İbn Abbas'ın gerek istişari anlamda gerekse fiili anlamda siyasi alanda daha görünür olduğunu kaydetmektedir. Her ne kadar bu istişareler ve fikrî/içtihadî alandaki tartışmalar her zaman uzlaşma ile sonuçlanmasa da Hz. Ali nazarında İbn Abbas'ın değeri ve itibarı şehadetine kadar hiç düşmemiştir. Bu yüzden Hz. Ali her müşkil olanı çözme noktasında onu yanında bulundurmıştır. Aynı durum İbn Abbas için de geçerli olmuştur. Burada konuya ışık tutacak birkaç rivayeti paylaşmak uygun olacaktır.

“Hz. Ali'nin yönetimi ele alınca ilk icraatı valileri değiştirme kararı oldu. Bunu öğrenen Muğire b. Şu'be Hz. Ali'ye gelip: “Sen valileri görevden alma. Şayet sana tabi olacaklarına dair beyanları sana ulaşırsa ondan sonra dilediğin valiyi değiştirir, dilediğini de yerinde bırakırsın.” diyerek öneride bulundu ve gitti. Fakat ertesi gün tekrar gelip: “Kanaatimce sen valileri görevden uzaklaştırmalısın ki onlardan hangisinin sana sadık, hangisinin isyankâr olduğunu bilebilesin.” dedi. Hz. Ali Muğire'nin bu tutumunu değerlendirmeye aldı ve bu sözlerini İbn Abbâs'la paylaşarak

⁵⁵ Geniş bilgi için Bkz; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III,159-174.

⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidaye*, VIII/482; İbn Hacer, *el-İsâbe* II,334; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *el-Maârif*, Çev. Hasan Ege, İstanbul, tsz.

⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, III,349; Tahmaz, Abdülhamid, Abdullah b. Abbâs *el-imâmu'l-Bahr Âlimu'l-Asr*, Dâru's-Selâm, 1987, s.37.

onun düşüncesini sordu. O da: “Muğire dün sana nasihat etti ama bugün sana hile yaptı.” dedi.⁵⁸

İbn Abbâs halkı Halife’ye karşı kışkırtma endişesiyle halkın nazarında muteber ve güçlü valiler hakkında Hz. Ali’ye, onları görevden almaması tavsiyesinde bulunmuş aksi durumda kargaşanın daha da büyüyeceğini ifade etmiştir. Ancak bu Hz. Ali tarafından benimsenmemiştir.⁵⁹ Bütün bu iyi niyetli istişarelerin yanında zaman zaman Abdullah b. Abbâs ile Hz. Ali arasında içtihadı dayalı görüş ayrılıkları ve tartışmaların da olduğuna tanık olunmaktadır. İbn Abbas ile Hz. Ali arasında fıkhi görüşler açısından da zaman zaman problemler yaşanmıştır.⁶⁰

Dinden dönen birtakım kimselere karşı Hz. Ali’nin ateşle yakma cezası vermesine dair görüşünden dolayı birbirlerine muhalefet etmişlerdir.⁶¹ Zaman zaman yaşanan bu görüş ve anlayış farklarına rağmen İbn Abbâs, Hz. Ali’nin ilmini takdir etmiştir.⁶²

İslam toplumunda en zorlu sosyal ve siyasi şartların ve kaosun zirve yaptığı dönemlerde Abdullah b. Abbas siyasi tavırlarında itidal yolunu seçip teenni ile hareket etme anlayışını benimsemiştir. Bu duruşu O’nu her ne kadar zaman zaman muhatapları ile fikri çatışma haline getirse de istişare kaynağı olarak kabul edilmesi fikirlerinin benimsenmesi gerçeğini ortadan kaldırmamıştır. İbn Abbas aynı tavrı Cemel ve Sıffin olaylarında da ortaya koymuştur.⁶³ Hz. Ali’nin emriyle Hicaz bölgesinden hareket eden ordu da İbn Abbâs’ın komutasında Hz. Ali’nin ordusuna katıldı.⁶⁴ Böylece İbn Abbâs Hz. Ali ordusu içinde Cemel Savaşı’nda bizzat bulunmuş oldu.⁶⁵ Hz. Ali Cemel Savaşı’ndan sonra devlet işlerinin yürütüldüğü idare merkezini Medine’den Kûfe’ye taşıdı, bütün gayretini içte birliği sağlamaya yöneltti. Bu amaçla da yeni valiler atadı. Suriye dışında çoğunluğun biatı sağlanmıştı. Hz. Ali birliğin sağlanması amacıyla

⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Kâmil*, VII,368.

⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, III,353; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, VII,368.

⁶⁰ Bkz. İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, III,507-508, s. 113.

⁶¹ İbn Kesîr, *Bidaye*, VIII,477; Varol, M. Bahaüddin, *Hilafet Mücadelesinde Ehli Beyt Nesli*, Konya, 2004, s.57-58.

⁶² Yaman, Ahmet, *Ehli Beyt Fıkhnın İmamı Hz. Ali ve Takip Ettiği İctihad Yöntemi*, Marife Dergisi, 2004, y.4, sy.3, s.102-122

⁶³ Bkz. Mes’ûdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcu’z-Zeheb ve Meâdinü’l-Cevher*, Beyrut, 1988, II,366; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, II/38.

⁶⁴ Kutluay, *Siyer-ü Sahabe*, III,487; Nedvî, Şah Muînuddin Ahmed, *Asr-ı Saadet*, Çev. Eşref Edip, Şamil Yayınları, İstanbul, 1985, II/79.

⁶⁵ İbn Abdi’l-Ber, *el-İstiab fi Ma’rifeti’l-Ashab*, III/939; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, VIII/476.

Şam'a elçi göndererek Muaviye'nin biatını almak istedi. Ancak Muaviye biat etmek yerine gönderilen elçiyi oyalayıp Hz. Osman'ın kanlı gömleği üzerinden siyaset yapmaya ve güç devşirmeye yöneldi.⁶⁶ Elçi Muaviye'nin yapmak istediğini sezip propogandasına tanık olunca Şam'dan ayrıldı.⁶⁷ Şam'ın bu durumunu gören elçi, Hz. Ali'nin yanına dönüp Şamlılar'ın kendi aleyhlerinde bir şeyler yapmak istediklerini söyleyince Hz. Ali onların üzerine yürümeye karar vererek ordusunu hazırladı. Bunu duyan Muâviye'de ordusunu hazırlayarak yola çıktı. İki ordu 36/656 yılında Sıffin Ovası'nda toplandı.⁶⁸

İbn Abbâs da Sıffin Savaşı'na katılmak için⁶⁹ Basra'da bir ordu hazırlayarak Hz. Ali'ye yardıma geldi.⁷⁰ Olay hakeme intikal edince Muâviye'nin, aramızda Kur'ân hakem olsun, teklifinden sonra Hz. Ali'nin ordusunda anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Muâviye ve ordusu, temsilci olarak Amr b. el-Âs'ı ittifakla seçti. Hz. Ali ise Abdullah b. Abbâs'ı aday olarak gösterdi. Ancak bir grup İbn Abbâs'ın Hz. Ali'ye çok yakın olduğunu ve emrinden dışarı çıkmayacağını ileri sürerek buna karşı çıktılar.⁷¹ Neticede Hz. Ali Ebu Musa el-Eşari'nin hakemliğine râzı olmuştur.⁷²

Hakemin kabulüne ilişkin süreç hemen Hz. Ali aleyhine işlemeye başlamıştır. Çünkü Hz. Ali askerleri içinden bir grup "Hüküm Allah'ındır." diyerek ondan ayrıldılar ve Tahkîmi kabul etmeye yanaşmamışlardır.⁷³ Hz. Ali Kûfe'ye girerken, Tahkîmi kabul etmeyen bir grup (Hâricîler) Hârûra'ya yöneldi. Sayıları on iki bin kadar olan Hâricîler burada konakladılar.⁷⁴ Hz. Ali'de Hârûra'da konaklayan Hâricîlere, Abdullah b. Abbâs'ı göndermiştir. Haricilerle aralarında uzun soluklu tartışmalar yaşanmıştır.⁷⁵ Hakemlerin buluşması neticesinde Hz. Ali aleyhine azil

⁶⁶ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarih*, II,43; Algül, *İslam Tarihi*, II,501

⁶⁷ Algül, *İslam Tarihi*, II,503.

⁶⁸ Yıldız, H. Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, II,238.

⁶⁹ İbn Abdi'l-Ber, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, III/939; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, byy, 1860, III/194; Zirikî, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*, Beyrut, 1969, IV,229.

⁷⁰ Nedvî, *Asr-ı Saadet*, II,79.

⁷¹ Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zehab*, II/406; Selkîni, Abdullah b. Muhammed, *Abdullah b. Abbâs ve Medresetü fi't-Tefsir*, Daru's-Selâm, 1986, s.27; Ebû Zehra, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, Çev. Sıbğatullah Kaya, Ankara, 2004, s.65.

⁷² Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II,189; Taberî, a.g.e. V, 52; İbn Kesîr, *el-Kâmil*, VIII, 477.

⁷³ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya, Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, 2001, s.33, Tahmaz, Abdullah b. Abbâs el-İmâmu'l-Bahr Âlimu'l-Asr. s.51.

⁷⁴ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarih*, II/54; Yıldız, a.g.e. II/248.

⁷⁵ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/333; Yıldız, a.g.e. II/248.

kararı çıkınca İbn Abbas bundan fevkalade rahatsız olmuş ve Ebu Musa el-Eşari'yi suçlamıştır.⁷⁶

Bu konu etrafında pek çok haber üretilmiştir. Bunlardan her biri bu probleme kendi penceresinden bakan anlayışları desteklemek amacıyla ortaya çıkarılmış haberlerdir. Hakem olayı pekçok dini ve siyasi yapının ilgi odağı haline gelmiş olan bir konudur. Bütün bu firkalar olayı kendi bakış açılarına göre yorumlamışlar, kendi fikirlerini destekler mahiyette nakletmişlerdir. Bu nedenle Tahkîm olayı ile ilgili birbirine zıt düşen birçok farklı rivâyetle karşılaşılmaktadır.⁷⁷

İslam dünyasında hem o güne hem de geleceğe yönelik olarak ciddi bir kırılmanın yaşandığı bu olaylar içerisinde İbn Abbas'ın, hakkaniyetli bir noktada durduğuna dair pek çok habere tanık olunmaktadır. Bu olaylar içerisinde onun basiretli bir tutum izlediği ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz İbn Abbas'ın bu durumu, onun ilmi kifayeti ve basireti ile mümkün olmuştur.

Zaten bu özelliği de herkes tarafından takdir görmüştür. İbn Abbas'ın ilmi ve siyasi kifayetine atfen kendisine yönetim kademelerinde de görevler tevdi edilmiştir.

İbn Abbâs, Basra'da valiliği sırasında insanlara iyiyi ve kötüyü öğretmeleri için başlarına arif olan kimseleri atadı. Kendisi de bizzat insanları etrafında toplayarak tefsir sohbetleri yaptı. İkindiden sonra başlayıp güneş batıncaya kadar süren nasihatlerde bulundu. Sonra minberden inip cemaate akşam namaz kıldırdı. Basralılara en güzel şekilde faydalı olmaya çalışmıştı.⁷⁸

Abdullah b. Abbas'ın sıradan bir idari görevli vali gibi hareket etmeyip, toplumun bilgilendirilmesi ve Kur'an eğitimine tâbi tutulması anlamına gelecek çalışmaları da yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Hz. Ali Basra'dan yanına gelen Sa'saa b. Sühân'a, İbn Abbâs'ı sorduğu zaman O İbn Abbâs hakkında: "Ey müminlerin emiri! İbn Abbâs üç şeyi tutmuş üç şeyi de bırakmıştır. Konuştuğunda adamlarının kalbini elinde tutar, konuşulduğunda güzelce dinlediği için de adamların kalplerini tutar. Kendisine muhalefet edildiğinde iki şeyden

⁷⁶Bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III/339-340; Cevdet, Ahmet, **Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ**, İstanbul, 1977, I/575-576.

⁷⁷ Bkz; Önkâl, Ahmet, **İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi**, Marife Dergisi, Yıl,5 sy.1,s.257-269.

⁷⁸ İbn Kesîr, **Bidaye**, VIII,477.

en kolay olanı tercih eder. Böylece adamların kalplerini elinde tutar. Münakaşayı ve karakersiz kimseyle tartışmayı terk eder. Özür dilemeyi gerektirecek bir işi de yapmaz.”⁷⁹ diyerek İbn Abbâs’ın nasıl bir vâililik siyaseti izlediğini ortaya koymuştur. İbn Abbâs bir yıl vâililik yaptıktan sonra bu görevinden istifa etmiştir.⁸⁰

İbn Abbas daha önceki süreçlerde olduğu gibi ortaya çıkan hadiselerde, Muaviye’nin olumsuz tutumlarına rağmen İslam toplumunun esenliği adına firasetiyle sağduyulu davranmayı tercih etmiştir ancak hakikatleri de söylecek bir noktada kendini konumlandırmıştır. Şüphesiz onu bu noktada güçlü kılan sahip olduğu bilgisi, irfanı ve basireti olmuştur. Muhatapları, gücü ve otoriteyi elinde bulundurmalarına rağmen onun bu gerçekliğini yok sayamamışlardır. Bunun nedeni ister onun ilmî gücüne itibar olsun isterse siyaseten olsun neticeyi değiştirmemiştir. Çünkü siyaseten öyle davranmayı gerektiren neden de yine onun ilmi, firaseti ve samimiyetinden kaynaklanan bir sonuçtur.

Muâviye döneminde H.48/668’de İstanbul’u fethetmek için gönderilen ordunun içinde bir nefer olarak Abdullah b. Abbâs, Ebû Eyyûp el-Ensârî gibi zatlar bulunuyordu. İslam ordusu İstanbul’a kadar ilerlemiş ve Rum ordusuyla savaşmıştır. Ancak kuşatmaya rağmen İstanbul fethedilememiştir. Ebû Eyyûb el-Ensari bu kuşatma esnasında vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.⁸¹

İslam tarihinde kendisinden sonra veliaht belirleyip hayatta Onun adına biat almaya kalkan Muaviye İbn Ebî Süfyan olmuştur. Muâviye Hz. Hasan vefat edinceye kadar, oğlu Yezîd’e biat alma işine ara vermiştir.⁸² Hz.Hasan vefât edince oğlu Yezîd’e biat alma işine yeniden başlayan Muâviye biatı sağlamak için Medîne’ye gelmiştir. Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Cafer, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr’e haber gönderip onlarla konuşup görüşlerini almak istemiştir. Yaşının ilerlediğini kendisinden sonra oğlu Yezîd’i halife yapmak istediğini söylemiş ve onlara iltifatta bulunmuş ve onlara fikirleri sormuştur. Onlar da Muaviye’ye; şöyle cevap vermişlerdir: Hilafetin kısırlık olmadığını, böyle olsaydı Ömer’den sonra Abdullah b.

⁷⁹ İbn Kesîr, *Bidaye*, VIII,478.

⁸⁰ Çetin, *Abdullah b. Abbâs ve Tefsiri*, s.229.

⁸¹ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarih*, I/356; Sırma, İhsan Süreyya, *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*, İstanbul, 1997, s.23.

⁸² Kapar, Mehmet Ali, *Halifeliğin Emevîler’e Geçisi ve Verâsete Dönüşmesi*, İstanbul, 1998, s.59.

Ömer'in halife olması gerektiğini, şeref ve mevkisi dikkate alınması halinde Hasan ve Hüseyin'in bu işe daha layık olduğunu bildirmişler ve Yezîd'e biatı reddetmişlerdir.⁸³

Muâviye b. Ebû Süfyan 60/680'de vefât ettikten sonra⁸⁴ Müslümanlar, babası tarafından veliaht ilan edilen ve daha önceden kendisine biat alınan Yezîd b. Muâviye'ye biat ettiler. Ancak Müslümanların içinde Yezîd'e biat etmeyenler de vardı. Yezîd de bunun üzerine Medîne valisi Velid b. Ebû Süfyan'a bir mektup yazarak biat etmeyenlerin biatlarının alınmasını istedi.⁸⁵ Abdullah b. Abbâs da Yezîd'e biat etmeyenler arasındaydı. Ancak Medîne valisi Velid'in teşebbüsleri sonucu İbn Abbâs'ın Yezîd'e biatı, halkın biat etmesinden sonra Abdullah b. Ömer'le birlikte gecikmeli olarak olmuştur.⁸⁶

Ancak Medîne Valisi Velid'in tüm uğraşlarına rağmen Abdullah b. Zübeyr ve Hüseyin b. Ali'nin biatları gerçekleşmemiştir. Onlar Yezîd'in iktidar olmasından sonra Medîne'den ayrılıp Mekke'ye gitmişler⁸⁷ ve İbn Zübeyr Kâbe'ye sığınarak biatı reddetmiştir.⁸⁸

Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr Muâviye ölüp Yezîd halife olduktan sonra Medîne'den Mekke'ye gitti. Her ikisinin de Mekke'de oluşu siyasi bir rekabet ortamı oluşunu göstermektedir. Onların bu tutumları karşısında İbn Abbas hem Hz.Hüseyin'e ve hem de İbn Zübeyr'e itidalli hareket etmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Özellikle Hz.Hüseyin'in Kufe'ye davet edilmesi neticesinde olacakları tahmin ederek var gücüyle vaz geçirmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Hiç değilse ailesini götürmemesini istemiş ancak Hz.Hüseyin bunu da kabul etmemiştir. Neticede o meş'um Kerbela hadisesi vuku bulmuş ve İslam dünyasının kalbinde ağır tahribatlar oluşturmuştur. Bu olay sadece dönemi ile sınırlı kalmayıp yüzyıllara yayılan siyasi itikadî kırılmaları da beraberinde getirmiştir.⁸⁹

Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de ayaklanması ve ardından halifeliğini ilan etmesiyle Abdullah İbn Abbâs ve Muhammed el-Hanefiyye gibi isimler bu harekete destek verme konusunda mesafeli duruş ortaya koymuşlar ve ona biat etmekten

⁸³ İbn Kuteybe, *El- İmâme ve's-Siyâse*, I,148-150.

⁸⁴ Algül, *İslam Tarihi*. III,24.

⁸⁵ Algül, *İslam Tarihi*. III,57; Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, Emevîler, Ankara, 1993, s.27.

⁸⁶ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. II/323; Aycan-Sarıçam, a.g.e. 27.

⁸⁷ İbn Kesîr, *Bidaye*. VIII,271.

⁸⁸ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarih*, I,363; Algül, a.g.e. III,60.

⁸⁹ İbn Kesîr, *Bidaye*. VIII/271, Köksal, M. Asım, Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası, İstanbul, 2003, s.110.

kaçınmışlardır. Bu nedenlerden ötürü onlar Abdullah b. Zübeyr'in baskılarına maruz kalmışlardır.⁹⁰ İbn Zübeyr, İbn Abbâs ve İbn Hanefiyye'yi biata davet edince İbn Abbâs ona: "Biz sana biatta etmeyiz muhalif de olmayız." diyerek karşılık vermiştir. Muhammed b. Hanefiyye'de benzeri şekilde biattan imtina ederek baskı alanından uzaklaşmak amacıyla ailesiyle birlikte Tâif'e gidip oraya yerleşmiştir. Abdullah b. Abbâs da Abdullah b. Zübeyr'in halifeliğe daha layık olduğunu düşünmesine rağmen Harem-i Şerifin askeri karargâh olarak kullanılmasını doğru bulmamıştır. Olması muhtemel Harem-i Şerif ihlallerini önceden sezerek meseleyi geniş zâviyeden değerlendirmiştir. Bu yüzden Abdullah b. Zübeyre tavır koymuş, biat etmeyerek⁹¹ Tâif'e çekilmiştir.

Abdullah b. Abbas, bu ve benzeri olaylarda kendisinin doğru bildiği hususlarda net şekilde tavrını belli etmiştir. Kendisine, Abdullah b. Zübeyr'in hilafete Emevîlerden daha çok layık olmasının sebebi sorulduğu zaman: "Onun babası Zübeyr b. Avvâm. Rasûlüllah'ın havarisiydi, büyük babası (Ebûbekir) Resûlüllah'ın dostuydu, annesi Esmâ bint. Ebûbekir, zatü'n-nitâkayn unvanını taşıyordu, teyzesi Aişe müminlerin annesiydi. Artık bu adam hilafete layık olmaz da kim olur." demiştir.⁹²

1.1.2. İlmî Ortam

İlk nesil olan Sahabe için öncelikli ilim alanı şüphesiz Kur'an ve Sünnet alanı olmuştur. Onlar için de Kur'an'ı okuma ve hıfzetme öncelikli konular arasında yer almıştır. Kur'an'a dair bir müşkile düştükleri zaman çözümü Hz. Peygamber'den almışlardır. Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte müşkil kaldıkları konularda doğrudan bilgi alma imkânı ortadan kalkınca, Sahabe nesli için yeni arayışlar içine girme ihtiyacı doğmuştur. Böylelikle hadis tahammülü ve hadis rivayeti önemli bir ilim alanı olarak Müslümanların gündemine girmiştir. Peygamberle birlikte daha uzun zamanı paylaşanlar, titizlikleri nedeniyle az hadis aktarmayı kendilerine yol edinmişlerdir. Kimileri ise hadis rivayeti konusunda Peygamberle daha az zaman geçirdikleri halde daha çok hadis rivayet etmişlerdir. Aktardıkları bu hadislerin belki bir kısmını Hz. Peygamberden bizzat duymuşlardır, bir kısmını ise diğer sahabilerden öğrenmişler ve onları da Peygamberden duymuş gibi aktarmışlardır.

⁹⁰ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarih*, II,101; Varol, a.g.e., 60; Nedvî, a.g.e. II,85.

⁹¹ Kutluay, *Siyer-u Sahabe*. III,477-478; Çakan-Eroglu, a.g.e. I,77; Mes'ûdî, a.g.e. III,89; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, III,194.

⁹² Nedvî, *Asr-ı Saadet*. II,85; Kutluay, *Siyer-u Sahabe*. III,478.

Hiz. Peygamber vefat ettiğinde İbn Abbâs'ın yaşı, kaynakların ittifakı ile neredeyse on üçtür. Hicretten üç yıl önce doğduğu ve Fetih senesi babası Abbas b. Abdulmuttalip ile birlikte Medine'ye geldiği dikkate alındığında Hiz. Peygamber'le beraberliği on/on bir yaşlarında başlamaktadır.⁹³

Konu akışı bu süreçlerde İbn Abbas'ın durumunu tespate gelince şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır; İbn Abbas'ın doğumu Hicret öncesi abluka döneminde gerçekleştiği, Medine'ye hicretleri ise Mekke fethi esnasında gerçekleştiği düşünüldüğünde onun Peygamberle birlikte olduğu süre iki yıl kadardır. Bu süre içerisinde Peygamberden hadis tahammülü için gayret gösterdiği kaynaklarda ifade edilmektedir. Ancak İbn Abbas'ın "el-Müksirun"dan olması bir takım eleştirilere de uğramıştır. Zaten şu bilinmektedir ki; İbn Abbas ve diğer pek çok sahabe hadisleri doğrudan Peygamber'den duymadığı halde nakillerde bulunmuşlardır.⁹⁴ Peygamber'in sağlığında İbn Abbas'ın ulaştığı yaş seviyesi hadis tahammülü için makul olarak görülmüştür.⁹⁵ İbn Abbâs, Hiz. Peygamber'in yanında bulunarak ondan birçok şey öğrenmiş, onun sözlerini, fiillerini ve durumlarını zihnine yerleştirip, sahabilerden de bazı şeyler öğrenmiş, belâgat ve fesâhat sahibi olup, asaletli ve iyi konuşan bir kimsedir.⁹⁶

Peygamber'le birlikte bulunma süresi kısa olmasına rağmen onun bu kısa süreyi iyi değerlendirdiği anlaşılmaktadır. O sadece bununla da yetinmeyip, Peygamber'e uzun süre arkadaşlık etmiş olan sahabenin büyüklerinden de yeterince istifade etmeyi bilmiştir. İbn Abbâs; Hiz. Ebûbekir, Hiz. Ömer ve Hiz. Osman dönemlerinde kaza makamında, istişare meclislerinde bulunanlar arasında yer almıştır.⁹⁷ Muhacir ve Ensar'dan olan büyük sahabilerin yanlarında bulunmuş, onlardan kendisinin yetişip tanık olamadığı Rasûlüllah'ın gazveleri hakkında bilgi almıştır.⁹⁸

Şüphesiz İbn Abbas'ın Peygamber'le geçirmiş olduğu süre her ne kadar kısa olsada; onun Peygamber döneminde her ana tanıklık etmiş olan büyük sahabilerin

⁹³ Zehebî, *Siyer*, III, 335

⁹⁴ "Sahabe Mürseli"; Sahabenin doğrudan Peygamber'den duymayıp başka bir sahabe'den duyup Peygamber'den duymuş gibi rivayet etmesidir. Âlimlerin çoğu Sahabe mürselini ayıp görmemişlerdir. Bknz; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri*, Çev. M. Yaşar Kandemir, Ankara 1980, s.138

⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, III, 335

⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidaye*, VIII,472

⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, III,350; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, VIII,476.

⁹⁸ İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra*, II,371.

meclislerindeki istişari havayı teneffüs etmiş olması, onda açık eksik kalan huşularını tamamlamasına önemli katkı sağlamıştır. Bir de buna kendi kişisel özellikleri eklenince onu kendi yaşlılarından farklı bir konuma yükseltmiştir. Kendisine ilmi başarısı hakkında soru soranlara: “Bu ilmi soran bir dil ve anlayan bir kalp sayesinde elde ettim.” diyerek cevap vermiştir.⁹⁹ İbn Abbas’ın ilme olan tutkunluğu, bilgi sahibi herkesin kapısına giderek alması gerekenler hususundaki çabası, onu önemli bir dereceye taşımıştır. Onun ilim alanındaki kifayeti herkes tarafından takdir ile karşılanmıştır.

Hz. Ali onun hakkında: “İbn Abbâs gayba sanki ince bir perdeden bakıyor.” diyerek ilminin üstünlüğünü ortaya koyup hak tesliminde bulunmuştur.¹⁰⁰ Bu hakkı teslim ediş sadece sözde de kalmamıştır. Hz. Ali kendi döneminde yaşanan zorlu süreçlerde, onu hep yanında danışılan bir kişi olarak bulundurmuştur.

Abdullah b. Abbas’ın karşısına çıkan problemlerde Kur’an’ı merkeze alan bir yöntemi benimsemiş olarak çözümü orada aradığına, orada çözemediğini sünnete taşıdığına, orada da çözemediklerini büyük sahabilerin görüşlerine yönelerek çözmeye çalıştığına tanık olunmaktadır. Özellikle sahabeden Ebu Bekir ve Ömer’in görüşlerini incelemekte olduğu; onların görüşünün bulunmadığı durumlarda ise kendi kanaatleri ile cevap bulmaya çalışan bir yöntemi benimsediğı görülmektedir.¹⁰¹

Abdullah b. Abbas’ın ilim meclislerinde bir plan ve düzen de mevcuttu. Hatta bu meclislerde ilim alanlarına göre bir planlamanın da olduğundan söz edilir. Bu planlama kapsamında bir gün fıkıh, bir gün te’vil, bir gün meğâzî, bir gün şiir, bir gün Araplar’ın savaşlarının (Eyyamü’l-Arab) konu edildiğı meclis kurar, o gün o mecliste ondan başka bir şeyden bahsedilmezdi.¹⁰²

İbn Abbas için ilim meclisleri çok önem arz ederdi. O bazen gün gün farklı alanlarda ilim meclisleri oluşturur bazen de aynı gün içinde birçok ilim alanı ile ilgili oturumlar düzenlerdi. Onun ilmî oturumlarına tanıklık eden Ebû Sâlih, şunları ifade etmektedir: “İbn Abbâs’ın ilim meclisini gördüm. Şayet Kureyşlilerin tamamı onun bu ilim halkalarından dolayı övünç duysalar, buna hakları vardır. Ben insanların ilim

⁹⁹ İbn Kesîr, *Bidaye*, VIII,475.

¹⁰⁰ Münâvî, Muhammed Abdürraif, *Feyzu’l Kadîr Şerhu el-Câmiî’s-Sagîr min Ehâdisi’l-Besîri’n-Nezîr*, Dâru’l-Fikr, byy, tsz.

¹⁰¹ İbn Sa’d, *Tabakatu’l-Kübra*, II,366; İbn Kesîr, *Bidaye*, VIII,482.

¹⁰² İbn Sa’d, *Tabakatu’l-Kübra*, II,368; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, III,193-194; Zirikî, a.g.e. IV,229.

talebi nedeniyle onun kapısında biraraya geldiklerini ve kalabalıklar nedeniyle yolları kapattıklarını gördüm. Bu izdiham nedeni ile insanlar yoldan gelip geçmeye takat getiremiyorlardı. İbn Abbâs'ın yanına gruplar halinde girip çıkıyor ve oradaki iyilik ve hayırdan istifade etmek istiyorlardı. İbn Abbâs'ın Meclisi kadar hayır ve iyilikleri toplayan başka bir meclis yoktu.¹⁰³

Abdullah b. Abbâs sahabeler arasında da seçkin bir yere sahiptir. Tâvûs, onun bu durumunu şöyle aktarmaktadır:“Rasûlüllah'ın ashabından yetmiş tanesini gördüm. Onlar bir meselede anlaşmazlığa düştükleri zaman hemen İbn Abbâs'a müracât ederlerdi.”¹⁰⁴ İbn Abbâs sahip olduğu bu ilmi asıl olarak Hz. Peygamber'den, sonra da Hz. Ömer, Hz. Ali ve Übey b. Ka'b'dan almıştır.¹⁰⁵

Hz. Peygamber vefat ettiğinde İbn Abbâs'ın yaşı, neredeyse kaynakların ittifakı ile on üçtür. Hicretten üç yıl önce doğduğu ve Fetih senesi babası ile birlikte Medine'ye geldiği dikkate alındığında Hz. Peygamber'le beraberliği on/on bir yaşlarında başlamaktadır. Bu yaş ise hadis tahammülü için ileriye sürülen şartlara uygun bir yaş olduğu kabul edilmiş olsa da ¹⁰⁶ İbn Abbas hadis rivayetleri için bir tereddüt oluşturmuştur.

Yukarıda ifade edildiği üzere Abdullah b. Abbas'ın, Rasululah'ın (s.a.v.) vefatında yaşının küçüklüğü hadis tahammülü açısından engel görülmesi bile “el-Muksirun” içinde yer alması hadis ülemasının önünde bulunan bir problemdir. Dolayısıyla Abdullah b. Abbâs en büyük eleştiriyi bu noktadan almıştır. Bu eleştirilerin haklı olan tarafları olmakla birlikte onun rivayet ettiği tüm hadisleri bu kapsam içerisine alarak bir genelleme yapmakta çok sağlıklı görünmemektedir. Onun bir kısım rivayetlerini bizzat peygamberden duymayıp, Sahabeden işitmiş olup Peygamberden duymuş gibi aktardığı iddiasında doğru yönler olabilir. Ancak bunun tüm rivayetleri için genellenmesi hatalı bir değerlendirme olacaktır. O bazen sahabeden duyduğunu Peygambere isnad etmiş ve bazen de sahabeye isnad ederek aktarmıştır. Aslında bu uygulama sahabe arasında yaygın olarak kullanılan bir yöntem idi. Sadece İbn Abbas tarafından yapılmış bir yöntem değildir. Gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse vefatından sonra, mevcut güven ortamında başka sahâbîler de bunu

¹⁰³ İbn Abdilber, III,936; İbn Hacer, II,333.

¹⁰⁴ Özek, *Dirayet Müfessiri İbn Abbas*, s.69.

¹⁰⁵ İbn Kesîr, *Bidaye*, VIII,475.

¹⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, III, 335

yapmış ve bundan dolayı birbirlerini kınamamışlardır. Hadis üleması nezdinde de sahabenin bu uygulaması yadırganmamıştır. Muksirûndan olan İbn Abbâs vb. sahâbîlerin, doğrudan Peygamber'den (s.a.v.) duydukları hadis sayısının az olduğu bilinen bir gerçektir.¹⁰⁷

Sahabenin, birbirinden duyarak elde etmiş oldukları rivayetleri Hz. Peygamber'e nispet ederek nakletmelerinin nedeni onların başka sahâbîlerden duyduklarını Rasûlullah'a (s.a.v.) isnad etmekte herhangi bir sakınca görmemelerinden kaynaklı bir sonuçtur. Çünkü onların bu rivayetler konusunda birbirlerine olan itimatları tamdı. Bu nedenle aktarmada herhangi bir beis görmemekte idiler.

Nitekim Berâ b. Âzib : “Bizler rivâyet ettiğimiz hadislerin hepsini Hz.Peygamber'den duymuş değiliz. Bunları (duyanlardan) rivayet eder, fakat asla birbirimize yalan söylemezdik.”¹⁰⁸ Şeklinde beyanda bulunmaktadır. Benzeri bir ifadeyi Enes b. Mâlik'de: “Biz rivayet ettiklerimizin hepsini Peygamberimizden duymadık. Bunları aramızda rivâyet eder, fakat kesinlikle birbirimizi yalancılıkla itham etmezdik.”¹⁰⁹ şeklinde aktararak birbirlerine karşı duydukları bu güven duygusunu açıkça ifade etmişlerdir. Bazıları bunu bilinçli olarak tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu konu ile ilgili Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin ifadesi dikkat çekicidir. Onun “neden Peygamber'den değil de Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği” sorusuna verdiği şu gerekçeli cevap oldukça önemli ve altı çizilmesi gereken bir durumdur. Der ki: “Ebû Hureyre, Rasûlullah'tan (s.a.v.) bizim duymadıklarımızı da duymuştur. (Rasûlullah'tan bizzat duymadıklarını ima ederek) ben Ebû Hureyre'den rivayette bulunmayı, Rasûlullah'tan (s.a.v.) doğrudan nakletmeye tercih ederim.”¹¹⁰ Sahabenin bir yanda güven ortamı içinde bulunması diğer yanda da bunu bir tercih konusu yapması ve bu şekilde rivayette bulunması bir eksiklik olarak değerlendirilmemiştir.

Hiz. Peygamber'in sağlığında hadis tahammülü ve nakillerinin süreci bu şekilde cereyan edince, O'nun vefatından sonra da, sahabeler arasında benzer anlayış ve uygulama devam etmiştir. Bu yüzden günümüzden geriye dönük olarak değerlendirildiğinde, hangi sahibinin hangi rivayeti bizzat Peygamber'den nakilde

¹⁰⁷ Sibâî, Mustafa, *İslâm Hukukunda Sünnet*, Çev. Edip Gönenç, Evs Yayınları, İstanbul, 1981, s. 305

¹⁰⁸ Hâkim, *Ma'rife*, s.14

¹⁰⁹ Bağdadi, Hatîb, *Kitâbu'l-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988/1409, s. 386

¹¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, II, 367-368.

bulduğunu ya da hangi hadisi başka bir sahâbiden aktardığını kesin olarak ortaya koymak imkân dâhilinde görülmemiştir. Elbette bütün rivayetler için bunu söylemek doğru değildir.

Çünkü sahabenin, hayatın akışı içerisinde Peygamber’le yollarının kesiştiği ve ondan bir şeyler öğrendiği kadar, beraber yaşadıkları arkadaşları ile de bilgi paylaşma imkânları olmuştur. Dolayısı ile ilk nesilden aktarılan rivayetlerin ayrıştırılması pek de mümküm değildir. Bununla birlikte sahabenin beyanları çerçevesinde birbirlerinden duydukları hadisleri de Peygamberden işitmiş gibi aktardıkları da bir vâkıdır.

Bütün bu tartışmaların arasında İbn Abbas’ın hadis öğrenme uğruna gösterdiği çaba ve emekteki hakkı teslim etmek gerekir. Onun bu gayretini şu rivayette net olarak görmekteyiz. İkrime’nin naklettiğine göre İbn Abbâs, hadisleri tedvinle ilgili olarak şu olayı anlatıyor: “Rasûlullah vefat ettiği zaman, Ensâr’dan bir adama dedim ki, “Gel, Rasûlullah’ın ashabına soralım, onlar bugün kalabalıktır.” Şöyle dedi: ‘Hayret sana; insanların sana ihtiyacı olduğunu mu düşünüyorsun!’ sonra adam bırakıp gitti. Ben sormaya koyuldum... Bir adamın bir hadis rivâyet ettiğini duyduğum zaman, o öğlen uykusunda iken bile kapısına gelir, elbisemi yastık yapar yatardım, rüzgâr üstüme toz getirirdi. Adam çıkıp beni görünce şöyle derdi: ‘Ey Rasûlullah’ın amcasının oğlu! Seni buraya kadar getiren husus nedir? Bana haber salsaydın, ben sana gelirdim.’ Ben de şu cevabı verirdim: ‘Hayır! Ben sana gelmeliyim.’ Böylece o hadis hakkında ona sorardım. Ensârî olan adam, insanlar etrafıma üşüşüp benden hadis sordukları ve o da hakkımda: ‘İşte bu genç benden daha akıllıdır.’ dediği zamana kadar yaşadı.¹¹¹

1.1.2.1. Kur’an Çalışmaları

Kur’an-ı Kerim nüzulü ile beraber Hz. Peygamber talimatıyla vahiy kâtipleri tarafından kayıt altına alınıyordu. Müslümanlardan bir kısmı Kur’an-ı Kerim’i ezberleme yoluyla vahyi muhafaza ediyorlardı. Hz.Peygamber’in vefatı sonrası Hz. Ebûbekir döneminde de âyetlerin muhafazası aynı şekilde devam etti. Ancak, irtidat hareketlerinin bastırılma süreçlerinde pekçok hafız hayatlarını kaybetti. Hasseten Yemâme Savaşı’nda yetmiş kurrâ birden şehit olmuştu. Hz. Ömer bu durumdan endişe ederek Hz. Ebûbekir’e Kur’ân’ın cem’ini teklif etmiş, o da bunu kabul ederek Zeyd b. Sâbit’i görevlendirmiştir. Mushaf Hz. Ebûbekir tarafından korunmuş, onun vefâtından

¹¹¹ İbn Sa’d, *et-Tabakatu’l-Kübrâ*, II, 367-368.

sonra Hz. Ömer'e, ondan sonra da kızı Hafsâ'ya intikal etmiştir.¹¹² Bu Mushaf'ta ayetlerin sıralaması ile ilgili olarak herhangi bir problem yoktu fakat sureler bağlamında herhangi bir sıralama mevcut değildi. Ancak muhtelif Arap kabileleri arasında dil yönüyle oluşan lehçe farklılıkları, Kur'ân kıraatine yansiyarak farklı okuma şekillerini ortaya çıkarıyordu.¹¹³ Hz. Huzeyfe 30/650'de Azerbaycan'a doğru sefere çıktığında Muhtelif bölgelere ait insanların kendi kıraatlerini öne çıkararak ihtilafa düştüklerini gördü. Hz. Huzeyfe yolculuktan dönünce halkı tek lehçede birleştirme yönünde bir çaba içerisine girmişse de İbn Mes'ûd ile aralarında tartışma çıktı ve buna muvaffak olamadı. Bunun üzerine Hz. Huzeyfe Medine'ye giderek, durumu Hz. Osman'a anlattı.¹¹⁴ Hz. Osman da ashâbın ileri gelenleriyle yaptığı istişareden sonra, her yerde kaynak olmak üzere bir Mushaf tertibine karar verdi. Ebu Bekir (r.a) döneminde Cem'edilen ve Hz. Hafsâ tarafından muhafaza edilen Mushaf'ı da alıp, Zeyd b. Sâbit'i, Kur'ân-ı Kerîm'in çoğaltılmasıyla görevlendirdi. Beraber çalışmak üzere onun yanına da Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. el-Âs ve Abdurrahman b. Hâris'i verdi.¹¹⁵ Bunlara yardımcı olarak da içlerinde Abdullah b. Abbâs, Ubey b. Ka'b, Enes b. Mâlik'in de içinde bulunduğu sekiz kişiyi tayin etti.¹¹⁶

Birinci grupta yer alan sahabe âyetleri sıraya koyup Kureyş lehçesiyle yazma işlemini gerçekleştirdi. İkinci grupta yer alanlar çoğaltma görevini üstlendi. Bir Mushaf Medîne'de kalmak üzere her vilayete bir tane gönderildi. Hz. Hafsâ'ya iade edilen mushaf dışında tüm Kur'ân sayfaları imha edildi.¹¹⁷

1.2. Hayatı, Ailesi, Hz.Peygamber'le İlişkisi

1.2.1. Hayatı

İbn Abbâs nâmı ile anılan Abdullah'ın tam ismi; Abdullah b. Abbâs b. Abdilmuttalib b. Hâşim b. Abdi Menâf el-Kureşî el-Hâşimî olup künyesi Ebu'l-Abbâs'tır. Dönemin geleneğine uygun olarak, nesebi ve ilmî meziyetlerinden dolayı birden fazla lakap verilmeye layık olmuştur. Öncelikle kendi neslinden devam eden Abbâsoğulları'na istinaden Ebu'l-Abbâs, Abbasî halifelerinin onun soyundan geldiği

¹¹² Cevdet, *Kisâs-ı Enbiyâ*, I,312.

¹¹³ Algül, *İslam Tarihi*, II,388.

¹¹⁴ Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Eser Yayınları, İstanbul, 1977, V,263-264.

¹¹⁵ Keskiöğlü, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, Ankara, 1987, s.97; Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü Ve Kıraati*, İstanbul, 1995. s.190.

¹¹⁶ Soysaldı, Mehmet, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân Ve Tefsir*, İstanbul, 1977, s.128.

¹¹⁷ Algül, *İslam Tarihi*, II,389.

sebebiyle de Ebu'l-Hulefâ olarak anılmıştır. İlim alanında göstermiş olduğu üstün özelliklerden dolayı almış olduğu lakaplardan bazıları ise, Bahr (Deniz), Habru'l-Ümme (Ümmetin Âlimi), Fakîhu'l-Asr (Asrının Fakihi), İmâmu't-Tefsîr (Tefsirde İmam), Tercümânü'l-Kur'ân'dır.¹¹⁸

İbn Abbâs'ın, bir yanda Hz. Peygamber'e olan akrabalığı ve onun duasına mazhariyetinden diğer yanda Abbasîlerin atası olması sebebiyle, ismi etrafında çok mübalağalı sözlerin ortaya konulduğunu anlamak gerekir.

İbn Abbâs'ın, Mekke fethi esnasında babası ile birlikte Müslüman olduğu ifade edilmekte ise de daha önce Müslüman olduğu bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır. Kendisinden gelen sahih bir rivayete göre şöyle demektedir, “Annem ve ben mustaz'afîn'den idik; ben çocuklardan, annem kadınlardan idi.”¹¹⁹

Cafer b. Muhammed (80/699)'in babasından naklettiği; “Ergenlik çağından önce Rasûlullah'a, Abdullah b. Abbâs, Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Cafer'den başkası biat etmedi.”¹²⁰ rivayeti, onun Mekke fethinden önce Müslüman olduğunu teyit eder yöndedir. Abdullah b. Abbâs'ın Tâif'te, H. 68 senesinde vefat ettiğinde ülema arasında hemfikir olduğu söylenebilir. Ancak vefat yaşında ihtilaf edilmiştir. Kimine göre 71, kimine göre 72, kimine göre de 74 yaşında vefat etmiştir. Birinci görüş yani 71 yaşında olduğu daha tutarlı gözükmektedir. Zira Hicret'ten üç yıl önce doğduğu ve Hz. Peygamber'in vefatında on üç yaşında olduğuna dair çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bizatihi İbn Abbâs'ın “Biz Şi'b'de (Mekke'de muhasara altında buldukları mahalle) iken, Hicret'ten üç yıl önce doğdum. Rasûlullah vefat ettiğinde on üç yaşındaydım.” şeklindeki ifadesi bunu teyit etmekte, ez-Zübeyr b. Bekkâr (256/870) da, Rasûlullah'ın vefatında İbn Abbâs'ın on üç yaşında olduğunu ifade etmektedir.¹²¹

1.2.2. Ailesi

İbn Abbâs, Rasûl'ü- Ekrem'in amcasının oğludur. Babası Abbâs b. Abdilmuttalib, annesi ise Ümmü'l-Mü'minîn Hz. Meymûne'nin kız kardeşi, Ümmü'l-

¹¹⁸İbn Abdi'l-Berr, Ebu Ömer Cemaluddîn, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Kahire, tsz, II/352, İbn Sa'd, *Tabakat*, II,366; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1973, I,242, 246

Zehebî, *Siyer*, III, 333.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, III, 333.

¹²⁰ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, III, 141.

¹²¹ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, IV, 34.

Fadl Lübâbe bint el-Hâris el-Hilâliye'dir. Abdullah'ın annesi Ümmü'l-Fadl'dan altı, babasının diğer hanımlarından altı olmak üzere on iki kardeşi vardır. Ümmü'l-Fadl'dan olan kardeşlerinin isimleri; Fadl, Ubeydullah, Abdurrahman, Kusem, Ma'bed, Ümmü Habîbe'dir. Babasının diğer hanımlarından olan kardeşlerinin isimleri ise; Kesîr, Temmâm, Safiyye, Ümeyye, Huzeyfe ve Hâris'tir.¹²² Abdullah, annesi Ümmü'l-Fadl'dan doğan çocukların en küçüğüdür.¹²³

Hiz. Abbâs, babası ve büyük dedeleri gibi Hâşimoğulları içinde saygın bir zattı. Ticarî faaliyetleri nedeniyle ekonomik yönden durumu diğer kardeşlerine kıyasla çok daha iyi olduğu için Ebû Tâlib'den Kâbe hizmetlerinden olan "sikâye ve rifâde"¹²⁴ görevlerini devralmıştı.

Hiz. Abbâs'ın İslâmı kabul ediş tarihi ile ilgili farklı değerlendirmeler söz konusudur. Bu değerlendirmelerin çoğunda, onun Mekke'nin fethine kadar veya muhtemelen Bedir gazvesine kadar Müslüman olduğu yönündedir. Diğer bazı değerlendirmelerde ise onun daha erken dönemde Müslüman olduğu fakat Müslüman oluşunu izhar etmeden Mekke'nin haberlerini Medine'ye aktarmak için imanını gizli tuttuğu yönündedir.¹²⁵ Abdullah b. Abbas, Zür'â bint Mesrâh b. Ma'dikerb isimli kadınla evlenmiş ve bu eşinden Muhammed, Fadl ve Abdullah isimli çocuklar dünyaya gelmiştir. Esmâ isimli kızının ise cariyesinden dünyaya geldiği kaydedilmektedir.¹²⁶ Abdullah'ın Abbâs ve Ali isimli çocukları da mevcuttur. Abbâs çocuklarının en büyüğüdür.¹²⁷ Ali isimli çocuğu ibadete olan düşkünlüğünden ötürü "seccâd" diye anılmaktaydı. Onun bu çocuğu Abbasi hanedanlığının atasıdır. Onun soyundan gelenler Abbasi hanedanlığını oluşturmuşlardır.¹²⁸

¹²² Zehebî, **Siyer**, II,84.

¹²³ İbn Kesîr, **Bidaye**, VIII,471.

¹²⁴ Rifade, Daru'n-Nedve'ye bağlı olarak yürütülen Ka'be hizmet birimlerinden biri; hacılara yemek dağıtma görevidir. Bkz; Ebu'l-Velid el-Ezrakî, **Ahbâr-u Mekke/Mekke Tarihi**, Çev. Y. Vehbi Yavuz, s.78-90

Sikaye ise sözlükte "sulamak, su kabı, sulama yeri, suculuk" gibi anlamlara gelir, terim olarak "Mekkeliler'in ve hac günlerinde Kâbe'yi ziyaret için gelenlerin su ihtiyaçlarının karşılanması görevi" demektir. Bkz; **DİA**, c.37, s.177-178, İstanbul, 2009

¹²⁵ Zehebî, **Siyer**, II, 78.

¹²⁶ İbn Kesîr, **Bidaye**, VIII,488.

¹²⁷ Zehebî, **Siyer**, III/333.

¹²⁸ İbn Kesîr, **Bidaye**, VIII,487-488.

1.2.3. Hz. Peygamberle ve Ev Halkıyla İrtibatı

Abdullah b. Abbas'ın Peygamber'le olan irtibatı, daha dünyaya gelmeden başlamıştı demek mümkündür. Çünkü babası Abbâs, annesi Ümmü'l-Fadl Abdullah'a hamile kaldığı zaman Hz. Peygamber'e gelerek: "Yâ Muhammed! Öyle sanıyorum ki eşim Ümmü'l-Fadl hamile kalmıştır." deyince Hz. Peygamber: "Umarım ki Allah onun dünyaya getireceği çocuk sebebiyle gözlerinizi aydın kılar, yüzünüzü ağartır." diye dua etmiştir.¹²⁹

Abdullah dünyaya gözlerini açınca babası Abbâs, bir kez daha Hz. Peygamber'in kapısını çalıp Abdullah'ı Rasûlullah'ın huzuruna getirmiş, Rasûlullah da onu kucağına almış ve: "Allah'ım onu dinde fakih kıl, Kitab'ın açıklamasını ona öğret." diye dua etmiş¹³⁰ ve mübarek tükürüğünü onun ağzına sürmüştür. Ashab, Rasûlullah'ın bunu Abdullah'tan başka hiç kimseye yapmadığını rivâyet etmiştir.¹³¹ Abdullah b. Abbas, Mekke'nin fethinden sonra hicret etmiştir. Ancak fethin hemen öncesinde hicret ettiklerine dair rivayetlerde bulunmaktadır.¹³² Abdullah b. Abbas'ın Hz. Peygamberle Medine'de bir araya gelmesinin onbir yaşlarında gerçekleştiğine ve Peygamber'in vefatında onüç yaşlarında olduğuna dair hususları daha önce de ifade etmiştik.¹³³

İbn Abbâs Hz. Peygamber'in fiil ve hareketlerini öğrenmek için sürekli onun yanında kalmaya çalışırdı. Hz. Peygamber'in eşlerinden Meymûne, İbn Abbâs'ın teyzesi olduğu için bazı gecelerde Hz. Peygamber'in evinde konuk edilirdi.¹³⁴ Rasûlullah'ın evinde kaldığı gecelerin birisinde İbn Abbâs onun için abdest suyu hazırlayıp koydu. Hz. Meymûne: "Ey Allah'ın Peygamberi! Abdullah sana abdest suyu hazırladı." deyince Hz. Peygamber: "Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona te'vili öğret." diye dua etmiştir.¹³⁵ Abdullah b. Abbas'ın, pekçok kimseye nasip olmayacak kadar Hz. Peygamber'e yakın bir teması olduğu anlaşılmaktadır. Teyzesi Meymune kanalıyla o Peygamber'in ev içi durumlarına tanık olan nadir kimselerden olmuştur. İbn Abbâs,

¹²⁹ İbn Kesîr, **Bidaye**, VIII,471.

¹³⁰ İbn Abdi'l-Ber, **İstiab**, III,935.

¹³¹ İbn Kesîr, **Bidaye**, VIII,471.

¹³² İbn Kesîr, **Bidaye**, VIII,472.

¹³³ İbn Abdi'lber, **İstiab** III/933-934; İbn Hallikân, a.g.e. III/62; Zehebî, **Siyer**, III/336; Zirikî, a.g.e. IV/228.D

¹³⁴ Selkînî, **Abdullah b. Abbâs ve Medresetü fi't-Tefsir**, s.16; Çakan, İsmail Lütüfî-Eroğlu, Muhammed, a.g.e. I,76.

¹³⁵ İbn Sa'd, **Tabakatu'l-Kübra**, II,365; Zehebî, **Siyer**, III,337.

Rasûlüllah ile aralarında geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır: “Bir gün Rasûlüllah’ın yanına gittim, namaz kılmak için arkasına durdum. Elimi tuttu ve beni yanına çekti. Nihayet beni kendisiyle aynı hizaya getirdi. Kendisi namaza durunca ben tekrar geri çekildim. Rasûlüllah namazını kıldıktan sonra bana: ‘Seni kendi hizama getirdiğim halde neden geri çekildin?’ deyince ben: ‘Yâ Rasûlüllah. Sen Allah’ın Rasûlüsün, sana onur ve üstünlük verilmiştir. Bir kimsenin seninle aynı hizada namaz kılmaması uygun olur mu?’ dedim. Bu cevap Rasûlüllah’ın hoşuna gitti, ilim ve anlayışımı artırması için Allah’a dua etti.”¹³⁶

İbn Abbâs, Hz. Peygamber’in tavsiyelerine de birebir muhatap olmuştur. Bir gün İbn Abbâs Hz. Peygamber’in hayvanının arkasında beraber iken ona: “Evlâdım, sana bazı şeyler öğreteyim.” diyerek şöyle buyurmuştur: “Allah’ın emirlerini gözet ki Allah da seni gözetip korusun. Allah’ın hoşnutluğunu her işte önde tut, Allah’ı önünde bulursun. İsteyeceğinde Allah’tan iste, yardım dileyeceksen Allah’tan dile ve bil ki bütün insanlar toplanıp sana yarar sağlamaya çalışsalar, ancak Allah’ın senin için belirlediği yararı sağlayabilirler. Yine eğer bütün insanlar seni zarara uğratmayı arzulasalar, ancak Allah’ın senin için belirlediği zararı verebilirler. Çünkü artık kalemler kurumuştur.”¹³⁷

Abdullah b. Abbas Hz. Peygamber’le irtibatını en üst düzeyde tutarak O’ndan en fazla istifade etme yollarını aramıştır. Bu çabasını Peygamber’imizin son anına kadar sürdürmüştür. Hatta kendisinden Peygamber’in son vasiyetini yazdırmak için kâğıt kalem talebinde bulunduğu olay “Kırtas hadisesi” ile ilgili de rivayetleri mevcuttur.¹³⁸

1.3. İbn Abbas ve Hadis İlmi

1.3.1. Bir Hadis Öğrencisi olarak İbn Abbas

İbn Abbas’ın Hz. Peygamber’le irtibatı erken yaşta başladığı için O’ndan hadis tahammülü de erken yaşta başlamıştır. Daha önceki bölümlerde ifade ettiği üzere bu ya

¹³⁶ İbn Kesîr, **Bidaye**, VIII/472-473.

¹³⁷ Tirmîzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Hâkim, **Sünenü’t-Tirmîzî**, Thk. Hasan Nassar, Beyrut, 2013, Kıyamet Bab’ı, 59.

¹³⁸ İbn Kesîr, **Bidaye**, V,393-394.

on/onbir yaşları civarında idi. Hadisçiler bu yaş dönemini hadis öğrenmede makul bir yaş olarak değerlendirmişlerdir.¹³⁹

Her ne kadar hadis sema yaşı hususunda çeşitli görüşler ileri sürülse ve bu görüşler beş yaşından otuz yaşına kadar değişse, bu hususta hâkim olan ölçü temyiz kabiliyetidir. Yani bu demek oluyor ki; bir soruyu anlayıp cevap verebilecek durumda olan bir kimse beş yaşında bile olsa hadis dinlemeye muktedirdir. Aksi takdirde ne kadar yaşlı olursa olsun, temyiz kabiliyetine sahip olmadıkça semaya ehil olmamaktadır.

Küçük yaşta iken hadis duyanların, bu hadisleri buluğa vardıktan sonra rivayet etmeleri muteber sayılır. Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin, İbn Abbâs ve Abdullah b. ez-Zübeyir bu konuda misal olarak gösterilebilir.¹⁴⁰

1.3.2. Bir Hadis Ravisi Olarak İbn Abbas

Sahabe Mürsel'inden önce Mürsel hadisin ıstılah anlamına bakmak gerekmektedir. Sözlükte serbest bırakmak, salıvermek, göndermek gibi anlamlara gelen irsalden ismi meful olan Mürsel kelimesi, hadis terimi olarak, yaşlı olsun küçük olsun, tabii'nin söz, fiil ve takrir olarak Rasûlullah'tan (s.a.v.) sahabîyi zikretmeden naklettiği hadistir. Bu tanıma göre Mürsel hadis, isnadında sahâbî râvîsi düşen hadistir. İsnadında kopukluk olması nedeniyle zayıf hadis grubuna girer. Her ne kadar delil olarak kabul edilmesi konusunda ihtilaf olsa da, muhaddislerin, fakihlerin ve usulcülerin çoğunluğuna göre, Mürsel hadis delil olmaz, onunla hükmedilmez, zayıftır.¹⁴¹ Rivayet ettiği hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den duymayıp bir başka sahâbîden duymuş olduğu halde, Hz. Peygamber'den nakleden sahâbînin rivayetine de Sahâbî Mürsel'i denilmektedir. Senette eksik olan kişinin bir başka sahâbî olduğu bilindiği için, hadis ülemasının geneli tarafından bu hadisler zayıf sayılmamış, hükmüyle amel edilmesi gerekli görülmüştür.¹⁴²

Abdullah b. Abbâs vb. sahâbîlerin, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) doğrudan almayıp bir başka sahâbîden işittikleri hadisleri Hz. Peygamber'e isnad ettiklerine dair örnekler, sahabenin birbirlerinden aldıkları hadisleri bizzat Rasûlullah'a nispet etmekte bir sakınca görmediklerini göstermektedir. Böyle olduğu halde usulcülerin belirlediği

¹³⁹ Zehebî, *Siyer*, III, 335.

¹⁴⁰ Bkz; Bağdâdî, Bağdadi, *Kitâbu'l-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*. s. 54-56, 76-77.

¹⁴¹ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı, İstanbul, 2001 s.115-116.

¹⁴² Çakan, *Hadis Usûlü*. 115-116.

kurala göre, bir sahâbî, “Rasulullah şöyle buyurdu” diye başlayan bir hadis rivayet etmişse, bu mutlak surette, Hz. Peygamber’e izafe olunur ve hüccet olarak kabul edilir. Amidî (631/1233) bu konuya muhalefet eden usulcülerden tek kişi olarak Kadî Ebû Bekr es-Sayrafi’yi (330/941) işaret etmektedir. Sayrafi bu lafızlarla sahabinin hadis rivayet etmesini ya Peygamber’den doğrudan duyarak aktarması ya da bir başka sahabiden duyarak aktarmış olacağı yönüyle açıklamıştır.¹⁴³

Sahabenin hem Peygamber hayatıyken hem de vefatından sonra bu yola başvurarak hadis rivayet ettiğine dair pek çok örneğe rastlanmaktadır. Örnek olarak Ümmü’l-Mü’minin Hz. Aişe’nin (r.a.) karşılıklı olarak Ebu Bekr’den (ra) rivayette bulunması, aynı şekilde Hz. Ömer’in (r.a.) Ebu Bekr’den (ra) rivayetleri verilebilir. Abdullah b. Ömer, İbn Abbâs’tan karşılıklı olarak rivayette bulunmuşlardır. Hz. Aişe ve İbn Ömer arasında karşılıklı olarak rivayetler mevcuttur. İbn Abbâs ve Hz. Âişe, Câbir b. Abdullah Ebû Sa’îd el-Hudrî arasında da karşılıklı rivayette bulunma söz konusudur. Nitekim Ebû Sa’îd de Cabir’den, Enes Câbir’den, Câbir Enes’ten, İbn Abbâs Câbir’den, Câbir ondan. Ebû Sa’îd el-Hudrî İbn Abbâs’tan, o da ondan. Sünen ve ravilerin terâcim kitaplarına bakan, çok sayıda sahâbînin sahâbîden rivayetini bulur. Bu ise sahabe arasında canlı bir ilim faaliyeti ve birbirlerine olan güvenin açık bir delilidir.¹⁴⁴

Hadis âlimleri, sahabe arasında görülen bu rivayet şeklinin hadis rivayet yöntemi açısından tedlisle¹⁴⁵ eş değer olamayacağını ve bunun ancak irsâl olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu hadis bilginleri, sahabilerin tamamının adil olduğu düşüncesinden hareket ederek sahabenin bir başka sahabiden duymuş olduğu hadisi (Accac, 1981) Pegamberden duymadığına kail olmuşlardır.¹⁴⁶ İbn Hibbân (354/965)’ da sahabenin âdil olduğu düşüncesini temel alarak, onların aktarmış oldukları hadisleri kaynağını zikretmemiş olsalar bile, Peygamber’den aktardıkları rivayetlerin kabul

¹⁴³ Görmez, Mehmet, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu**, TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 177.

¹⁴⁴ Accac, Muhammed el-Hatib, **es-Sünnetü Kable’t-Tedvin**, Darü’l Fikr, Beyrut, 1981/1401 s. 146-147.

¹⁴⁵ **Tedlis**; sözlükte “bir şeyin kusurunu gizlemek” anlamında iken, terim olarak “râvinin, görüşmediği ya da görüştüğü halde kendisinden hadis işitmediği hocasından işittiği zannını uyandıracak biçimde rivayette bulunması” demektir. Tedlis yapan râviye müdellis, tedlisle rivayet edilen hadise müdellis denir. Bknz; DİA, İstanbul, 2011. c.40. s.262-264.

¹⁴⁶ Polat, Selahattin, **Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri**, TDV Yayınları, Ankara, 1985, s. 92.

edilmesi gerektiği düşüncesini ortaya koymaktadır.¹⁴⁷ Sahabe mürsellerine hadis âlimlerinin bakış açısı bu olunca Buhârî, Müslim ve Mâlik gibi meşhur hadis müelliflerinin de, sahâbenin bir başka sahabinin ismini atlayarak rivayet ettikleri mürsellerini eserlerine aldıklarına tanık olmaktadır. O halde sahâbe arasında yaygın olan bu rivâyet yönteminin Ebû Hureyre ve İbn Abbâs tarafından da kullanılmasının yadırganacak herhangi bir yanı olmasa gerektir.¹⁴⁸ Muksirûndan olan İbn Abbâs vb. sahâbîlerin, doğrudan Hz.Peygamber'den (s.a.v.) duydukları hadis sayısının az olduğu bilinen bir gerçektir.¹⁴⁹

Sahabe rivayetleri her zaman doğrudan Peygamber'en duyduğu şekilde gerçekleşmiyordu. Sahabe bazen birbirinden duyduğu hadisleri Peygamber'den duymuş gibi rivayet ediyorlardı. Enes İbn Malik'in şu sözü bu konuyu açıklayan bir ifadedir: "Biz rivayet ettiklerimizin hepsini Peygamberimizden duymadık. Bunları aramızda rivâyet eder, fakat kesinlikle birbirimizi yalancılıkla itham etmezdik."¹⁵⁰

1.3.3. İbn Abbas'ın Rivayet Ettiği Hadis Sayısı

Abdullah b. Abbas'ın hadis ilmine katkısının değerlendirilmesinde; öncelikle onun sahabe içerisinde rivayet ettiği hadis sayısı açısından hangi kategori içerisinde olduğunu ifade etmek uygun olacaktır. Hadis üleması rivayet ettikleri hadis sayısı bakımından sahibileri Muksirûn ve Mukillûn olarak iki gruba ayırmaktadırlar: Binden fazla hadis rivayet etmiş olanlara Muksirûn; binden az hadis rivayet etmiş olanlara da Mukillûn denilmektedir. Ashabın çoğunluğu Mukillûn grubunu teşkil etmektedir. Muksirûn'dan oldukları kabul edilen sahâbîler ve rivayet ettikleri hadis sayısı sırasıyla şu şekildedir:

- Ebû Hureyre (58/677) 5374 hadis,
- Abdullah b. Ömer (73/692) 2630 hadis,
- Enes b. Mâlik (93/712) 2286 hadis,
- Âişe bint Ebî Bekr (58/677) 2210 hadis,

¹⁴⁷ Toksarı, Ali, *Müdelles Hadis ve Sahâbeye Tedlis İsnâdı*, Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Kayseri 1988, sy.5, s. 232.

¹⁴⁸ Güner, Osman, *Ebû Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s.91-92.

¹⁴⁹ Sibâî, *İslâm Hukukunda Sünnet*, s.305.

¹⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s.386.

- Abdullah b. Abbâs (68/687) 1660 hadis,
- Câbir b. Abdillâh (74/693) 1540 hadis,
- Ebû Sa'îd el-Hudrî (64/683) 1170 hadis.

“Tespitte kaynaklık eden eserlerin farklı sistemlere sahip olması, senesinde değişiklik bulunan bir metnin her değişik senedini bir hadis saymak suretiyle yapılacak sayımlarda rakamların daha fazla çıkması ve nüsha farklılıkları gibi sebeplerden, sahâbîlerin rivayet ettikleri hadis sayıları konusunda verilen rakamlara kesin gözüyle bakmak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla “falanın sayımına” veya “falan kitaptaki rivayetlerinin sayımına göre” diye rakam vermek daha ilmî ve daha doğru olacaktır. Abdullah b. Abbâs’ın rivâyet ettiği hadislerin toplam sayısında değişik rakamlar telaffuz edilmiştir. Bunlar; Ahmed b. Hanbel’in Müsned’ine göre 2195, Bakî b. Mahled’in Müsned’ine göre 1660, Ahmed Muhammed Şâkir’in sayımına göre 1692’dir.”¹⁵¹

Abdullah b. Abbâs’ın hadis rivayetleri konusundaki genel yöntemin Mürsel Hadis olduğu görülmekle birlikte, Hz. Peygamber’le geçirmiş olduğu yaklaşık iki buçuk yıllık sürecin onun açısından çok verimli geçtiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’e akrabalık yönünden yakın olması ve bu yolla Hz. Peygamber’in evinde vakit geçirebilmesi, Veda Haccı esnasında Peygamberle birlikte olması, özel duaya mazhariyeti, ilme olan iştıyakı ve gayreti gibi noktalar dikkate alındığında; Hz. Peygamber’den rivayet ettiği çok sayıda hadisin de bulunması mümkündür.¹⁵²

1.3.4. İbn Abbas’ın Rivayet Türleri

Abdullah b. Abbâs’ın hadis rivayetleri tetkik edildiğinde, onun şu şekillerden biriyle rivayette bulunduğu görülmüştür;

- a- Doğrudan Hz. Peygamber’den işittikleri veya gördükleri,
- b- Hz. Peygamber’den duymadığı ancak hangi sahâbîden aldığını belirttikleri,

¹⁵¹ Karataş, Mustafa, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, İham-İşaret Yayınları, İstanbul 2006, s. 150.

¹⁵² Yatkın, Nihat, *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe II – Sahâbe ve Rivâyet İlimleri – Tebliğ ve Müzâkereler Tartışmalı İlmî Toplantı*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 25-26 Nisan 2015.

c- Hz. Peygamber'den duymadığı halde Peygamber'e nispet ettikleri,

d- Hz. Peygamber'den duyduğuna da duymadığına da ihtimali olanlar.

Burada müşkil olup çözümlenmesi gereken asıl mesele, Abdullah b. Abbâs'ın bizzat Hz. Peygamber'den işiterek veya görerek rivayet ettiği hadislerin belirlenmesi konusudur. İbn Abbas'ın doğrudan rivayet ettiği hadislerin tespiti noktasında muhtelif sayılar ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadislerin sayısı yirmi civarındadır.¹⁵³

Yahya b. Saîd el-Kattan (198/813) ise Abdullah b. Abbas'ın Peygamber'den doğrudan rivayet ettiği hadis sayısının on olduğu ifade etmektedir.¹⁵⁴

İmam Gazali'nin de, İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'den dörtten fazla hadis duymadığını ifade ettiği belirtilmektedir.¹⁵⁵ İbn Kayyım, bu sayıyı yirmiye çıkararak biraz daha insafli davranmıştır. Verilen rakamların birbirinden farklı olmaları, bu bilgilerin araştırmaya dayalı olmadığını göstermektedir.¹⁵⁶

İbn Hacer el-Askalani bu konu ile ilgili olarak ortaya atılan iddaların karşılık bulmadığını beyanla, sadece Sahîhayn'da (Buhari ve Müslim'in Sahihleri) Abdullah b. Abbâs'ın Hz. Peygamber'den doğrudan aldığı ondan fazla kavli; yine bu iki eserde, Hz. Peygamber'in fiillerine dair ondan fazla rivayetinin bulunduğunu, açıklamaktadır. Bunlarla birlikte Sahîhayn dışındaki eserlerin de bunlara dâhil olmadığını belirtmiştir.¹⁵⁷

İbn Abbas'ın hadis rivayet sayıları etrafında oluşan farklılıklar nedeniyle bu alan Müsteşrikler için de cazibe alanı olmuştur. Bu kabilden olmak üzere müsteşrik Juynboll, İbn Hacer'in tespitlerine dair değerlendirmeleri nazar-ı dikkate almaksızın, "En azından, ikisi de H. 2. Yüzyılın sonlarına doğru ölen iki büyük muhaddisin (Gunder ve Yahya b. Saîd), İbn Abbâs'ın hadisleri hakkında bu fikirlere sahip olduklarının söylenmesi kayda değerdir. Bu sayı yaklaşık yarım yüzyıl sonra ortaya

¹⁵³ Yatkın, **İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe II – Sahâbe ve Rivâyet İlimleri – Tebliğ ve Müzâkereler Tartışmalı İlmî Toplantı.**

¹⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, **Tehzîbü't-Tehzîb**, Matbaatu Meclis-i Dâireti'l-Maarif, Haydarabad, 1910, V, 279.

¹⁵⁵ İbn Hacer, **Tehzîb**, V, 279.

¹⁵⁶ Yatkın, , **İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe II – Sahâbe ve Rivâyet İlimleri – Tebliğ ve Müzâkereler Tartışmalı İlmî Toplantı.**

¹⁵⁷ Geniş bilgi için Bkz; Yatkın, Nihat, a.y.

çıkan İbn Hanbel'in Müsned'inde 1710 sayısına ulaşmıştır,"¹⁵⁸ demek suretiyle İbn Abbâs rivayeti yoluyla gelen hadislerin gerçeği yansıtmadığı veya muhtemelen başkaları tarafından onun ismi kullanılarak çoğaltılıp ona aitmiş gibi sunulduğu düşüncesini zihinlere telkin etme gayreti içine girmiştir.

Burada da çözümlenmesi gereken konu, İbn Abbas rivayetlerine dair verilen bilgilerin teyite ihtiyaç duyması ve ona aidiyet konusunun incelenmesisidir. Konu ile ilgili olarak Hadis alanı uzmanları tarafından dikkatli ve özverili bir çalışmanın ortaya konulması gerekmektedir.

1.3.5. İbn Abbas'ın Hadis Metodolojisi

Abdullah b. Abbas'ın hadis tahammülü ve hadis rivayetindeki usulüne dair birtakım ipuçlarını ondan gelen haberlerle öğrenebilmek mümkündür. Bu konuya ışık tutma bağlamında Abdullah b. Abbâs'ın, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, tabiri caizse her nerede bir hadisin varlığına dair kendisine bir bilgi ulaşsa hemen onu elde etmek için yola revan olmayı ve kapı kapı dolaşmayı göze aldığına dair haberlere rastlanmaktadır. O kendisine "Ey Peygamber'in Amcaoğlu! Haber verseydin biz sana gelirdik."¹⁵⁹ diyenlere aldırış etmeksizin bizzat kendisi hadis tedvini için yol kat'etmiştir.

Hadisin bulunduğu sahabinin kapısına gider ve o çıkıp hadisi söyleyinceye kadar kapısında uzun süre bekler, yüzü-gözü toz toprak içinde kalırdı.¹⁶⁰

Abdullah b. Abbâs'ın ilim yolundaki serüveni incelendiğinde; Onun gerçekten müdrik bir ilmî çalışma içinde olduğu görülür. Kendisi Peygamber'in hayatına ve hadislerine vâkıf olan kibâr-ı sahabeden yararlanmasını bilmiştir. Bu durumun tespiti ile ilgili olarak kendisi şu bilgiyi paylaşıyor; "Hz. Peygamber'in ashabından olan Muhacir ve Ensâr'ın büyüklerinden ayrılmazdım. Onlara; Hz. Peygamber'in megâzisini ve bu konuda nâzil olan ayetleri sorardım. Onlardan hangi birine gitsem, Rasûlullah'a yakınlığımdan dolayı memnun olurlardı. Bir gün ilimde rüsh kesbetmiş

¹⁵⁸ Juynboll, Gautier Herald A. **Hadis Tarihinin Yeniden İnşası**, Çev. Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 31.

¹⁵⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakatu'l-Kübra**, II, 368.

¹⁶⁰ Geniş bilgi için Bkz; Âşık, Nevzat, **Sahâbe ve Hadis Rivayeti**, Akyol Neşriyat, İzmir, 1981, s. 107.

olan Übeyy b. Ka'b'a gittim ve ona Medine'de nâzil olan Kur'an surelerini sordum. Bana dedi ki, "Medîne'de 26 sûre nazil olmuştur, geri kalanı Mekke'de inmiştir."¹⁶¹

Abdullah b. Abbâs'ın, kendisi hadis öğrenirken ve başkalarına hadis öğretirken modern dünyanın bugün kullandığı pek çok eğitim öğretim tekniğini kullandığına dair ipuçlarına tanık olunmaktadır. Öğrenmenin temel motivasyonu merak konusu olması nedeniyle bu durum onu soru sorma yoluyla öğrenme anlayışına götürmüştür. Onun bir şeyi öğrenmek istediğinde Hz. Peygamber'in ashabından otuz kişiye sorduğunu¹⁶² beyan etmesi bunun ispatıdır. Aynı zamanda hadis taliplilerinin rağbetine göre ders verme sürelerine de dikkat ve özen gösterdiğine tanık oluyoruz. Bunun için ona ait olan "İnsanlara her cuma sadece bir defa ders yap. Eğer rağbet edip gelirlerse bunu ikiye çıkar. Gelmeleri yine devam ederse üç kere yapabilirsin. İnsanları usandırma, ders vermek için onların istekli oldukları zamanı kolla."¹⁶³ beyanı önem arz etmektedir.

İbn Abbâs talebelere her defasında aynı dersin yapılmasını da uygun görmemiş ve bu konu ile ilgili bakış açısını şu ifade ile ortaya koymuştur: "Kur'an ve tefsirden sonra bir kimsenin nezdinde hadis çok olursa (rivayet edilirse), bıkkınlık vermemesi için şiir ve başka şeylere dalın."¹⁶⁴ Kendisi de bu konuda bizzat ortaya koyduğu prensiplere uyar ve sahâbîlerle bir araya geldiği zaman onlara bir süre hadis tahdîs eder, daha sonra konuyu değiştirir, mecliste birlikte oturduklarına şiir okumalarını öğütlemekte idi.¹⁶⁵

İbn Abbas'ın ders halkasındaki dersler, neredeyse devrine ait bütün bilgi ve konuları içine almakta idi. İbn Abbas Fıkıh, Tefsir, Hadis, Megazi gibi konular için farklı günlerde ders halkaları oluşturdu.¹⁶⁶ Onun ders halkası Hac mevsiminde zirveye çıkardı. Ders halkasına farklı bölgelerden insanlar iştirak ederdi. Bu halkada Araplar ve Arap olmayanlar bulunurdu. İhtiyaca binaen Arap olmayanlar da istifade etsin diye ilim meclisinde tercüman bulundururdu.¹⁶⁷

¹⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, II, 371.

¹⁶² Zehabî, *Siyer*, III, 344.

¹⁶³ Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivayeti*, s. 76.

¹⁶⁴ Accâc, Muhammed el-Hatib, *es-Sünnetü Kable't-Tedvin*, s. 157.

¹⁶⁵ Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivayeti*, s. 75.

¹⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, II,368.

¹⁶⁷ Bkz; Buhârî, *Ahkâm*.

İbn Abbâs, öğrenilen ilmin kalıcı ve sürekliliği için birtakım tedbirler almakta ve öğrencilerini öğrenmiş oldukları hadisleri müzakere yöntemi ile değerlendirmeye yönlendirmekteydi. Bu konu ile ilgili olarak onlara; “Şu hadisi müzakere edin ki, zihinlerden silinmesin, çünkü o Kur’ân gibi değildir. Kur’ân cem’edilmiş ve korunmuştur. Şayet siz şu hadisi müzakere etmezseniz zihinlerden silinir. Sizden biri, “Dün ben bir hadis rivâyet ettim, bugün hatırlamıyorum.’ demesin, bilâkis dün de, bugün de, hatta yarın da hatırlasın; rivâyet etsin.” şeklinde yönlendirmelerde bulunurdu. Yine o şöyle derdi: “Bizden bir şey işittiğinizde onu aranızda müzakere ediniz.”¹⁶⁸

Abdullah b. Abbâs, sahabe arasında çok hadis rivayet eden bir şahsiyet olmakla birlikte hadis öğretiminde de hassasiyet göstermiştir. Özellikle hadis öğrenilecek kişilerin taşıyacağı vasıflarla ilgili şu beyanı önem arz etmektedir. “Dinî ilimleri, ancak şahitliğini kabul ettiğiniz kişilerden öğreniniz.” Bu beyan suretiyle, hadis kaynağının güvenli bir kaynak olması gereğine vurgu yapmıştır. Hadis öğretiminde arz ve kırâat¹⁶⁹ denilen metodun geçerli olduğunu belirtmiştir. Kendisinden ders almak için gelen Tâifliler’e bir müddet hadis okuttuktan sonra, yaşlılık ve yorgunluk sebebiyle, hadis metinlerini birbirine karıştırmaya başlayınca şöyle demiştir: “Ben artık yoruldum. Siz okuyun da ben dinleyeyim. Sizin okuduğunuzu benim dinleyip tasvip etmem, tıpkı benim okumam gibidir.”¹⁷⁰ İbn Abbâs’ın hadis öğretiminde takip ettiği diğer bir yöntem de, daha sonra mükâtebe¹⁷¹ ismini alarak ıstılahlaşan muhabere yöntemi idi. Bu münasebetle İbn Ebî Müleyke şöyle der: Abdullah b. Abbâs, Peygamber’in (s.a.v.); “Ben dava edilenin müdafiyim.” mealindeki hadisini bana yazıp göndermişti.¹⁷²

Abdullah b. Abbas’ın hadis rivayetindeki titizliğini ispata dair Tavus’un aktardığı şu olay dikkat çekicidir. Büşeyr el-Adevî (69/688) İbn Abbâs’a gelip hadisler

¹⁶⁸ Hatîb, el-Bağdâdî, **Şerefü Ashâbi’l-Hadîs**, Nşr. Muhammed Said Hatiboğlu, DİB Yayınları, Ankara, 1991, s. 95.

¹⁶⁹ Öğrencinin, hocasının rivayet hakkına sahip olduğu hadisleri önceden elde edip onun huzurunda okumasıdır. Buna arzu’l-kırâat da denir. Aydınlı, Abdullah, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, Hadisevi, İstanbul 2006. s. 44.

¹⁷⁰ Çakan-Eroğlu, **DİA**, md. I, 77.

¹⁷¹ **Mükâtebe**, hocanın hadisi yazıp veya yazdırıp öğrenciye göndermesi (Aydınlı, a.g.e., s. 212). Geniş bilgi için Bkz; Yatkın, , **İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe II – Sahâbe ve Rivâyet İlimleri – Tebliğ ve Müzâkereler Tartışmalı İlmî Toplantı**. s.415.

¹⁷² Hamidullah, Muhammed, **Muhtasar Hadis Tarihi Ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih**, Çev. Kemal Kuşçu, Bahar Yayınları, İstanbul, 1967, s. 48.

rivayet etmeye başlayınca İbn Abbâs ona; “Şu hadisi bir daha tekrar et hele!” dedi. O da tekrar etti. Sonra yine hadisler rivayet etti. İbn Abbâs yine, “Şu hadisi bir daha tekrar et hele!” dedi. O da tekrar etti. Bunun üzerine Büşeyr İbn Abbâs’a dedi ki; “Anlamadım! Bütün hadislerimi kabul ettiniz de bunu mu reddettiniz? Yoksa bütün hadislerimi reddedip bunu nu kabul ettiniz?” İbn Abbâs da ona şu cevabı verdi: “Bizler Rasûlullah’tan hadisler rivayet ediyorduk. Çünkü o zamanlar Allah Resulü adına yalan söylenmezdi. İnsanlar ne zaman ki hırçın develerle uysal develere binmeye başladılar (yani ne zaman ki iyi-kötü, yanlış-doğru demeden, her önüne gelen her şeyi uluorta rivayet etmeye başladı), ondan gelen hadisleri terk ettik.”¹⁷³

Bütün bu örneklerde cânib-i dikkat olan husus, Abdullah b. Abbâs’ın hem aldığı hadisleri ve hem de kendisinden hadis aldığı kimseleri denetime tabi tutan bir anlayışla hareket eden, işine vakıf ve güvenilir bir hadis ravisi oluşudur. Abdullah b. Abbas’ın rivayet ettiği konusunda tereddüt olmayan, tespiti yapılmış hadislerin güvenilir olduğu konusu tartışmasızdır ancak onun ismi üzerinden uydurulan hadislerin reddedilmesi gerekmektedir.¹⁷⁴

Kütüb-ü Sitte kapsamı içinde yer alan temel eserlerden olan Sünen-i Nesâi sahibi İmam Nesâi’nin (303/915) en değerli isnad (esahhu’l-esânid)’i halkasının tercihinde “İbn Şihab ez-Zühri, Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe, İbn Abbas” zinciridir.¹⁷⁵

Abdullah b. Abbâs’ın, hadis rivâyetlerinde Kur’ân’a uygunluğunu ön planda tuttuğu ve önemseydiği de ifadelerinden anlaşılmaktadır; “Benim size Hz. Peygamber’den bir hadis naklettiğimi duyduğunuzda onu Kitabullah’ta bulamazsanız ya da bu rivayetimi insanların hepsi güzel görmezse siz bilmelisiniz ki ben onu Hz. Peygamber’e yalan isnâd etmişimdir.”¹⁷⁶

Bu benzeri ifadelerle Abdullah b. Abbas, ders halkasında yer alan kimselere; Kur’an’a aykırı hadis rivayetiyle karşılaştıklarında, bunlar üzerine titizlikle eğilmeleri

¹⁷³ Geniş bilgi için Bkz; Yıldırım, Enbiya, **Hadis Problemleri**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 38.

¹⁷⁴ Geniş bilgi için Bkz; Sıddıkî, Muhammed Zübeyr, **Hadis Edebiyatı Tarihi**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1966, s. 50.

¹⁷⁵ Sâlih, Subhi, **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, Çev. M. Yaşar Kandemir, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 315.

¹⁷⁶ Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, **Mukaddime**, byy, tsz, s.50.

gerektiği vurgusunu yapmaktadır. Hatta açık muhalefet olan rivayetlerin kabulünden imtina etmelerini onlardan talep etmektedir.¹⁷⁷

Abdullah b. Abbâs'ın önüne gelen müşkilatın çözümünde izlediği yol yöntem olarak da şu görülmektedir: Şayet o, problemin çözümüne dair cevabı Kitabullah'ta bulursa Onun bilgisini vermekteydi. Yine problemin çözümünü Hz. Peygamber'in Hadislerinde bulursa onun da bilgisini vermekteydi. Şayet Hadislerde kendisine çıkar yol bulamazsa Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e dayanan bir görüş varsa ondan bilgi verirdi. Ancak bunlarla herhangi bir sonuca ulaşamamışsa kendi içtihadını ortaya koyardı.¹⁷⁸

Kendisinden hadis talim eden Şa'bi ile olan şu diyalogu onun manevi rivayete sıcak baktığını göstermektedir. Şa'bi İbn Abbas'ı kınarcasına "Bu gün bize bir hadis rivayet ediyorsun, ertesi gün onu değiştiriyorsun." demiştir o da Şabi'ye; "Siyakını sorabilirsiniz diye, sizin için hadislerin manalarını ezberlememize razı olmuyor musunuz!" diye cevap vermiştir.¹⁷⁹

İbn Abbas'ın hadisçiliği ile ilgili pek çok değerlendirme burada yapılmıştır fakat daha önce sormuş olduğumuz bir sorunun cevabının da burada değerlendirilmesi gerekmektedir. Bir hadisçi olarak İbn-i Abbas tefsire dair ne kadar hadis rivayet etmiştir? Bir tespit yapmak mümkün müdür? Sorularına açıklık getirmek yerinde olur. Abdullah b. Abbas'ın genel kabülde toplamda 1660 hadis rivayet ettiği ifade edilmektedir. Bu yüzden de "muksirûn" kategorisinde değerlendirilmektedir.¹⁸⁰ Ancak onun tefsir rivayetlerinin çok daha fazla olduğunu bilinmektedir. İbn Abbas'a nisbet edilen tefsir rivayetleri sayıca pek çok olduğu gibi sağlamlık bakımından da farklılık arz etmektedir. Hemen her âyet hakkında ondan bir veya birkaç tefsir şekli rivayet edilmiştir. Bu rivayet karmaşasından dolayı İmam Şâfiî, İbn Abbas'tan tefsire dair 100 civarında hadisten başka bir şeyin sabit olmadığını söylemek mecburiyetinde kalmıştır.¹⁸¹

¹⁷⁷ Geniş bilgi için Bkz; Toksarı, *Müdelles Hadis ve Sahâbeye Tedlis İsnâdı*, s. 136.

¹⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, II,366.

¹⁷⁹ Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivayeti*, s. 196.

¹⁸⁰ Karataş, Mustafa, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, s.150

¹⁸¹ Çakan, İ.L.Eroğlu, M, *Abdullah b.Abbas*, DİA, I,76

Ancak bu konuda yapılan çeşitli eserlerde bu rivayetlerin sayısının daha farklı olarak tespit edildiği görülmüştür. Aşağıda yer alan tabloda, İbn Abbas'a isnad edilen hadis kaynaklarındaki tefsire dair rivayetlerin sayısal döküm verilmiştir.¹⁸²

Sıra	Sure	Hadisle tefsir		Sure	Hadisle tefsir
1	Bakara	20	38	Muhammed	2
2	Âli İmran	10	40	Hucurat	1
3	Nisa	24	41	Kâf	3
4	Maide	10	42	Zâriyat	2
5	En'am	13	43	Tur	4
6	A'raf	7	44	Necm	4
7	Enfal	4	45	Kamer	1
8	Tevbe	10	46	Rahman	4
9	Yunus	1	47	Vakıa	1
10	Hud	8	48	Hadid	1
11	Yusuf	2	49	Haşr	1
12	Ra'd	2	50	Mümtahine	1
13	İbrahim	1	51	Sâf	1
14	Hicr	5	52	Teğabûn	1
15	Nahl	7	53	Talak	2
16	İsra	11	54	Kalem	1
17	Kehf	4	55	Hakka	2
18	Meryem	9	56	Meâric	1
19	Taha	11	57	Nuh	3
20	Enbiya	3	58	Cin	2
21	Hac	5	59	Müzzemmil	3
22	Mü'minun	4	60	Müddessir	2
23	Nur	6	61	Kıyâme	3
24	Furkan	5	62	İnsan	1
25	Şuara	3	63	Mürselât	2
26	Neml	4	64	Nebe'	1

¹⁸² Humeydi, Abdü'l-Aziz b. Abdillâh, *Tefsîrü İbn Abbas ve Merviyâtühü fî Kütübî's-Sünne*, (tsz), Camiatü Ümmi'l Kura, Suudî Arabistan.

27	Kasas	4	65	Nâziat	1
28	Rum	3	66	Abese	1
29	Secde	1	67	Mutaffifin	1
30	AHzab	4	68	İnşikak	1
31	Sebe'	2	69	Buruc	1
32	Saffat	1	70	Tarık	1
33	Sâd	3	71	Beled	1
34	Fussilet	3	72	Kadir	1
35	Şûra	3	73	Kevser	1
36	Zuhruf	5	74	Nasr	1
37	Duhan	1	75	Mesed	1
38	Ahkâf	3	76	Nas	1

Bu tabloda İmam Şafii tarafından verilen 'İbn Abbas'ın tefsire dair verdiği hadis rivayetinin 100 sayısını aşmadığına dair verilen bilginin daha üstünde bir hadis rivayetiyle karşılaşmaktayız. İbn Abbas'a ait olup tefsire dair hadis kaynaklarında geçen 254 hadis rivayetinden söz etmek mümkündür.¹⁸³

1.4. İbn Abbas ve Tefsir İlmi

1.4.1. İbn Abbas'ın Tefsirle Olan İlişkisi

İlme vakfedilmiş bir ömür içerisinde pekçok tebcile muhatap olmuş olan genç sahabe kuşağının önemli bir mümessili olan kişi şüphesiz Abdullah İbn Abbas'tır. Bu tebciller içerisinde ilminin çokluğundan dolayı derin âlim anlamına gelen "hıbr" ve deniz manasındaki "bahr" isimleriyle anılmıştır. Ayrıca İbn Mes'ud'un "İbn Abbâs, Kur'an'ın ne güzel tercümanıdır!" sözünden de anlaşılacağı üzere kendisine "Tercümanü'l Kur'an" da denmiştir.¹⁸⁴

Gerek kendi yaşantısı süresinde gerekse sonra gelen nesillerin teveccühü ile Abdullah b. Abbâs'ın, tefsir konusunda sahabenin en öne çıkan siması olduğu gerçeği ortadadır. O, Kur'an'ı anlama ve açıklama yöntemi olarak yine öncelikle Kur'an'a

¹⁸³ Dr. Abdülazîz b. Abdullah, on beş hadis kitabında yer alan İbn Abbas'a ait tefsir rivayetlerini **Tefsîru İbn Abbas ve merviyâtühü fî Kütübi's-Sünne** adıyla iki cilt halinde toplamıştır.

Bkz. TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 1, s.76-79 "Abdullah b.Abbas " Mad. Çakan, İsmail- Eroğlu, Muhammed

¹⁸⁴ İbn Sa'd, **Tabakatu'l-Kübra**, II, 366.

başvurmuş, ardından Hz. Peygamber'in hadisleri ile fiillerine bakmayı yöntem olarak kullanmıştır. Sahabenin büyüklerine müracat ederek tefsir etmeye, bu da yeterli olmazsa kendi kanaat ve içtihatları ile sonuca varmaya çalışmıştır. Kendisi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefat ettiği sırada daha küçük yaşta olmasından dolayı ilminin birçoğunu sahabenin büyüklerinden almıştır.¹⁸⁵

Abdulah b. Abbâs ilminin büyük bölümünü, kaynakların beyanı üzere; Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Ubeyy b. Ka'b gibi kibâr-ı sahabiden almıştır.¹⁸⁶ Abdullah b. Abbâs'ın tefsir alanında bu kadar dirayetli olmasının en önemli nedeni ilme olan düşkünlüğüdür. Peygamber'le kısa bir zaman geçirmiş olmasına rağmen merakı onu bu yüksek mertebeye ulaştırmıştır. Ayrıca o, sahabenin büyükleriyle birlikte olarak onların birikimlerinden istifade etmesini bilmiştir. Ayrıca Peygamber'in duasını almak onu daha da ayrıcalıklı bir noktaya taşımıştır.¹⁸⁷

Bütün bu özelliklerinin yanında Abdullah b. Abbas'ın, Arap dili ve edebiyatıyla, câhiliye dönemi şairleriyle haşır neşir olup; onlara vukufiyeti tefsir ilmi alanında Onu mümtaz bir seviyeye taşımıştır. Bu mahareti onu Kur'an kelimelerinin maksat ve hedefini açıklama noktasında tefsir ilmindeki anlayışını güçlü kılmıştır. O Garibü'l Kur'an'a dair açıklamalarına Arap şairinden deliller getirmiştir. Abdullah İbn Abbas muhataplarına "Bana Kur'an'ın garib kelimelerini soracak olduğunuz zaman, onu şiirde arayın. Çünkü şiir Arapların divanıdır."¹⁸⁸ demektedir. Yine şu ifade onun Arap şiirinin önemine atfen söylediği sözdür; "Şiir Arapların divanıdır. Allah'ın kendi lügatleriyle indirdiği Kur'an'dan bir harf onlara gizli olsa, divanlarına müracaat ederler. Bunu öğrenmeye çalışın."¹⁸⁹

Abdullah b. Abbâs'ı tefsir ilminde diğer sahabilerden farklı bir noktaya taşıyan en önemli noktalardan birisi de daha önce ifade edildiği üzere İctihad metodunu da kullanmasıdır.¹⁹⁰

¹⁸⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 130; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, .357; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, tsz, I, 41.

¹⁸⁶ Zehebî, a.g.e. c. I, s.41.

¹⁸⁷ Buhârî, *Kitabü'l-Menâkıb*, 24, IV, .217; Muslim, *Fadâilu's-Sahâbe*, 30, II, 1927.

¹⁸⁸ Suyûtî, Celaleddîn, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, el-Matbaatü'l-Hicaziyye, 1991/1368, I, 387.

¹⁸⁹ Zerkeşî, Bedreddîn, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Hadîs, Kahire, tsz, c.I, s.369; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 387.

¹⁹⁰ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 366.

Bu konu ile ilgili olarak Abdullah b. Ömer'in şu tanıklığı önem arz etmektedir: Kendisine bir adam, "İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?"¹⁹¹ ayetinin anlamını sorunca, İbn Ömer o adamı İbn Abbâs'a yönlendirmiş ve İbn Abbâs'ın cevabından kendisini de haberdar etmesini istemiştir. İbn Abbâs bu ayeti "Gökler bitişikti, yağmur yağdırmıyordu. Yer de bitişikti, nebat bitirmiyordu. Allah göğü yağmurla, yeri de nebatla yardı, ayırdı." diyerek tefsir etmiştir. Adam bu cevabı İbn Ömer'e iletince, İbn Ömer "Hakikaten İbn Abbâs'a sadık ilim verilmiştir. İbn Abbâs'ın Kur'an'ın tefsirindeki cüretine hayret ediyordum diyordum fakat şimdi biliyorum ki; O'na hakikaten ilim verilmiştir."¹⁹²

1.4.2. İbn Abbas'ın Tefsir Metodu

Abdullah b. Abbas'ın ilmi mahareti ile ilgili tespitler ortaya konduktan sonra bu bilgiler ışığında Abdullah b. Abbas'ın tefsir alanı ile ilgili metodolojisini kavramak daha bir mümkün hale gelmiştir. Peygamber Efendimizin vefatı esnasında İbni Abbas'ın yaşının küçük olması nedeniyle tefsire dair olan açıklamaların hepsinin Rasulullah'tan duyması imkân dâhilinde görülmemekte olup; Hz. Peygamber'le daha uzun süre sohbet imkânı bulmuş olan büyük sahabilerden işitmiş olması gerekir. Gerçekliğe ve kabule en uygun olan yaklaşım bu olacaktır. İbn Abbas'a ait tefsir rivayetlerine genel olarak bakıldığında onun tefsirinde iki yaklaşımın kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımlardan birincisi "Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona tevili öğret" duasının bir yansıması olarak konuyu açıklamaya katkı sağlayan rivayetlerle birlikte akılcı yöntemi kullanarak "ince kavrayış/fakihlik" kullanılarak re'y tefsiri ile Kur'an'ı yorumlamasıdır.

Bu yaklaşımlardan ikincisi ise Kur'an'ın Arapça olması nedeniyle dil yönünden ona kaynaklık edecek ve yorumlama gücü katacak Arap şiirini kullanmasıdır. O Kur'an'a dair pek çok kelimenin açıklanmasında Arap şiirini kaynak olarak görmüştür. Bütün bunlarla beraber İbn Abbas'a göre Kur'an'ı tefsir etmek için âyetlerin nüzül sebeplerini, müphematların ve anlamın kavranması için dilin özelliklerinin bilinmesi ile birlikte başka hususların da bilinip kullanılması gereklidir.

¹⁹¹ Enbiya, 21/30.

¹⁹² İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 127.

İbn Abbas'ın Kur'an kelimeleri üzerine olan mahareti tescil edilmiş bir husustur. Kur'an'da parmak hesabını geçmeyecek kadar bir kelimenin anlamını bilemediğine dair beyanları bunun göstergesidir.¹⁹³ Abdullah b. Abbas'ın Arap divanına başvurmasının ve bunu bir tefsir yöntemi kullanmasının, yaşadığı dönemde onu farklı bir noktaya taşıdığı kuşku duyulmayacak bir gerçekliktir. Harici liderleriyle yaptığı müzakerelerde onların sorduklarına Arap şiiiriyle cevap istenleyenlere cevaplarını vermiş olması bu konudaki maharetini tescillemiştir.¹⁹⁴ Kendisine soru sormak üzere gelip, buna Arap şiiiriyle cevap verilmesini isteyenlere "istediğinizi sorun" cevabını vererek bu alandaki bilgi ve maharetini de belirtmektedir. Abdullah b. Abbas'ın tefsir rivayetleri incelendiğinde aynı ayetlerle ilgili olarak farklı tefsir ve yorumlara yöneldiği de görülmektedir. Bu durum onun ilmi kapasitesini ve yorum gücünü oluşturan sağlam dayanaklarının olduğunun göstergesidir.

1.4.3. İbn Abbas'ın Tefsir Rivayetleri ve İsrâiliyat

Abdullah b. Abbas'ın tefsir rivayetleri ile ilgili olarak çözümlenmesi gereken netameli konulardan birisi, onun rivayetlerindeki israiliyat problemidir. İbn Abbas'ın bu konuya ne kadar temasının olduğu hususunun sağlıklı bir şekilde tespitine ve uzun soluklu bir süreç çalışması yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bölümde kısaca israiliyat kavramı üzerinde durmak gerekir. "İsrailiyye" kelimesinin çoğulu olan İsrâiliyat; sözlükte "İsrailî bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hadise/olay" anlamına gelmektedir.¹⁹⁵ İsrailiyye kelimesi ise köken olarak, Hz. Yakub'un ikinci adı ya da lakabı olan İsrail kelimesinin nispet ismidir. Yahudiler, Hz. Yakub'un soyundan geldikleri için "İsrâiloğulları" diye anılmaktadır.¹⁹⁶

Nitekim onlar, Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayette, mensubiyetlerini açıkça gösterir bir şekilde "Beni İsrail/İsrailoğulları" diye tanımlanmaktadırlar. "Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın."¹⁹⁷

İsrâiliyat kelimesinin terim anlamı ise; "İslam'a ve özellikle tefsir alanına girmiş olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer dinlerin kültürlerine ait her türlü

¹⁹³ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 245.

¹⁹⁴ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 158.

¹⁹⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, s. 6.

¹⁹⁶ Hatipoğlu, *İsrailiyyat mad.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, s. 195.

¹⁹⁷ Bakara, 2/122.

haberlerdir.”¹⁹⁸ ‘İbn-i Abbas’a isnad edilen tefsire dair rivayetler gerçekte ona mı aittir?’ şeklinde daha önce sorduğumuz soruya, cevap anlamında kaynaklık teşkil edecek birtakım hususlara burada yer verilmiştir. Bu rivayetler bağlamında İbn Abbas’ın iki farklı tutuma yöneldiği görülmektedir.

Bir taraftan Abdullah b. Abbas, insanların Kur’an’ın dışındaki Ehl-i Kitab’a ait kaynaklara yönelişini şu ifadelerle sakındırmaktadır:

“Ey Müslüman topluluğu! Nebînize indirilen kitap kendisinde karışıklık olmayan, okuyup durduğunuz Allah’tan gelen en yeni haberler iken, siz nasıl olur da Ehl-i Kitab’a soru sorarsınız? Hem de Allah, onların Allah’ın hükümlerini değiştirdiklerini, elleriyle Allah’ın kitabını bozup, az bir ücret mukabilinde satmak için bu Allah’ın indinden gelen kitaptır dediklerini size bildirdiği halde. Size gelen ilim onlara sormanızdan sizi men etmiyor mu? Hayır, Vallahi! Onlardan bir kimsenin size indirilen hükümlerden size sorduğunu asla görmedik”¹⁹⁹

Diğer taraftan İbn Abbas’ın yukarıdaki beyanı dikkate alındığında Ehl-i Kitab olupta daha sonra Müslüman olanlardan tefsir metodunda rivayette bulunduğu görülmektedir. Bu kavli beyan ile fiilî durum arasında ortayı bulup, insafli bir yol izlemek daha doğru olacaktır. Abdullah b. Abbas’ın ilmi kariyeri, hadisçiliği ve oradaki özeni dikkate alındığında bunun sıradan bir rivayet aktarımı olarak görülmemesi gerektiğini düşünmek gerekir. Yukarıda belirtilen ifadesinde bir yanda Müslüman olmuş Ehl-i Kitab’tan söz edilirken diğer yanda ise İbn Abbas’ın bu rivayetleri Kur’an ve sünnet ölçütlerinden geçirerek kullandığını düşünmek daha doğru olacaktır. Zaten isrâilî haberlerin kullanılmasına cevaz verilmesi bu usul ve esaslar çerçevesinde olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak Abdullah b. Amr (65/685), Rasullullah (s.a.v.)’den şöyle naklediyor: “Benden bir ayet de olsa tebliğ ediniz. İsrail oğullarından da haber verebilirsiniz, rivayet edebilirsiniz. Kim bile bile bana yalan isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın.”²⁰⁰ Bu ve benzeri rivayetler bu konunun cevazına dayanak olan hadislerdir.

Fiilî durumda İbn Abbas’ın Ka’bu’l- Ahbâr ve Abdullah b. Selâm gibi sonradan ihtida eden Ehl-i Kitab’tan epeyce rivayette bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır.

¹⁹⁸ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*. s.6.

¹⁹⁹ Buhârî, *Şehâdât*, 29.

²⁰⁰ Buhari, *Enbiya*, 50. Tirmizi, 1-V, *Kitabü’l-İlim*.

Burada söz ile fiil çelişkili görünse de, sözün tamamına bakıldığında onun Müslüman olmuş Ehl-i Kitab'ı kastetmediği ortadadır. Nitekim İbn Abbâs gibi bir şahsiyetin bu rivayetleri kendisi Kur'an ve sünnet süzgecinden geçirmeden kullanması doğru kabul edilecek bir durum değildir. Zira müslüman olan Ehl-i Kitab'ın Müslüman olanlarının durumu Kur'an'da da tasvip görmüş bir durumdur. Kur'ân-ı Kerîm'de, Yahudi asıllı Müslüman âlimler ve ilimde derinleşenler şu şekilde övülmüşlerdir; “Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.”²⁰¹ İbn-i Abbas'ın tefsire dair isnad edilen bu rivayetleri genel manada ehl-i kitaptan kişi ayırt etmeksizin yapmadığı aksine Abdullah b. Abbas'ın tefsire dair aktarmış olduğu rivayetlerde tercihli bir yol izlediği görülmektedir. Burada İbn Abbas'ın isrâilî haberlerin kullanımında İslam dinini kabul etmiş olan kimselerin rivayetlerine itibar ettiği ve bunu önemseydiği anlaşılmaktadır.

Ancak Ehl-i Kitab'ın müslüman olanlarına bu tür övgüler yapılırken diğer taraftan diğerleri için de Kur'an'ın onlara ciddi eleştiriler yaptığına da tanık olmaktayız. Şu ayetler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır; “Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?”²⁰² Kitap ehlinden bir grup, “Mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler” dedi.”²⁰³

Bu konu çerçevesinde Muhammed İzzet Derveze'nin (1888-1984) “Tefsir Kaynaklarındaki İsrâiliyat Üzerine” adlı makalesindeki görüşleri de önem arz etmektedir. Derveze “Bütün bu ayetler, ilk dönem ravilerin ve derleyicileri Ehl-i Kitâb'ın sözlerini ve açıklamalarını olduğu gibi kabul etmelerine, kitaplarında nakletmelerine ve kendilerinden sonra gelecek olan derleyicilere kaynak ve malzeme olması için aktarmalarına yönelmiştir. Böylece bu rivayetler, asır asır ilk dönem hacimli tefsir kaynaklarının çoğunda yaygınlaşmıştır. Çünkü müteahhirûn âlimleri mütekaddimûn âlimlerinden naklediyorlardı. Hatta çağdaş kitapların müellifleri de onların yaptığı gibi aynısı yapmışlardır. Bu tür rivayetler birinci derecede Ehl-i

²⁰¹ Nisâ, 4/162.

²⁰² Al-i İmran, 3/70-71.

²⁰³ Al-i İmran, 3/72.

Kitâb'dan İslam'a girmiş olanlardan aktarıldığından dolayı bunlara İsrâiliyyât denilmiştir” demektedir.

Tefsir kaynaklarında yer alan bazı rivayetler, ilk asırdan itibaren Müslümanların Kur'ân-ı Kerîm'de geçen şahsiyetler, isimler, olaylar ve kıssalar ile ilgili bazı ayrıntıları Ehl-i Kitâb'a sorduklarını göstermektedir. Buna bir örnek olarak müfessirlerin Kehf süresinin Zülkarneyn ile ilgili ayetler siyakında aktardıkları şu rivayet gösterilebilir. Bu rivayette “Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu. Orada (kâfir) bir kavim gördü. “Ey Zülkarneyn! Ya (onları) cezalandırırsın ya da haklarında iyilik yolunu tutarsın” dedik”²⁰⁴ ayetinde geçen (في عين حمينة) ibaresiyle ilgili İbn Abbâs ile Muaviye arasında geçen bir ihtilaftan söz edilmiştir. Muaviye, bu ibareyi (في عين حمينة) “sıcak su çıktı” anlamında okumuştur. İbn Abbâs, ise ((في عين حمينة)) “siyah balçık” anlamında okumuştur. Bunun üzerine ikisi, Ka'bu'l-Ahbâr'ın hakemliğinde anlaştılar ve ona “güneş”in batması Tevrat'ta nasıl geçmektedir?” diye sordular. Ka'b'da onlara ibarenin “طينة سوداء” siyah balçık” anlamında geçtiğini söyler. Ka'b'ın cevabı İbn Abbas'ın görüşüyle uyuşmuştur. İlk dönemde Müslümanların bazı şeyleri Ehl-i kitâb'a sorduklarına dair başka bir örnek de Ebu Hureyre ve başka bir sahabe arasında geçen, cuma gününde Allâh'ın kullarının dualarını kabul ettiği saat hakkındaki ihtilaftır. Bu saatin bilgisi Buhârî, Muslim (ö.261/875) Tirmizî ve Nesâî (ö.303/915)'nin Ebu Hureyre'den onun da Hz. Peygamberden rivayet ettiği bir hadiste geçmektedir. Bu hadiste Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Cuma gününde öyle bir saat vardır ki kim bu vakitte Namaz kılarken bir şey dilerse mutlaka Allâh onu kabul eder.” Bu iki sahabe “icabet saatinin” her Cuma gününde mi yoksa yılda sadece bir Cuma gününde mi olduğu konusunda ihtilafa düşünce Ka'bu'l-Ahbâr'ı aralarında hakem kılmakta anlaştılar ve bu konuyu Ka'b'a sordular. Ka'b, “icabet saatinin” yılda sadece bir Cuma gününde olduğunu söyleyince Ebu Hureyre buna itiraz edip “icabet saatinin” her Cuma gününde olduğunu söyler. Bunun üzerine Ka'b Tevrât'a başvurur ve döner şöyle der: “Tevrat Ebu Hureyre ile uyuşmaktadır.”

Bu iki cevap eğer rivayetler sahih ise, sahih olmamaları için hiçbir engel yoktur, yanılmadır (tedlîs). Çünkü Tevrat'ta Ka'b'a sorulanlar ile ilgili herhangi bir

²⁰⁴ Kehf, 18/86.

şey bulunmamaktadır. Ancak sahabenin Tevratın naslarını öğrenmek için Ehl-i Kitâb'a sormaktan başka yolları olmadığı için Ka'b'ın cevabını kabul etmişlerdir.

Yahudiler vahye muhatap bir kavim olmalarından dolayı sahabenin gözünde çeşitli ilimlerde onlar kendilerinden daha üstündü. Bu söylediğimiz şu hakikat ile de örtüşmektedir. Hz. Peygamberin hadislerinde ve Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde ifade edildiği gibi Araplar ümmi bir millet idi. Bunun yanında Ehl-i Kitâb ve özellikle de Yahudilerin ellerinde pek çok dini kutsal kitap bulunuyordu. Onlar medeni bir çevrede yaşıyorlar ve hayatın değişik evrelerinde nesilden nesile deneyimlerini kendilerinden sonra gelenlerle paylaşıyorlardı. Hz. Peygamber'de Müslümanların Ehl-i Kitâb'dan nakilde bulunmasında bir sakınca olmadığını emretmiştir. Ayrıca onların Tevrat'a dayandırdıkları şeyleri dinlemelerini ve daha önce aktardığımız iki hadiste geçtiği gibi "onları ne yalanlamalarını ne de tasdik etmelerini" emretmişti. Bundan dolayı raviler daha sonra da müfessirler kitaplarında herhangi bir inceleme ve eleştiri yapmaksızın bu rivayetleri naklettiler.

Biz, Ehl-i Kitâb'ın Müslümanlarından rivayet edilenlerin çoğunun bu şekilde olduğunu düşünüyoruz. Yani bu rivayetlerin; Müslümanların Kur'ân-ı Kerîm'de geçen olaylar, şahsiyetler, isimler ve meseleler hakkındaki ayrıntıları hakkında Ehl-i Kitâb'a sordukları soruların cevaplarından oluştuğunu düşünüyoruz. Cevapların bazıları uzun bazıları ise kısa kısa idi. Ehl-i Kitâb, verdikleri bu cevapları ellerinde bulunan Kitaplara dayandırıyorlardı. Dinleyiciler de bunları olduğu gibi kabul ediyor, raviler onu aktarıyor, derleyiciler de kitaplarına alıyorlardı. Çünkü ilk üç asırdaki derleyiciler, raviler ve soru soranlar açısından bunların sıhhatini ispatlayabilecekleri herhangi bir yol yoktu. Bu onların herhangi bir açıklama ve yorum yapmadıkları anlamına gelmemektedir."²⁰⁵

İzzet Derveze bu yaklaşımını bir adım daha ileriye götürmektedir. Râvi sorumluluğunu gündeme getirerek şu görüşleri ifade etmektedir; "Yukarıda geçen ifadelerden de anlaşıldığı üzere zihinleri boş şeyler ile meşgul etmesi ve bulandırması, Kur'ân-ı Kerîm'deki ilkelerin ve cevherlerin üzerini örtmesi nedeniyle, tefsir kitaplarındaki İsrâiliyyâtın bütün sorumluluğu veya önemli bir kısmı (genel olarak

²⁰⁵ Derveze, Muhammed İzzet, **Tefsir Kaynaklarındaki İsrâiliyat Üzerine, eş-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR) ISSN:1308-9633 Nisan-2018 c.10 s.1 (19)/April-2018 Volume:10 Issue:1 (19) Sayfa:515-523.

kabul edildiği gibi) sadece Ehl-i Kitâb'dan Müslüman olanlara yüklenemez. Belki bu sorumluluğun büyük payını ilk dönem ravileri ve müelliflerine aittir. Bu konuda İsrailiyat ile ilgili soru ve cevapları ve açıklamaları kitaplarında aktaran ancak kitapları bize ulaşmamış olan ilk derleyiciler ile onlardan sonra gelen ve kitapları bize ulaşmış olan müellifler aynı derecede mesuldür. Zira onların tümünün; sapı samandan, hakikati batıldan ve doğruyu yalandan ayırabilme kabiliyetine sahip oldukları ve ilk bakışta bile bu rivayetlerin akla mantığa ve gerçekliğe aykırı olduğunu, bu rivayetlerin sahih hiçbir rivayet ile desteklenmediğini görme kabiliyetine sahip oldukları varsayılır. Müellifler eserlerinin önemli bir kısmını hatta büyük bir kısmını bu tür rivayetler ile doldurmanın okuyucuların zihinlerini bulandıracaklarını, Kur'ân'ın muhkem ayetlerini asıl hedefinden saptıracağını biliyor olmalıydılar. Ayrıca müellifler önemsenmesi ve ortaya çıkarılması gereken hakikatin, Kur'ân'ın muhkem ayetlerinin mekasıdları olduğunu, başka bir şey olmadığını bilmeleri gerekirdi. Onlar; İnsanları doğru yola iletmek, toplumu uyarmak ve hem dünya hem de ahirette insan ve insanlığın salâhına/faydasına olan hikmetlerin ve hedeflerin vurgulanması gerektiğinin farkında olmalıydılar.”²⁰⁶ Bu o dönemde yapılan bu şekildeki tefsir yöntemin geneline dönük yapılan bir eleştiridir.

İlk dönemki tefsire dair oluşan kaynaklarda, Kur'ân kıssalarında, kişiler ve onlara dair isimlendirmeler, anlatılan hadiselerle ilgili intikal ettirilen detaylı pekçok malumatın, Ehl-i Kitâb mühtedilerinin dışındaki âlimlerden olan İbn Abbâs (ö.68/687-88) İbn Ömer (ö.73/692, Ebu Hureyre (ö.58/678), Ebu Zer (ö.32/653)r, Abdullah b. Câbir (ö.), Mesrûk (ö.63/683 [?]), Mucâhid (ö.103/721), İkrime (ö.105/723), Hasan-ı Basrî (ö.110/728), Dahhâk (ö.105/723) Saîd b. Cubeyr (ö.94/713 [?]), Zeyd b. Eslem (ö.136/754), Atâ (ö.114/732), Tâvûs (ö.106/725), İbn İshâk (ö.151/768), gibi diğer sahabe ve tabiîne dayandırıldığını belirtmek gerekir. Kabul gören hadise dair eserlerde yer almayan bu rivayetlerin bazıları Merfu hadis²⁰⁷ şeklinde nakledilmiştir. Bu yüzden bu rivâyetlerin tamamına isrâilî haber denilmesi yanlış olur. Bunların isrâiliyyât kapsamında değerlendirilmesi tağlib²⁰⁸ bâbındandır. Kur'ân-ı Kerîm'de var olan Hûd ve Ahkâf'taki Ad kavmi, Tubbe, Salih ve Hicr'deki Semûd kavmi, Şuayb ve

²⁰⁶ Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyyi, Beyrut 1383, s.519, Geniş bilgi için Bkz; Ekrem Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi (Doktora Tezi)*, Ankara Üniversitesi, s.204-2010, Ankara,2006.

²⁰⁷ Meşhur olan tarife göre söz, fiil ve takrir olarak hassaten Hz. Peygambere izafe olunan ve isnadı muttasıl veya munkatı olan hadislerle merfu denilmiştir. Bknz; Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, s.118, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, 1967.

²⁰⁸ Tağlib: Bir alâkadan dolayı bir kelimeyi, başka bir mânayı da içine alacak şekilde kullanmaktır.

Medyen'deki kavmi, Eshâb-ı Eyke, Ress ehli, Lokman, Zu'l-Karneyn ve Eshâbu'l-Kehf gibi bazı kıssalar şahsiyetler, isimler ve olaylar hakkındaki birtakım beyanatlar, kutsal kitaplarda özellikle de eski ahitte bulunmamaktadır. Çünkü bu kavim ve şahsiyetler Arap'tır veya en azından İsrail milletinden değildir. Bunların yanı sıra Hz. İbrahim kıssaları ile ilgili zikredilen bazı ayrıntılar da kutsal kitaplarda yer almamaktadır.²⁰⁹

Abdullah b. Abbas'ın bu haberleri kullanması ile ilgili hususlar, üçüncü bölümde *Sahifetü Ali b. Ebî Talha ve el-Mikbas ve Câmü'l Beyan* karşılaştırmasına dair sure tefsirlerine dair örnekler verilirken değerlendirilmiştir.

1.4.4. İbn Abbas Tarikleri

Abdullah b. Abbas'tan intikal eden rivayetlerin hangi yollarla ulaştığını belirlemek ve bunlarla ilgili olarak ülemanın değerlendirmelerine bakmak yerinde olacaktır. Bu tarikleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- 1- Ata b. Saib-Said b. Cübeyr-İbn Abbas tariki: Bu tarik Şeyhayn (Buharı/Müslim) şartlarına göre sahihtir. Bu tarikten, Feryabi, Hâkim Müstedrek'te, yine Taberi tefsirinde tahric etmiştir. Süfyan ve başkaları da tahricte bulunmuştur²¹⁰
- 2- Zührî Tariki: Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe-İbn Abbas: Bu tarik Zehebi silsilesidir. İbn-i Cerir az da olsa tefsirinde tahric etmiştir.²¹¹
- 3- Muhammed b. İshak Tariki: Muhammed b. Ebi Muhammed Mevlâ Ali b. Zeyd b. Sabit-İkrime'den veya Said b. Cübeyr'den-İbn Abbas. Bu tarik Ceyyid(iyi) olarak tanımlanır. İsnad-ı Hasen'dir. İbn Cerir ve Ebi Hatip pek çok kere tahric etmiştir.²¹²
- 4- Muaviye b. Salih Tariki: Ali b. Ebi Talha-İbn Abbas. Bu tarik İbn Abbas'tan en eved ve en sahih tariktir. Bu tarike Buhari Sahih 'inde çoğu kere itimat etmiştir. İbn Cerir ve İbn Ebi Hatim de tahric etmiştir. İbn Ebi Talha doğrudan İbn Abbas'tan almamıştır. O rivayeti Mücahid'ten almıştır.²¹³

²⁰⁹ Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, s.520.

²¹⁰ Suyûtî, Celaleddîn, *Tahric-i fi İlmu't-Tefsir*, sh.332; *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha* Thk. Reccâl, Raşid Abdül Mün'im, Müessesetü'l Kütübü's-Segafiyye, s.43.

²¹¹ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha* T, s.44.

²¹² Suyûtî, *et-Tahric*, II, 189.

²¹³ Suyûtî, *et-Tahric*, II, 189.

- 5- Said b. el-Mansur Tariki: Nuh b. Kays –Osman b. Muhsan-İbn Abbas: Bu tarikte “ceyyid” iyi olarak adlandırılır.²¹⁴
- 6- İsmail b. Abdurrahman es-Süddi el-Kebir Tariki: Ebu Salih veya Ebu Malik-İbn Abbas
- 7- Hüseyin b.Vâkid Tariki: Yezid en-Nahv-İkrime-İbn Abbas. Bu tarikte “ceyyid” olarak adlandırılır.²¹⁵
- 8- Ata b.Dinar Tariki: Said b. Cübeyr-İbn Abbas. Suyuti burada Ata’yı çıkarmıştır. Çünkü O Said b. Cübeyr’den nakilde bulunmamıştır.²¹⁶
- 9- Şibil b.Abbad el-Mekki Tariki: İbn-i Ebi Nuceyh-İbn Abbas. Bu tarik sahihliğe yakındır.²¹⁷

1.4.5. İbn Abbas’a Atfedilen Filolojik Tefsirler

1.4.5.1. Garîbu'l-Kur'ân / Luğâtu'l-Kur'ân

Sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan sözlüklere temel teşkil eden ilk sözlük olma özelliğini taşımaktadır. Bu eser farklı kütüphanelerde farklı isimlerle yazma nüsha olarak bulunmaktadır.

Arap dilinde ilk sözlük olarak daha sonraki sistemli sözlüklerin nüvesini teşkil eden bu eserin yazma nüshaları farklı isimlerle kütüphanelerde mevcuttur.²¹⁸

1. *Kitâbu Garîbi'l-Kur'ân*: Atıf Efendi Kütüphanesi no. 2815/8.
2. *Kitâbu'l-Luğât fi'l-Kur'ân*: Dimaşk Zâhiriyye Ktp.
3. *Beyânu Luğâti'l-Kur'ân*: Süleymaniye Ktp. Esad Efendi no.91/3.
4. *Luğatu'l-Kur'ân*: Dublin Chester Beatty Ktp. No. 4263.
5. Amerika Princeton Üniversitesi Ktp. Yahuda Bölümü.²¹⁹

²¹⁴ Suyûtî, *et-Tahrîc* I, 332.

²¹⁵ Reccâl, *Tefsîrû İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahîfetü Ali b. Ebi Talha T*, s.48-49.

²¹⁶ Reccâl, *Tefsîrû İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahîfetü Ali b. Ebi Talha*, s.48-49.

²¹⁷ Suyûtî, Celaleddîn, *ed-Dürrü'l Mensur fi Tefsîri'l-Me'sur*, Beyrut, Dar'ul-Fikr, 2002, c.3, s.43.

²¹⁸ Bulut, Ahmet, *Kitâbu Garîbi'l-Kur'ân*, Kahire, 1993, s.33.

²¹⁹ *Catalogue of the Arabic Manuscripts* (Yahuda Section) in the Garrett Collection, Princeton University Library, Princeton. 1977. s. 15.

Bu eserlerin farklı el yazmaları temel alınarak neşredildiği bilinmektedir.²²⁰

1.4.5.2. Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak

Abdullah b. Abbas'a atfedilen bu eser Hâricîlerin reisi Ebû Râşid Nâfi' b. el-Ezrak el-Hanefî el-Hanzalî (65/684)'nin Kur'ân'da geçen iki yüz civarında garîb kelime hakkında İbn Abbâs'a sorduğu sorular ve onun eski Arap şiirinden verdiği cevapları içerir.²²¹ Kaynaklarda bu hâdise şöyle aktarılır: "İbn Abbâs'ın Kâbe'nin avlusunda insanların Kur'ân tefsiriyle ilgili sorularını cevapladığı bir anda İbnu'l-Ezrak, yanında Necde b. Uveymir ile oraya gelir. İbn Abbâs'a kendilerinin Kur'ân'la ilgili soruları olduğunu, fakat bunlara Arap şiirleriyle cevap vermesini, çünkü Kur'ân'ın apaçık bir Arapça ile nâzil olduğunu söylerler. O da "İstediğinizi sorun" der ve onların sorularına eski Arap şiirleriyle cevaplar verir."²²² Bu esere ait yazma nüshaları bugün için çeşitli kütüphanelerde mevcuttur.²²³

1.4.5.3. Sahifetü Ali b. Ebi Talha

İbn Abbas'a isnadında senedindeki ravisine atfen bu adı alan eserden Ali b. Ebî Talha (143/760)'nın İbn Abbâs'tan rivayeti olarak söz edilmektedir.²²⁴; Bazı kaynaklarda da, Ali b. Ebî Talha yoluyla gelen rivayet zincirinin en sağlam rivâyet yolu olduğu dile getirilir.²²⁵

Bu eserle ilgili olarak Suyûtî, İbn Abbâs'tan tefsirle ilgili olarak çeşitli kanallardan birçok rivayetin mevcut olup Ali b. Ebî Talha kanalıyla gelenlerin en iyilerden olduğunu söylemekle birlikte²²⁶ kendisinin bizzat İbn Abbâs'la görüşmesinin ve ondan tefsirini rivayet etmesinin mümkün olamayacağı, ikisi arasında başka bir şahsın bulunması gerektiğini belirtir. Zehebî (748/1348), bu şahsın Mücâhid (103/721)

²²⁰ Geniş bilgi için Bkz; Bulut, Ali, *Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbas'a Nisbet Edilen Üç Eser*, Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2005.

²²¹ Hüseyin, *Tâhâ, Câhiliye Şiiri Üzerine*, Çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s.55-56.

²²² Suyûtî, *Dürrü'l Mensur*, I, 158.

²²³ Geniş bilgi için Bkz; Murad Molla Ktp. No. 307/4'de (190a-195a varakları arası), Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi Böl. No. 757/2'de (51b-75b varakları arası), Geniş bilgi için Bkz; Bulut, a.g.e., s.284.

²²⁴ Suyûtî, *Dürrü'l Mensur*, II, 415.

²²⁵ Cerrahoğlu, *Ali İbn. Ebi Talha Sahifesi*, s.270; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I,293.

²²⁶ Suyûtî, *ed-Dürrü'l Mensur* II, 414-415.

olduğunu söylerken²²⁷, Suyûtî bu kimsenin Mücâhid veya Saîd b. Cübeyr olabileceğini ifade eder.²²⁸

Ebû Ca'fer en-Nahhâs (338/950) ise aradaki şahsın Mücâhid ve İkrime (105/723) olduğunu; Hazrecî (923/1517) de Mücâhid ve el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (108/726) olduğunu ifade eder. Görüldüğü gibi Mücâhid ismi ağırlıklı olarak yer alır.²²⁹ İbn Abbâs'tan rivayetle telif edilen Sahîfetu Ali b. Ebî Talha isimli eser, nüzûl sebepleri, nâsîh-mensûh, fikhî hükümler gibi rivayet tefsirine de yer vermekle birlikte ağırlıklı olarak Kur'an'daki garîb lafızların izahını içermektedir. Yani bir nevi Garîbu'l-Kur'an sayılabilir. Bütün bu örnekler, İbn Abbâs'ın, rivayet tefsiri alanında olduğu kadar, lugavî tefsir olarak da ifade edilen filolojik tefsir alanında da yetkin ve otoriter bir âlim olduğunu göstermektedir.

1.4.5.4. el-Mikbas min Tefsir-i İbn Abbas

Abdullah b. Abbas'a aidiyeti ifade edilen eserlerin dışında tefsirle ilgili olarak, İbn Abbâs'a ait rivayetler, *el-Kamûsu'l-Muhît* müellifi Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) tarafından *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs* adlı çalışmada toplanmıştır. *Tenvîrü'l-Mikbâs* (mikyâs) *min Tefsîri İbn 'Abbâs* isimli eserin İbn Abbas'a isnad edilen tefsirle ilgili değişik eserlerdeki rivayetleri bir araya getiren bu çalışmanın Fîrûzâbâdî'ye aidiyeti şüphelidir. Eser Bulak (1290), Kahire (1316) ve İstanbul'da (1320) Beyzâvî ve Hâzin tefsirleriyle birlikte basılmıştır.²³⁰

Günümüzde de matbu olan (Kahire, tsz.) bu eserin, İbn Abbâs'a dayandırılan en zayıf ve güvenilmez tarikle gelen rivayetlere dayanması nedeniyle İbn Abbâs'a aidiyetine temkinli bakmak gerekir. Eserde yer alan "Muhammed b. Mervân es-Suddî es-Sağîr, an Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî, an Ebî Sâlih, an İbn-i Abbâs" şeklindeki rivâyet tariki, İbn Abbâs'tan gelen tariklerin en zayıf ve güvenilmezi olarak kabul

²²⁷ Hazrecî, Safiyyuddin Ahmed b. Abdullah el-Ensârî, *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemal fi Esmâi'r-Ricâl*, Beyrut, 1979, s.275.

²²⁸ Suyûtî, ed-Dürri'l Mensur, II, 241. Geniş bilgi için Bkz; Bulut, *Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbas'a Nisbet Edilen Üç Eser*.

²²⁹ Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri, İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitâbiyât, Ankara, 2003, s. 64.

²³⁰ DİA, XIII, 42-145.

edilmektedir.²³¹ Ayrıca Abdulaziz b. Abdullah el-Humeydî, onbeş hadis kaynağında yer alan İbn Abbâs'a ait tefsir rivayetlerini *Tefsîru İbn Abbâs ve Merviyâtuhû fi't-Tefsîr min Kutubi's-Sunne* adıyla iki cilt hâlinde neşretmiş (Riyad, tarihsiz.), Fîrûzâbâdî'nin tefsir metinlerini de eserine almıştır.

Burada kısaca Firuzabadi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. “Firuzabadi Rebûlâhir veya Cemâziyelâhir 729'da (Şubat veya Nisan 1329) İran'da Şîraz'a bağlı Kâzerûn kasabasında doğdu. Şîrâzî nisbesiyle de anılır. Babasının dil ve edebiyat âlimi olduğu bilinmekte, ailesi hakkında başka bilgi bulunmamaktadır. İlk tahsilini Kâzerûn'da babasının yanında yapan Fîrûzâbâdî yedi yaşında iken Kur'an'ı ezberledi; sekiz yaşında Şîraz'a gitti. Burada babasından ve Kıvâmüddin Abdullah b. Mahmûd gibi âlimlerden dil ve edebiyat dersi aldı. Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Ensârî ez-Zerendî'den *Şahîh-i Buḥârî* ve *Sünen-i Tirmizî*'yi okudu. 745'te (1344-45) Vâsît'a giderek Şehâbeddin Ahmed b. Ali ed-Dîvânî'den kıraat dersi aldı. Aynı yıl Bağdat'ta Sirâceddin Ömer b. Ali el-Kazvîni'den Radiyyüddin es-Sâgânî'nin müderrisi ve Bağdat Kadısı Abdullah b. Bektâş'ın yanında yıllarca yardımcı olarak çalıştı. 755 (1354) yılında Şam'a geçti. Orada da başta Takıyyüddin es-Sübki Meşâriku'l-envâr'ı ile Şahîh-i Buḥârî'yi tekrar okudu. Bağdat Nizâmiye Medresesi olmak üzere 100 civarında hocadan ders aldı ve *Şahîh-i Buḥârî*'yi bir defa daha okudu. Bundan sonra Ba'lebek, Hama, Halep ve Kudüs'e gitti. Kudüs'te bir taraftan Alâf gibi âlimlerin derslerine devam ederken bir taraftan da çeşitli medreselerde ders verdi ve zaman zaman Gazze, Remle ve Kahire'ye gidip geldi. Kahire'de Bahâeddin İbn Akîl, Cemâleddin el-İsnevî ve İbn Hişâm en-Nahvî gibi âlimlerle tanıştı. İzzeddin İbn Cemâa ve İbn Nübâte el-Mısri'den ilâhiyat ve edebiyat dersleri aldı. 770'te (1368) Mekke'ye giden Fîrûzâbâdî burada da Mâlikî fakihî Ziyâeddin el-Cündî ve Yâfî gibi âlimlerden faydalandı. İbn Hacer el-Askalânî, Cemâleddin el-Merrâküşî adında bir kişinin Fîrûzâbâdî için 150'yi aşkın âlimin ismini ihtiva eden bir meşyeha hazırladığını haber vermektedir. Fîrûzâbâdî bütün bu hocalardan dil ve edebiyattan başka Kütüb-i Sitte, Beyhakî'nin es-Sünen'i, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, İbn Hibbân'ın eş-Şahîh'i, Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'nin *el-Muşannef*'i ve Sâgânî'nin *Meşâriku'l-Envâr*'ı gibi önemli hadis kitaplarını okuyarak rivayet etme izni aldı.

²³¹ Bkz; Bulut, *Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbas'a Nisbet Edilen Üç Eser*, Bkz; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l Mensur*.

Bağdat hâkimi İbn Üveys'in daveti üzerine 794 (1392) yılında tekrar Bağdat'a giden Fîrûzâbâdî buradan İran ve Hindistan'a geçti. Hürmüz'den deniz yoluyla Mekke'ye giderken Yemen'in Aden ve Taiz şehirlerinde kaldı, el-Melikü'l-Eşref er-Resûlî İsmâil b. Abbas, buralardaki âmillerine Fîrûzâbâdî'ye gerekli ilgi ve saygının gösterilmesi için emir verdi ve onu başşehir Zebîd'e davet etti. Daveti kabul eden Fîrûzâbâdî'yi izzet ve ikramla karşıladı. Onu önce Zebîd, daha sonra da 797 (1395) yılında Yemen kadılığına tayin etti. Fîrûzâbâdî, el-Melikü'l-Eşref ve oğlu Nâsır Ahmed zamanında ömrünün sonuna kadar bu görevini kesintisiz sürdürdü. Bir taraftan da ders vermeye devam etti. Başta el-Melikü'l-Eşref olmak üzere birçok öğrenci onun derslerine katıldı. Fîrûzâbâdî'ye her vesile ile izzet ve ikramda bulunan el-Melikü'l-Eşref yine bu maksatla onun kızıyla evlendi (Sehâvî, X, 81). Zebîd'den zaman zaman Mekke ve Medine'ye gidip mücâvir olarak kalan Fîrûzâbâdî Mekke'de el-Melikü'l-Eşref adına bir medrese yaptırdı ve talebe okuttu.

Fîrûzâbâdî, seyahatlerinde bir taraftan ilim adamlarıyla fikir alışverişinde bulunurken diğer taraftan devlet adamları katında büyük itibar gördü. Nitekim Bağdat hâkimi İbn Üveys, Azerbaycan Hükümdarı Şah Şücâ', Mısır Sultanı Eşref, Şiraz'da Türk Hükümdarı Timur, Delhi Hükümdarı Alâeddin I. İskender Şah ve Bursa'da Osmanlı Sultanı I. Bayezid tarafından büyük ilgiyle karşılanmıştır. Fîrûzâbâdî 20 Şevval 817 (2 Ocak 1415) tarihinde Zebîd'de vefat etti ve Cebertiyye tarikatının kurucusu Şeyh İsmâil b. İbrâhim el-Cebertî'nin türbesine defnedildi.

Hız. Ebû Bekir soyundan geldiğini söyleyen Fîrûzâbâdî çok geniş bir kültüre ve kuvvetli bir hâfızaya sahipti. İbn Hacer el-Askalânî'nin belirttiğine göre her gece 200 satır ezberlemeden uyumazdı. Sözlük çalışmalarından başka hadis, tefsir, fıkıh ve tarihle de meşgul olmuş, bu konularda da eser yazmıştır. Fîrûzâbâdî ile Zebîd'de görüşen İbn Hacer hadis konusunda pek titiz davranmadığını, râviler hakkında fazla bilgisi bulunmadığını, hatta sahte sahâbî Hintli Raten b. Nasr'a inanacak kadar saf olduğunu, Buhârî'ye yazdığı şerhini garip hikâyelerle doldurduğunu, birçok yerde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine yer verdiğini belirterek kendisini tenkit etmiştir. Ayrıca onun *Tenvîrü'l-Mikbâs*'ta İbn Abbas adına topladığı rivayetlerden de hadisteki ilmî gücünü anlamak mümkündür. Tasavvufî konularda Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi takdir eden Fîrûzâbâdî onu savunmak üzere iki risâle ile bir fetva kaleme almıştır.

Velûd bir müellif olan Fîrûzâbâdî'nin kaynaklarda yetmişten fazla eserinden söz edilmekteyse de (el-Bulga, nâşirin mukaddimesi, s. 24-29) bunlardan yarıya yakın bir kısmının günümüze ulaşmadığı sanılmaktadır. Eserlerinin yaklaşık yirmi dördünün dile, dokuzunun tefsire, on birinin hadise, sekizinin biyografiye, sekizinin coğrafyaya, altısının akaid ve fikha, altısının da tarihe ait olduğu anlaşılmaktadır.'²³²

²³² Geniş bilgi için Bkz; Hulusi Kılıç, Fîruzabâdî Mad.DİA, XIII, 142-145.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2. ALİ B. EBİ TALHA

2.1. Ali B. Ebi Talha'nın Hayatı

2.1.1. Hayatı, Ailesi, Yetiştirilmesi

Her ne kadar tarihçiler Ali b. Ebî Talha'nın doğumunu tespitte güçlük yaşamış olsalar da vefat tarihi ile ilgili olarak yaklaşık bir tespitte bulunmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken de onun döneminde yaşamış bazı şahsiyetler üzerinden tespit yapmaya çalışmışlardır. Bu şahsiyetlerden birisi Said b.Cübeyr'dir (h.45/95). Diğeri ise Mücâhid b. Cebr'dir (h.21/103). Ya da ondan rivayette bulunmuş olan Atâ el Horasânî (h.50/135) ve Hakem b. Uteybe'dir (ö. h.113).

Ali b. Ebî Talha'nın hayatı hem Emevî ve hem de Abbasî dönemini kapsayan uzun bir dönemi içine almaktadır. İslam dünyasında bu dönemde pek çok siyasî kargaşa ortaya çıkmıştır. H.41. yılda Emevîlerin iktidarı ele geçirip h.132 yılında düşüşlerine kadar sürüp devam eden hadiselerdir. Abbasiler, Emeviler döneminde cereyan eden haksız uygulama ve katilleri bahane ederek siyasi ayaklanma ve intikamla düşmanlarına üstün gelmişler ve Emevîlerin devletini yıktmışlardır. Ali b. Ebî Talha Emevî halifelerinin çoğunun iktidar dönemlerini yaşamakla birlikte Abbasî halifelerinden de ikisine yetişmiştir. Bunlardan ilki es-Seffah diye isimlendirilen Ebu'l Abbas Abdullah'tır. İkincisi ise Ebu Cafer el-Mansur'dur.²³³ İsmine izafeten sahifenin sahibi olarak zikredilen bu şahıs Ali b. Ebî Talha, Sâlim İbn el-Muharrîk el-Haşîmî'dir. Ebu'l Hasen, Ebu Muhammed ve Ebu Talha künyeleri ile anılmaktadır.²³⁴

Aslen Cezireli olan Ali b. Ebî Talha hayatının akışı içerisinde Humus'a gelip yerleşmiş ve ömrü boyunca orada yaşamıştır. Ali İbn Ebî Talha'nın hayatı ve çevresi ve ilmi faaliyetleri hakkında detaylı bir bilgi bugün için mevcut değildir.²³⁵

Ali b. Ebi Talha'nın hayatının bir bölümünü Cezîretü'l-Arab'ta geçirdiği ve orada yetiştiği bilinmekte olup; daha sonraki ömrünü Humus (Hıms)'da geçirdiği tarihi

²³³ Hicri 41-122. yıl hadiseleri için Bkz; Taberi, İbn Cerîr, *Tarihü'r-Rusûl ve'l-Müluk*, Dar'ül Maarif, Mısır, 1965, VII, 8.

²³⁴ Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Tarihü'l-Kebîr*, Müessesetü's-Sekafiyye, Beyrut, 1986, III,281.

²³⁵ Cerrahoğlu, İsmail, *Ali b. Ebi Talha Sahifesi*, s.57.

kayıtlara not olarak düşülmüştür.²³⁶ Ancak kaynaklar Cezireretü'l Arap'tan ayrılıp hangi nedenden dolayı Humus'a gittiğine dair herhangi bir tespitte bulunmamaktadırlar.²³⁷ Neseb olarak Ali b. Ebi Talha Haşimî'lere müntesiptir. Ali b. Ebi Talha el-Haşimî ismiyle meşhurdur. Onun babası, Abbas b. Abdulmuttalib'in mevlasıdır. Daha sonra Abbas onu azad etmiştir.²³⁸

2.1.2. İbn Abbas ile Olan İlişkisi

Ali b. Ebi Talha'nın hayatı üzerine yapılan tarihsel değerlendirmeler Abdullah b. Abbas'la doğrudan ilişkisi olduğu hususunu mümkün kılmamaktadır. Bazı tarihçiler ve hadisçiler onun İbn Abbas'tan doğrudan doğruya rivayette bulunduğunu ifade ederlerken bazıları da Ebu Talha'nın, Abdullah b. Abbas'ı görmesinin imkân dâhilinde olmadığını ifade ederek rivayetlerini İbn Abbas'tan bir kişi aracılığı ile aldığını söylemektedirler. Fakat burada ikinci bir problem olarak da aradaki kişinin kim olduğu konusunda farklı kanaatlere yönelmişlerdir. Örnek vermek gerekirse; Ebu Cafer en-Nehhas bu aracı kişinin Mücahid ve İkrime olduğunu söylerken, Suyuti ise bu aracı kişinin bazen Mücahid bazen Said İbn Cübeyr olduğunu ifade eder. Bu konudaki farklı beyanlar bu aracı kişinin kim olduğu konusunu net hale getirmeyi ve kesin bir sonuca ulaşmayı mümkün kılmamaktadır.²³⁹

Sahîfetü Ali b. Ebî Talha bir tek isnad zinciri ile nakledilerek hicrî üçüncü asra ulaşmıştır. Bu rivayet İbn Abbas (ö. 68/687), Ali b. Ebî Talha, Muâviye b. Sâlih (ö. 158/775) ve Abdullah b. Sâlih'ten (Kâtibü'l-Leys, ö. 223/838) ibarettir. Bu isnad hadis eleştirmenleri tarafından ele alınmış ve Ali b. Ebî Talha'nın, İbn Abbas'a ulaşmasının mümkün olmadığı düşüncesi beyan edilmiştir.

Bu yüzden kendisi ile İbn Abbas arasında tâbiîlerden bir şahsın bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Aradaki bu râvi ile ilgili olarak Mücâhid, İkrime, Saîd b. Cübeyr veya Kâsım gibi şahsiyetler üzerinde durulmuştur. Zehebî bu râvinin Mücâhid olduğunu söylemiştir. Ali b. Ebî Talha'nın, şeyhini atlayıp mürsel olarak İbn Abbas'ı

²³⁶ Mizzi, Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzibü'l Kemal*, Thk. Bessar Avvat, Müessesetü'l-Risale, Beyrut, 2014, II,974; Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahîfetü Ali b. Ebi Talha*. s.15; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *Tarîhü'l-İslam*, Mektebetü'l Kudsi, Beyrut, 1990. VI, 103 (El yazma nüshadan istinsah, Darü'l Kütübü'l Mısıriyye, Neşr, Darü'l Me'mun li Sekafeti eş-Şam)

²³⁷ Cerrahoğlu, *Ali b. Ebi Talha Sahifesi*, s.15.

²³⁸ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III,188; Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahîfetü Ali b. Ebi Talha*. Cerrahoğlu, *Ali b. Ebi Talha Sahifesi*, s.14.

²³⁹ Bkz; Cerrahoğlu, *Ali b. Ebi Talha Sahifesi* s.57.

zikretmesi eleştiri konusu olmuştur. Ancak bu durumla birlikte hadis eleştirmenleri, sahabe sonrası nesil olan tabiilerden rivayette bulunduğu şahısların güvenilir (sika) oluşunu dikkate alarak Ebû Talha'ya tan edilemeyeceğini belirtmektedirler. Dolayısıyla hadis kaynaklarında Ebu Talha'ya yöneltilen eleştirilerin temelde isnadda ittisalin olmaması yönüyledir. Bu yüzden Ebu Talha'nın İbn Abbas'a dayanarak aktardığı bu tefsiri semâ yoluyla almadığı yönüyle eleştiriye tâbi tutmaları, eldeki yeni bilgiler ışığında bu tefsirin orijinalitesine hanel getirmez.²⁴⁰ İslam coğrafyasında Humus'un hicri ikinci asırda büyük bir ilim merkezi olarak revaç bulmaması, Ali b. Ebî Talha'nın da bu şehirden dışarı çıkmaması, âlimler ve ilim merkezleri ile fazla irtibatla bulunmayışı gibi nedenlerle ona atfedilen bu eser fazla tanınma imkânına sahip olmamıştır. Bununla birlikte Humus'lu bir kişi olan Muâviye b. Sâlih aracılığı ile Mısır'a götürülmüş, orada da Abdullah b. Sâlih'in nakli ile daha sonraki eserlere girmiş ve böylece kaybolması önlenmiştir. Tefsir tarihinde önemli bir yere sahip olan bu eser, ne yazık ki bugün tam olarak elimizde mevcut değildir. Zamanında tefsirdeki aşırı re'y hareketlerine karşı bir reaksiyon olarak tefsire itimat olunamayacağını söyleyen Ahmed b. Hanbel bile Ali b. Ebî Talha'nın bu tefsir sahifesini, "Mısır'da tefsire dair bir sahîfe vardır. Bu sahîfeyi Ali b. Ebî Talha rivayet etmiştir. Bir kimse bu sahife için Mısır'a seyahat etse seyahati boşa gitmiş sayılmaz" demek suretiyle övmüştür.²⁴¹

Ali b. Ebî Talha'nın bu tefsir sahîfesi, İbn Abbas'tan rivayet yoluyla tedvîn edilenlerin en eskisi ve ondan gelen "tarik"lerin en sağlamı olması bakımından, Kur'an-ı Kerim'in tefsiri tarihinde büyük bir öneme sahiptir. Bu değerli tefsir sahîfesini ancak bazı müfessirler görebilmiş, ondan istifade edenler arasında Buhârî, Taberî, İbn Ebî Hâtim ve İbnü'l-Münzir gibi şöhretli şahsiyetlerin bulunması bu sahîfeye atfedilen değeri daha da arttırmıştır.

"Müslim, *Sahîh*'inde azlin hükmü²⁴² hakkında Ali b. Ebî Talha'dan nakledilen bir haberi zikretmektedir. Buhârî ise Mısır'a yapmış olduğu seyahatlerde bu Sahîfe'yi ya doğrudan doğruya Abdullah b. Salih'ten veya başkalarından alarak isnadları zikretmeksizin (ta'likan) İbn Abbas'a ulaştırmaktadır. Buhârî'nin ta'likleri kısmında, genellikle Kur'an'ın garîb kelimelerinin izahlarında bu Sahîfe'ye atıfta

²⁴⁰ Bkz; Sezgin, Fuad, *Geschichte des Arabischen Schriftums*, 1967, I,22, 26, 27I.

²⁴¹ Bkz; Hanbel, Ahmed b. *Kitâbü'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, I,94.

²⁴² Müslim, *Sahîh*, *Nikâh*, s.133.

bulunmaktadır. Taberî ise bu Sahîfe'yi Musanna İbn İbrahim, Ali b. Dâvûd ve Yahya b. Osman vasıtasıyla Abdullah b. Salih'ten almıştır. Taberî, Buhâri gibi bu Sahîfe'den sadece Kur'an'ın garîb kelimelerini izah yönünden nakillerde bulunmamış, çeşitli hükümler, nüzûl sebepleri, nâsîh ve mensuhla ilgili bilgiler ve diğer haberleri de almıştır. Sahîfe'nin girdiği kaynak eserlerden diğer ikisi de henüz yazma halinde bulunan İbn Ebî Hâtîm ve İbnü'l-Münzir'in tefsirleridir.»,²⁴³

2.2. Ali B. Ebi Talha'nın İlmî Kişiliği

Ali b. Ebi Talha'ın yaşadığı dönem, özellikle Abbasiler dönemi pek çok ilmi harekete tanıklık etmiştir. Bu ilmî gelişmeler son derece önemli noktalara ulaşmıştır. Dönemin ilim adamları şer'i ilimlere büyük özen ve iltifat göstermiştir. Bu dönemde tefsire dair eserler tedvin edilmiştir. Hadis, fıkıh ve kıraat alanlarına dair eserler oluşmuştur. İslam coğrafyasında bilginin kaynağına ulaşmak için ilim adına yolculuklar gerçekleştirilmiş olup; özellikle de dini ilimlere merkezilik teşkil eden şehirlere yolculuklar gerçekleştirilmiştir.

Doğal olarak Ali b. Ebî Talha da bu ilim atmosferinden en üst düzeyde etkilendi. Kendisine de bu ilmi merkezlerden biri olan Şam'a yolculuk fırsatı ortaya çıktı. Humus 'ta onun için bir ilim makamı oluşmuştur. Bir taraftan kendisinin ilim tahsil edeceği hafızlar ve muhaddislerden yararlanma, onlardan rivayet etme imkânı bulmuştur. Diğer taraftan kendisinden ilim öğrenme talebinde bulunanlar da bu ilim atmosferinden yararlanarak ondan rivayette bulunmuşlar ve bu rivayetleri açıklamalarında kullanmışlardır.²⁴⁴

Ali b. Ebî Talha kendi dönemindeki geniş ilim kaynağından kana kana içmiştir. O ilmî şahsiyetinin oluşmasına yardımcı olan çeşitli ilimlerden istifade etmiştir. Bu ilimler onun fikriyatını olgunlaştırmıştır. Dönemindeki ilim adamlarından hadis, tefsir ve fıkıh öğrenmiştir. Onun içinde yaşadığı asır, sahabe eliyle yetiştirilen verimli ulema bahçesi gibiydi. Mücahid İbn Cebr el-Mekki(ö.h.103) İbn Abbas'ın en güvenilir talebesi idi. Ondan tefsir rivayet ettiler. Said İbn Cübeyr (ö.h. 95) O ilim ve makam olarak Tabiûn'un en yükseği idi. O tefsiri İbni Abbas'tan işitmiştir ve kıraati ondan arz

²⁴³ Bkz; Cerrahoğlu, İsmail, Ali b.Ebu Talha mad.DİA, II, 386-387.

²⁴⁴ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha, s.12.

yoluyla almıştır.²⁴⁵ İbn Abbas'ın Mevlâsı İkrime (ö.h.105) İbn Abbas onu tevsik ederdi ve ilmîni beğenirdi.

2.2.1. Muhaddis Olarak Ali b. Ebî Talha

Ali b. Ebî Talha ilmî gelişimi esnasında kendisini hadis âlimleri arasında bulmuş ve onlardan hadis öğrenmiştir. Peygamberden hadis rivayetinde meşhur oldu. Kendisinden, birtakım muhaddisler tasnif ettikleri eserlerde hadis rivayetinde bulundular. Bu muhaddisler şunlardır: Müslim b. Haccac *Sahih*'inde ondan şöyle diyerek rivayette bulunmuştur. "Bana Harun b. Said el-Eylî, O da Abdullah b. Vehb, O Muaviye'den, O da Ali b. Ebî Talha'dan o da Ebî Veddak'tan. O da Said el-Hudrî' den şöyle dedi: Rasulullah'a azilden soruldu." Her su çocuk oluyor demek değildir. Allah bir şeyi yaratmayı diledi mi Ona kimse mani olamaz.²⁴⁶

Yine Ebu Davud, Nesai, İbn Mace *Sünen* 'lerinde ondan başka rivayetlerde bulunmuşlardır.²⁴⁷ İmam Ahmed b. Hanbel de ondan şu senetle rivayette bulunmuştur. Bize Ebu'l-Muğira, o da Ebu Bekr b. Abdullah'tan, o da Ali b. Ebî Talha'dan, O da Abdullah b. Abbas'tan Rasulullah şöyle buyurdu: "Peygamber yolculuk için hayvanına binip yerleşince üç defa tekbir alırdı. Sonra üç defa hamd etti. Üç defa Sübhanallah ve bir defa La İlahe İllallah dedi."²⁴⁸ Aynı şekilde İbn Mübarek *Kitabü'z-Zühhd* de bir hadis tahric etmiştir.²⁴⁹ Der ki, Ali b. Ebî Talha'dan; "Rasulullah evinden mescide çıktı da orada kimseyi göremedi. Sonra bir taraftan sesler işitti ve onlara yöneldi. Onlara şöyle dedi; namazı bekliyorsunuz. O öyle bir namaz ki sizden öncekilerde yoktur. O yatsı namazıdır. Sonra göğe bakarak şöyle dedi: yıldızlar göğün emânıdır."²⁵⁰

2.2.2. Müfessir Olarak Ali b. Ebi Talha

Ali b. Ebî Talha'nın ünü müfessir olarak yayılmış olsa da esasen o yukarıda ifade edildiği üzere hadisçidir. O'nu tefsire dair sahifesi ulema arasında meşhur olmuştur. Hatta Ahmed b. Hanbel (ö. h. 241) ilim taliplilerine "Mısır'da tefsire dair Ali b. Ebî Talha'ya ait bir sahife vardır ki şayet bir kimse oraya yolculuk etse çok şey

²⁴⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yan*. II, 371.

²⁴⁶ Nevevi, Yahya b. Şeref, *Sahih-i Müslim Nevevi Şerhi*, Dar'ü İbn Heysem, Kahire, 2003, *Nikâh Kitabı*, Bab-ü Hükmü Azil, X,12-13.

²⁴⁷ Mizzî, *Tehzibü'l Kemal*, II, 975.

²⁴⁸ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemma Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.22.

²⁴⁹ İbn Mübarek, *Kitabü'z-Zühhd*, Darü'l Kütüb'ül İlmiyye, Fakirlik Hakkında Gelenler Babı, s.200.

²⁵⁰ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemma Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.22.

elde eder.”²⁵¹ Bu tefsir İbn Abbas’tan tedvin edilen rivayetlerin ilkidir. Ali b. Ebî Talha’nın müfessirler arasındaki konumunu açıklamak mümkün olabilir. Ulemânın ona ve onun tefsirci olduğuna dair tanıklığı vardır. Öyle ki Buhari ona itimat etmiş, Taberi, İbn Ebi Hatim, İbn Münzir ona itimat edip rivayette bulunmuştur.²⁵²

Zehebi (ö. h.748) şöyle der: Muaviye b. Salih Abdullah b. Abbas’tan, insanların kendisinden istifade edeceği büyük bir tefsir rivayet etti.’’²⁵³

2.2.3. Ali b. Talha’nın Rivayet Ettiği Kimseler

Ali b. Ebi Talha, Ebu’l-Veddak, Raşid b. Sa’d, Muhammed b. Zeyd, Kasım b. Muhammed, İkrime, Said b. Cübeyr gibi pek çok tabiinden rivayette bulunmuştur. Ali b. Ebî Talha’dan ilim alan talebeleri ise ondan öğrendiklerini derleyip toparlamışlardır. Bu durum onu müfessir ve muhaddis olarak meşhur etmiştir. El-Hâkim b. Uteybe kendisinden yaşça büyük olmakla birlikte ondan rivayette bulunmuştur.²⁵⁴ Yine ondan pek çok akranı rivayette bulunmuştur. Bunlar arasında: Davud b. Ebi Hind, Muaviye b. Salih, Ebu Bekir b. Abdullâh b. Ebi Meryem, Muhammed b. el-Velid, Süfyan es-Sevri, Saffan b. Amr, Abdullah b. Salim, Hasan b. Salih b. Hayy, Sevr b. Yezid, Bedil b. Meysere, Ebu Seb’e Utbeb. Temim, Ferec b. Fedale, Atâ el-Horasanî, Hariz b. Osman, Âlâ b. Hâris, Ert’ad b. Münzir, Sa’lebe b. Münzir el-Haş’amî, Ma’mer b. Raşid, Ebu Hureyre el-Hımsî bulunmaktadır. Bunların dışında pekçok Kûfe’li ve Şam’lı kimseler rivayette bulunmuşlardır.²⁵⁵

2.2.4. Sahifetü Ali b. Ebî Talha’nın Tefsir Özellikleri

Sahifetü Ali b. Ebi Talha’nın özelliklerini tespit bağlamında konuyu iki yönden ele almak gerekmektedir. Bunlardan ilki bu eserin aidiyeti, İbn Abbas’tan alışı ve sonraki döneme aktarılış şekli ve İslam ilim dünyasındaki tanınma sürecidir.

Bu eser ile ilgili olarak gelen temel haberler şunlardır; onlardan ilki Ahmed b. Hanbel’e ait olan sözdür. O şöyle demektedir: “Mısır’da tefsire dair Ali b. Ebî

²⁵¹ Suyûtî, *İtkan*, II, 188.

²⁵² Suyûtî, *İtkan*, II, 188.

²⁵³ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *Mizânü’l-İtidal*, Thk. Muhammed el-Buhari. Kahire, 1963/1382, III, 134.

²⁵⁴ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemma Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.18, İbn Sa’d, a.g.e. VI,319.

²⁵⁵ Bkz; Buhari, *Tarihü’l-Kebir*, III, 2-281, Reccâl, a.g.e, s.22.

Talha'ya ait bir sahîfe vardır ki, şayet bir kimse oraya yolculuk etse çok şey elde eder.”²⁵⁶

Aynı şekilde Ebu Ca'fer en-Nehhas şu isnadlarla rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir. “Mısır'da Muaviye b. Salih'in rivayet ettiği bir te'vil kitabı vardır. Şayet bir adam Mısır'a yolculuk etse, orada onu yazıp sonra oradan ayrılrsa, benim nazarımda boşa gitmiş olmaz.”²⁵⁷ Burada ifade edilen kitabın Ali b. Ebi Talha *Sahife'si* olduğu anlaşılmaktadır.

Fuad Sezgin bu konu ile alakalı olarak şunları söylemektedir: “İbn Abbas'ın tefsiri konusu İbn Hanbel' in takdiri ve tespitidir. O eser İbn Hanbel döneminde Mısır'da bulundu. Bu tefsire ulaşmak için Mısır'a ilim yolculukları arttı. Bu sayfa nasıl oldu da Mısır'a intikal etti. Biz ancak bu sorunun cevabını eserdeki ravilerin hayatlarını takip ederek bulabiliriz. Bu sayfanın ilk ravisi Ali b. Ebi Talha el-Haşimi'dir. Ali b. Ebi Talha Cezîretü'l-Arab'tan Şam'a gelmişti. Humus'ta ikamet etmiş ve hayatının sonuna kadar orada kalmış ve orada vefat etmiştir.”²⁵⁸

Dolayısıyla o sahifeyi Mısır'a taşıyan Ali b. Ebi Talha'dan rivayette bulunan Muaviye b. Salih olmuştur.²⁵⁹

Sahifetü Ali b. Ebî Talha adlı eserin Abdullah b. Abbas'tan rivayeti konusunda âlimler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kimileri Ali b. Ebî Talha'nın İbn Abbas'tan rivayet ettiğini ifade ederken kimileri arada vasıta olduğuna kaildirler. Bunlara ait görüşleri şu şekilde ifade etmek mümkündür: Vasıta olduğunu söyleyenlerden bu vasıtanın Mücahid olduğudur.²⁶⁰ Bir diğeri ise İkrime'dir. Ebu Talha Mücahid ve İkrime'den alarak rivayet etmiştir.²⁶¹ Suyuti ise Mücahid veya Said b. Cübeyr'den nakledildiğini belirtmektedir.²⁶²

Ebu Hatim de Ali b. Ebî Talha'nın İbn Abbas'tan işitmediğini ifade ederek vasıta kişisine işaret etmektedir.²⁶³

²⁵⁶ Suyûtî, *el-İtkan* II, 188.

²⁵⁷ Nehhas, Ebu Cafer, *en-Nasih ve'l Mensuh*, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1323, s.14.

²⁵⁸ Fuad Sezgin, *Tarihü Türaisil Arabiyye*, s.10-11.

²⁵⁹ Nehhas, *en-Nasih ve'l Mensuh*, s.14.

²⁶⁰ Nehhas, *en-Nasih ve'l Mensuh*, s.13-14.

²⁶¹ Geniş bilgi için Bkz; Reccal, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*. s.25.

²⁶² Suyûtî, *el-İtkan*, II, 188.

²⁶³ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemal*, II, 974.

Yine Yahya b. Maîn Ebu Talha'nın İbn Abbas'tan işitmediğini aradan bir kişiyi atlayarak dolayısıyla mürsel²⁶⁴ olarak rivayet ettiğini hatırlatır.²⁶⁵

İbn Hibban ise Ebu Talha'nın bu rivayetleri doğrudan İbn Abbas'tan aldığına dair görüşü benimsemektedir.²⁶⁶

Bu tespitlerden sonra özet olarak şunu söylemek mümkün olacaktır. *Sahifetü Ali b. Ebi Talha* olarak tanınan bu sahife Abdullah b. Abbas'tan tedvin edilmiş olup Ali b. Ebi Talha tarafından rivayet edilmiştir.²⁶⁷

Ali b. Ebi Talha'nın cerh ve tadili konusunda da farklı beyanlar ortaya çıkmıştır. Bir kısmı onu onu tevsik (sika ve sadık) diye tasdik ederken diğer bir kısmı ise arkadaşları dolayısıyla (leyse bihi be'sün) diye tanımlamaktadır. Onlardan bir kısmı ise adaletini sorgularken "daîfü'l hadis" olarak görmüştür. Onda münkerat vardır demektedir. Başka bir kısım ise orta bir yerde durmuş ve "o ne terkedilir ne de delil kabul edilir" demektedir. Onun hadis konusunda doğru olduğu, fakat görüşünün kötü olduğunu söylemişlerdir.²⁶⁸

Ali b. Ebî Talha'dan sonra gelen râvi Muaviye b. Salih el-Hadramî el-Hımsî'dir.²⁶⁹ Endülüs Kadısı, O Ali b. Ebi Talha'dan rivayet etti. Yahya b. Said el-Ensari, Mekhul eş-Şâmi, İbn Rayuha, Raşid b. Said, Damre b. Hubi, Naim b. Ziyad'dan da rivayette bulundu. Ondan Leys b. Said, Süfyan es-Sevri, Abdullah b. Vehb, Zeyd b. Habbab, Muhammed b. Amr el-Vakıdi, Esed b. Musa, Abdullah b. Salih, Mısır, Endülüs ve Medine ehlinde pek çok kimse sema yoluyla almıştır.²⁷⁰ Ebu Talha Sahifesinin ikinci ricali olan Muaviye b. Salih; Abdurrahman b. Mehdi, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main, Ebu ez-Zurra vb. ülema tarafından tevsik edilmiş, sika (güvenilir) olarak benimsenmiştir.²⁷¹

²⁶⁴ Mürsel hadis; arada bir ravi atlayarak yapılan rivayet. Geniş bilgi için Bkz; Salih, Subhi, Hadis İstılahları.

²⁶⁵ Reccal, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemma Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.26.

²⁶⁶ İbn Hibban, Muhammed, *es-Sikât, Dairetü'l Mearif el-Osmaniyye*, Haydarabad, tsz, c.7, s.1981.

²⁶⁷ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemma Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.27.

²⁶⁸ Bkz; Cerrahoğlu, *Ali İbn. Ebi Talha Sahifesi*.

²⁶⁹ Bkz; İbn Sa'd, *Tabakat*, c.7, s.207.

²⁷⁰ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemma Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.27.

²⁷¹ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemma Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.27.

Onun sika olmasıyla ilgili olarak Ebu Hatim der ki: “Buhâri onu ne tahrîc²⁷² etmiş ne de ihticac etmiştir.”²⁷³ Müslim ise ihticac etmiştir. Hâkim el-Müstedrek’te ondan rivayette bulunmuştur.”²⁷⁴

Muhammed Fuad Abdülbâki Garîbü’l-Kur’an’a dair *Sahihi Buhari*’deki müfredatı toplarken şöyle demektedir: “Şüphesiz İmam Buhari her sahifeden rivayette bulunmadı. Ancak sadece manası garip olanları rivayet etti. İbn Abbas dışında pek çok rivayette bulundu.”²⁷⁵

Sahifenin üçüncü râvisi Abdullah b. Salih İbn Muhammed b. Müslim el-Cühenî el-Mısri’dir.²⁷⁶

O el-Leys b. Sa’d’ın malları üzerinde kâtiplik yapmıştır. Bu özelliğinden dolayı Kâtibü’l-Leys lakabıyla anılmıştır. İlim ve hadis sahibidir. Muaviye b. Salih’ten rivayette bulunmuştur. İsmail b. Ayyaş el-Hımsî’den, Râşid b. Sa’d’dan, Mufaddal b.Fadâle’den, Nafi b. Yezid ve başkalarından rivayette bulunmuştur.

Kendisinden de Ahmed b. Mansur, İsmail b. Ubeydullah el-Esbahani, Bekrî b.Sehl ed-Dimyâtî, Bekir b. Heysem el-Ahvâzî, Ca’fer b. Muhammed b. Hammad, Hamid b. Zencevî, Abdullah Abdurrahman ed-Dârimî, Ebû Zür’â ed-Dimeşkî, Ali b.Davud ve başkaları rivayette bulunmuşlardır.

Abdullah b. Salih’in tevsiki ile ilgili olarak âlimler farklı görüşler belirtmişlerdir. Abdü’l Melik b. Şuayb onu emin ve doğru sözlü olarak tanımlamaktadır. İbn Hanbel ise onun için “işin başında işe sarılan ancak sonunda onu bozan kimse” olarak tanımlamıştır. Ebu Hatim Onu sadık ve güvenilir olarak

²⁷² Tahrîc, sözlükte “çıkarmak” anlamındaki hurûc kökünden türeyen ve “çıkarmak, hüküm elde etmek” mânasına gelen tahrîc kelimesi hadis ilminde üç anlamda kullanılır. 1. Bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitaba alıp nakletmek. Bu anlam, daha çok ilk dönem müelliflerinin derledikleri hadislerden kitap oluşturma faaliyetlerini ifade eder. 2. Belirli kitaplardan seçilen hadislerle yeni bir kitap meydana getirmek. 3. Bir eserde Hz. Peygamber’e veya sonraki iki nesle isnad edilen rivayetlerin temel kaynaklardaki yerlerini göstermek, bunların isnad ve sıhhat açısından durumuna işaret etmek. Bkz; Mehmet Görmez, Tahrîc mad. DİA, XXXVIX,419-420

²⁷³ İhticac: Herhangi bir şer’i meselede hadisi delil olarak kullanmaya, diğer bir deyişle hadisten hüküm çıkarmaya denilmiştir.

²⁷⁴ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.27.

²⁷⁵ Abdü’l-Baki, Muhammed Fuad, *Mecmau Garîbü’l Kur’an Mukaddimesi*, Darü İhyai Kütübü’l Arabiyye, 1950.

²⁷⁶ Bkz; İbn Sa’d, *Tabakat*, c.7,s.205.

tanımlamaktadır. Yakub İbn Süfyan ise onu salih bir adam olarak tanımlar. Ebû Zür'a ise 'yalan konusunda güvenilen kimselerden olmadı der. Nesâi ise sika değildir der.²⁷⁷

Taberî ise tefsirinde ondan pek çok rivayetlerde bulunmuştur. İbn Abbas rivayetlerinde başvurduğu tek kaynaktır. Onun tariki Abdullah b. Salih, Muaviye b. Salih, İbn Abbas'tır. Muaviye b. Salih Mısır'a geldiğinde onun etrafında onu dinleyip ondan yazan pek çok kimseler oldu. Onların çoğu ondan yazılan kitabelerdi. Abdurrahman b. İbrahim der ki; Mısır'a İbn Vehb'in vefatından sonra (h.198) senesinde geldim ve Muaviye b. Salih'e ait rivayetleri Abdullah b. Salih'ten alarak yazdım.²⁷⁸

Dr. Muhammed Kamil Hüseyin Abdullah b. Salih'in Muaviye b. Salih'in Sahifesini h.104 yılında Mısır'a ikinci ziyareti sırasında yazdığına kail olmuştur.²⁷⁹ Bu nedenle Abdullah b. Salih bu sahifeye tüm rivayetler açısından sahip olan tek kişidir. Şark ve Garp uleması arasında yayılıp tanınmasındaki fazilet ona aittir. Ondan Ebu Hatim er-Razi de yararlanmıştı(ö. h.310). Abdullah b. Salih'ten pek çok rivayette bulunmuştur. Ondan sayfayı oğlu Abdurrahman (ö.327) rivayet etmiştir. Bu tefsirden kapsamı daha az olmayan iki cüzden başka bir şey kalmamıştır. O iki cüz Mısır'da bulunmaktadır.²⁸⁰

2.2.5. Sahifetü Ali b. Ebî Talha Adlı Eserde Filolojik Özellikler

Sahifetü Ali b. Ebî Talha adlı eserin çeşitli hadîs ve tefsir kaynakları içerisinde dağınık bir şekilde bulunduğu bilinmektedir. İbn Hacer ve Suyûtî'nin, bu sahifeden Taberî (310/922), İbn Ebî Hâtim (327/939) ve İbnu'l-Munzir (318/930)'in tefsirlerinde, el-Buhârî (256/870)'nin de *el-Câmiu's-Sahîh*'inde yararlandıklarını söylemeleri²⁸¹ bu eserin birer nüshasının bu âlimlerin elinde mevcut olduğunu göstermektedir. İbn Ebî Hâtim ve İbnu'l- Munzir'in tefsirlerinin kütüphanelerde tam olarak bulunmaması nedeniyle bu sahifeyi bütün olarak ortaya koymak mümkün gözükmemektedir.

²⁷⁷ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.28.

²⁷⁸ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.29.

²⁷⁹ Bkz; Abdülbâki, *Mecmau Garibü'l Kur'an Mukaddimesi*; er-Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.29.

²⁸⁰ Darü'l Kütübü'l Mısıriyye, 15 numaralı evrak. Bkz; Hurşit, Abdullah, *Kur'an ve Ulûmuhu*, s.381; Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*. s.30.

²⁸¹ İbn Hacer, a.g.e. VIII, 293, es-Suyûtî, *el-İtkan*, II, 415.

Sahifetü Ali b. Ebî Talha, 1991 yılında Kahire'de Abdülmün'im er-Reccâl tarafından *Tefsîru İbn Abbâs el-Müsemmâ bi-Sahîfeti Ali b. Ebî Talha an İbn Abbâs fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adıyla yayınlanmıştır. Reccâl'in yayınlamış olduğu bu kitap, Abdullah b. Abbâs'tan Ali b. Ebî Talha kanalıyla gelen rivayetleri başta Buhârî'nin *Sahîh*'i olmak üzere 32 adet hadis ve tefsir kaynağını tarayarak eseri telif edilmiş olan bir eser konumundadır. Ancak Reccâl'in bu çalışma da İbn Ebî Hâtim tefsirindeki rivayetlerle, Ayasofya Kütüphanesi no. 175'te II. cildi bulunan İbn Ebî Hâtim Tefsiri'nin kenarındaki *İbnu'l-Munzir Tefsiri* ve Abd b. Humeyd Tefsiri'nden yapılan nakiller kullanılmamıştır.²⁸² Bu taramaya bahsi geçen kitapların dâhil edilmesi İbn Reccâl'in eserini daha da kemâle ulaştıracaktır.

Bu yapılan çalışmanın yanında, M. Fuâd Abdulbakî, Buhârî'nin *Sahîh*indeki rivayetleri alfabetik olarak bir araya getirerek Mısır-1950 baskılı olan *Mu'cemu Garîbi'l-Kur'ân Mustahracen min Sahîhi'l-Buharî* ismiyle neşretmiştir. Buhârî, Sahîfe'nin çoğunu teşkil eden Garîbu'l-Kur'ân'a dair rivayetleri eserine almış olup, hepsini almamıştır.²⁸³

Bu çalışmalara ilave olarak İsmail Cerrahoğlu da "*Ali b. Ebî Talha'nın Tefsir Sahîfesi*" isimli bir makale kaleme almıştır. Cerrahoğlu bu makalesinde Ali b. Ebî Talha Sahifesi muhtevasında yer alan bulunan Taberi ve İbn Ebî Hatim tefsirlerinden gelmiş olan Âl-i İmran Suresi bağlamında ifade edilen rivayetler arasında bir karşılaştırma yapmıştır.²⁸⁴

Biz filolojik özelliklerle ilgili örneklemeler, üçüncü bölümde Mekkî ve Medenî surelerle ilgili örnekleri ortaya koyarken izah edilmiştir.

Sahifetü Ali b. Ebi Talha, çeşitli hadis ve tefsir kaynakları içerisinde dağınık bir halde bulunmaktadır. İbn Hacer ve Suyuti'nin, bu sahifeden Taberi (310/922), İbn Ebi Hatim (327 /939) ve İbnu'l-Munzir (318/930)'in tefsirlerinde, el-Buhari (256/870)'nin de *el-Cami'u's-Sahih*'inde yararlandıklarını söylemeleri bu eserin birer nüshasının bu âlimlerin elinde mevcut olduğunu göstermektedir. İbn Ebi Hatim ve İbnu'l-Munzir'in tefsirlerinin kütüphanelerde tam olarak bulunmaması nedeniyle bu sahifeyi bütün olarak ortaya koymak mümkün gözükmemektedir. Sahife, Abdililmun'im Reccâl

²⁸² Geniş bilgi için Bkz; Bulut, *Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbas'a İsnad Edilen Üç Eser*.

²⁸³ Reccâl, *Tefsîru İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*. s.29-30.

²⁸⁴ Geniş bilgi için Bkz; Cerrahoğlu, *Ali b. Ebi Talha Sahifesi*, s.75-82.

tarafından *Tefsiru İbn Abbas el-Musemma bi-Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi-Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim* adıyla 1991 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

Sahifetu Ali b. Ebi Talha üzerinde örnekler verirken yine Abdullah b. Abbas'a isnad edilen *el-Mikbas* ile aynı örnek sureler/ayetler üzerinden hareketle karşılaştırmalar yapılmıştır. Reccal'in derlediği Abdullah b. Abbas rivayetleri dikkate alınarak bu çalışma değerlendirilmiştir. Ancak burada hemen şunu da ifade edelim ki Abdü'l Mün'im er-Reccal'in bu eserinin Abdullah b. Abbas'a aidiyeti olan tüm rivayetleri içine alan bir tefsir olarak değerlendirmem gerekmektedir. Filolojik yönden konu burada bir metod olarak değerlendirirken diğer yandan da gerek Sahife gerekse *el-Mikbas*'ta tespit edilen İsraili bilgileri ortaya çıkarıp neden kullanıldığı ortaya konulmaktadır. Bu iki eserin yanında Taberi'in Abdullah b. Abbas'a isnad ederek nakledip eserine aldığı rivayetleri de gündeme alınmıştır.

Ali b. Ebi Talha kanalıyla gelen sahife her ne kadar İbn Abbas'a atfedilen filolojik tefsire dair bir örnek olsa da orada İbn Abbas'a ait filoloji dışında başka konu alanlarına da rastlamak mümkündür. Orada İbn Abbas'ın sebebi nüzule dair aktardığı haberler, yine fıkha/ahkâma dair örneklerle karşılaşmak mümkündür. Yaptığımız taramalarda *Sahifetü Ali b. Ebi Talha* adlı eserin filolojik tefsir formatında oluşu orada israiliyatla ilgili malzeme bulunuşunu sınırlandırmış olabilecektir.

Bu nedenle filolojik özelliklerle ilgili örnekleme, kısa sureler üzerinde durup yapılmıştır. Bu örneklerin yanında İbn Abbas'ın fıkha/ahkâma dair tefsirlerine de yer verilmiştir.

2.2.6. Luğavi (Filolojik) Örnekler

Sahifetü Ali b. Ebi Talha karakteristik olarak bir filolojik tefsir özelliğini taşımaktadır. Ali b. Ebi Talha kanalıyla gelen sahife her ne kadar İbn Abbas'a atfedilen filolojik tefsire dair bir örnek olsa da orada İbn Abbas'a ait filoloji dışında başka konu alanlarına da rastlamak mümkündür. Orada İbn Abbas'ın sebebi nüzule dair aktardığı haberler, yine fıkha/ahkâma dair örneklerle karşılaşmak mümkündür.

2.2.6.1. İnsan Suresi

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْقَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا

“Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık.”²⁸⁵

Ayeti kerimesinde (امشاج) (katışık) kelimesi (مختلفهالوان) renkleri farklı ifadesi ile tefsir edilmiştir.²⁸⁶

يُؤْفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا

“Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar.”²⁸⁷

(مستطيرا) kelimesi İbn Abbas tarafından (فاشيا) (yaygın-kuşatıcı) kelimesi ile tefsir edilmiştir.²⁸⁸

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا

“Biz, öfkeli, çetin bir günde rabbimizden (azabından) korkarız.”²⁸⁹

(عبوسا) kelimesi (ضيقا) (dar, sıkıntılı) kelimesi ile tefsir edilmiştir.²⁹⁰

Hadis kaynaklarında ise insan suresi tefsiri ile ilgili İbn Abbas’ın luğavi tefsirine dair şu bilgilere ulaşmaktayız.

مُنْكَبِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرُونَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا

“Orada koltuklara kurulurlar; güneşin yakan sıcaklığını da dondurucu soğuğu da görmezler.”²⁹¹

قال الامام : قال ابن عباس الارائك السرير

Buhari’den; İbn Abbas şöyle demektedir. “el-Eraik kelimesi es-Serir anlamınadır.”²⁹²

²⁸⁵ İnsân, 76/2.

²⁸⁶ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha. s.510.

²⁸⁷ İnsân, 76/7.

²⁸⁸ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha, a.y.

²⁸⁹ İnsân, 76/10.

²⁹⁰ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha, a.y.

²⁹¹ İnsan, 76/13.

²⁹² Buhâri, Kitâbü Bed’il-Halk. Bab.8.

Hafız İbn Hacer şöyle diyor: Abd İbn Humejd'in sahih isnadla Hüseyin Mücahid'den, onun da İbn Abbas'tan o şöyle dedi: (الارائك السرر في الحجال) "Erâik örtü içindeki sedirler demektir."²⁹³

2.2.6.2. Tin Suresi

(إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ)

"Ancak iman edip iyi dünya ve âhiret için yararı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır."²⁹⁴ Ayeti ile ilgili gelen rivayette İbn Abbas;

(غير ممنون) kelimesini (غير منقوص) (eksiksiz) kelimesi ile tefsir etmiştir.²⁹⁵

İbn Abbas burada örneklendirdiğimiz rivayetlerde kelimenin en bilinen karşılığını vererek Kur'an kalimelerini veya ğaribü'l Kur'an'a dair açıklamalarını bazen bir kelime ile bazen kelime gurubu ile yorumlamıştır.

2.2.6.3. Hümeze Suresi

(انها عليهم مؤصدة) "ateş onların üzerine kapatılacaktır."²⁹⁶ Ayeti ile ilgili olarak İbn Abbas'tan aktarılan rivayette daha az kullanılan bir kelime olan (مؤصدة) kelimesi yerine daha yaygın olarak kullanılan kelimesi (مطبقة) kelimesi ile tefsir edilmiştir.²⁹⁷

2.2.6.4. Fil Suresi

(وَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ) "Onların üzeri Ebabil kuşlarını gönderdi."²⁹⁸

Ayette geçen (ابابيل) kelimesi (يتبع بعضها بعضا) (birbirini takip eden) ifadesi ile tefsir edilmiştir.

²⁹³ İbn Hacer, el-Askalânî Ahmed b. Ali, *Fethul-Bari* Tsh. Muhammed Fuad Abdülbaki, Daru's-Selâm, tsz, c.6, s.321; el-Humejdi, Abdül Aziz, *Tefsir-i İbn Abbas ve Merviyatıhi fi't-Tefsir Min Kütübü's-Sitte*, Camiatü'l-Ümmü'l-Kur'a, tsz, s.957.

²⁹⁴ Tin, 95/6.

²⁹⁵ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*. s.536.

²⁹⁶ Hümeze, 104/8.

²⁹⁷ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.539.

²⁹⁸ Fil, 105/ 3.

(الْعَصْف) (el-asf) kelimesi (فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ) ayetinde yer alan “el-asf” (الْعَصْف) kelimesi (التبن) “et-teben” (saman) kelimesi ile eşleştirilerek tefsir edilmiştir.²⁹⁹ Bu da kelimenin anlamını insanların zihnine doğrudan ve kolaylıkla gelmesi için tercih edilmiş bir kelimedir.

2.2.6.5. Kureyş Suresi

(لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ) “Kureyş’in emniyetini sağladığı için.”³⁰⁰ İbn Abbas tefsiri (لِإِيلَافِهِمْ) (ايلافهم) kelimesi (لَزُومِهِمْ) “luzumihim” kelimesi ile tefsir edilmiştir.³⁰¹ Lüzum kelimesi de yine daha yaygın bir kullanıma sahip olan bir kelimedir.

2.2.6.6. Mâun Suresi

قَوْلِ الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ

“Yazıklar olsun o namaz kılanlara! Onlar namazlarında gafildirler. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar.”³⁰²

İbn Abbas şöyle demektedir: “Onlar Münafıklardır. İnsanlar arasında olduklarında namazda gösteriş yaparlar. İnsanların gözleri önünde olmadıklarında ise namazı terkeder.”

İnsanları (عارية) borç vermekten men ederler. O Mâündür. Burada da (الْمَاعُونَ) mâun kelimesi daha çok tanınır olan (عارية) kelimesi ile tefsir edilmiştir.³⁰³

2.2.6.7. Kevser Suresi

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ . فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ . إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ .

“Şüphesiz biz sana Kevseri verdik. O Halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes. Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.”³⁰⁴

²⁹⁹ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha. s.540.

³⁰⁰ Kureyş, 106/1.

³⁰¹ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha. s.540.

³⁰² Maun, 107/4-5-6.

³⁰³ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha. s.541.

³⁰⁴ Kevser, 108/1-3.

(انحر) kelimesi (اذبح) kelimesi ile tefsir edilmiştir. İbn Abbas yine burada ayete genel bir anlam yükleyerek göz önünde olmak ya da olmamak haliyle bu durumu yorumlamaktadır. (شانئك) kelimesi (عدوك) kelimesi ile tefsir edilmiştir.³⁰⁵ Yine bu örnekte daha az kullanılan kelime daha yoğun kullanılan kelime ile tefsir edilmektedir.

Hadis kaynaklarında İbn Abbas'a rivayeti olarak şu bilgiye rastlıyoruz. İmam Buhari der ki: Bize İbrahim tahdis etti. Bize Haşim O Ebu Bişr'den, O Said İbn Cübeyr'den O da İbn Abbas'tan. İbn Abbas Kevser kelimesi hakkında şöyle demiştir:

(هو الخير الكثير الذى اعطاه الله اياه) “O Allah'ın kendisine verdiği hayr-ı kesirdir.”³⁰⁶

2.2.6.8. İhlas Suresi

(اللهُ الصَّمَدُ) “Allah Samed'dir.”³⁰⁷ Ayetinin tefsiri konusunda İbn Abbas şöyle demektedir: “O, efendiliği kâmil olan efendidir. Şerefi tam olan şeref sahibidir. Azameti tam olan Azîm'dir. Hilmi tam olan Halîm'dir. Ceberutu tam olan Cebbâr'dır. İlmi tam olan Âlîm'dir. Hikmeti tam olan Hâkîm'dir. O her türlü üstünlük ve şerefe sahib olan Allah Sübhan'dır ve bu sıfatlar sadece O'nda vardır.”³⁰⁸

(ولم يكن له كفوا احد) “O'na hiç kimse denk değildir.”³⁰⁹ İbn Abbas bu ayetin yorumu babında şöyle der: “Hiçbir şey O'na benzemez. Allah Sübhan'dır Vâhid'dir. Kakhâr'dır.”³¹⁰

2.2.6.9. Felak Suresi

İbn Abbas (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ) De ki: "Sığınırım o sabahın Rabbine,"³¹¹ ayetinin tefsiri ile ilgili olarak tefsiri ile ilgili şunları görmekteyiz. İbn Abbas(الْفَلَق) kelimesinin tefsiri için daha fazla kullanılan (الخلق) kelimesi kullanmıştır. Yine birebir kelime ile tefsir etme açısından (وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ) “Karanlığı çöküp

³⁰⁵ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha. s.541.

³⁰⁶ Buhari, Kitâbü't-Tefsir Suretü'l Kevser s.6578, Kitâbü'r Rikak, Bab'ü fi'l Havd.

³⁰⁷ İhlas, 112/2.

³⁰⁸ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha. 543

³⁰⁹ İhlas, 112/4.

³¹⁰ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha, a.y.

³¹¹ Felak, 113/1.

bastırıldığında bir gecenin şerrinden,”³¹² ayetindeki (وَقَبْ) kelimesi daha bilinen bir kelime olan (اقبل) kelimesi ile tefsir edilmiştir.

Felak suresi örneğinde diğer örneklerden farklı olarak bu surenin Mekkî veya Medenî oluşu ile ilgili İbn Abbas görüşünü ortaya koymuştur. Buna göre; “Bakara, Âl-i İmran, Nisa, Maide, Enfal, Tevbe, Hac, Nur, Ahzab Muhammed/Kıtal, Fetih, Hadid, Mücadele, Haşr, Mümtahine, Saf, Teğabun, Talak, Tahrim, Fecr, Leyl, Kadir, Beyyine, Zilzal, Nasr, Fetih, sureleri, Medine’de nazil oldu. Diğerleri ise Mekke’de nazil olmuşlardır,” demektedir.³¹³

İmam Buhari şöyle demektedir: “Bize Muhammed b. Abdurrahim, Ona Said b. Süleyman, Ona Haşim tahdis ett. Bize Ebu Bişr haber verdi. O Said b. Cübeyr’dan, şöyle demiştir: İbn Abbas’a şöyle dedim. Tevbe suresini sordum. O fadiha(açığa çıkarandır) dedi. Şunla şunla şunla nazil olmaya devam etti. Sandılar ki onlardan hiçbirisi kalmadı onları zikretti. Şöyle dedi. Enfal Sresi hakkında ne dersin: Dedi ki: Bedir’de nazil oldu. Şöyle demiştir: Haşr suresi ne zaman nazil oldu diye sordum. Beni Nadir olayında nazil oldu diye cevap vermişti.”³¹⁴

Tefsir kaynaklarında İbn Abbas’a ait sayılamayacak kadar çok rivayet olduğu aşikâr olmakla birlikte burada İbn Abbas’a ait hadis kaynaklarında geçen tefsire dair birkaç onu yorumlamasına örnek olan birkaç örnek daha vermek istiyoruz.

(وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا) “Doğrusu Allah’ın kulu Muhammed Rabbine ibadet için kalkınca, inkârcı müşrikler neredeyse O’nun üzerine çullanıyorlardı veya cinler Kur’ân’ı dinlemek arzu ve hırsıyla neredeyse aşırı kalabalıktan dolayı birbirini ezeceklerdi.”³¹⁵

(لبدا) (اءوانا) : قال الامام البخارى : قال ابن عباس : (لبدا) اءوانا :³¹⁶ şöyle dediğini söyledi: “libeda” kelimesi a’vân anlamındadır.”³¹⁶

³¹² Felak, 113/ 3.

³¹³ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha. s.544.

³¹⁴ Buhari, Kitabü’t-Tefsir, Suretü Haşr, Hadis No.4882.

³¹⁵ Cin, 72/19.

³¹⁶ Buhari, Kitabü’t-Tefsir, Cin Suresi.

İbn Abbas'ın tefsir alanındaki maharetini Kibâr-ı Sahabe içerisinde tescil eden şüphesiz Nasr Suresine Hz.Ömer'in (r.a) talebi üzerine aşağıda aktaracağımız tefsiridir.

(إِذَا جَاءَ تَصْنُرُ اللَّهِ وَالْفَتْحِ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْ لَهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا)

“Allah'ın yardımı ve fetih (Mekke fethi) geldiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabbine hamd ederek tesbihte bulun ve O'ndan bağışlama dile. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir.”³¹⁷

İmam Buhari şöyle nakletmektedir: “Bize Ebu Numan tahdis etti. O da Ebu Avane'den, o Ebu Bişr, o Said b. Cübeyr'den, o da İbn Abbas'tan (ra) şöyle demiştir.” Ömer b. Hattab beni Bedrin büyükleriyle beraber toplantıya soktu. Onlardan bir kısmı bu genç bizimle beraber toplantıya niçin giriyor dediler. Bizim de onun gibi çocuklarımız var. Ömer şöyle cevap verdi. O sizin bildiklerinizi bilendir. Birgün onları be beni çağırdı. Beni onlara göstermek istedi. Onlara şöyle dedi:” “Allah'ın yardımı ve fetih (Mekke fethi) geldiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O'ndan bağışlama dile. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir.” ayetleri le ilgili ne dersiniz. Onlardan bir kısmı : “Allah muzaffer olduğumuzda bize hamd etmemizi ve istiğfarda bulunmamızı istiyor.” Bazıları ise biz bilmiyoruz diyerek herhangi bir şey söylemediler. Sonra bana döndü. Ey İbn Abbas! Sen de aynısını mı söylüyorsun? dedi. Ben hayır dedim. O Rasullullah'ın ecelidir. Allah ona Meke fethinde “İzaca” ile ecelini bildirdi. Bu senin ecelinin alâmetidir. “Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O'ndan bağışlama dile. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir.”³¹⁸ Bunun üzerine Ömer (ra) ben de bunun dışında bir şey bilmiyorum, dedi.”³¹⁹

Yine İmam Buhari İbn Abbas'a isnaden “Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların bahçelerini ekşi meyveli ağaçlar, acı ılgın ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik.”³²⁰ Ayetinin tefsiri babında şunu nakleder.

قال الامام البخاري: قال ابن عباس: العرم الشديد الخمط الاراك الاثل الطرفاء

³¹⁷ Nasr, 110/1-3.

³¹⁸ Nasr Suresi, 110/2-3.

³¹⁹ Buhari, *Kitabü't-Tefsir*, Nasr Suresi.

³²⁰ Sebe, 34/16.

İmam Buhari İbn Abbas'a şöyle demektedir (العرم) kelimesi şiddetli anlamındadır. (الخمط) kelimesi misvak ağacı, (الائل), ılgın ağacı anlamında kullanılmıştır.³²¹

Bu örneklerde Abdullah İbn Abbas garibü'l Kur'an'a dair kelimelerin daha az kullanımda olmasından dolayı daha çok kullanımda olan kelimelerle tefsir etmeye yönelmiştir. Zaman zaman Arap dilinde kullanılan deyimlerle açıklamalar yaptığı görülmektedir.

Bu noktayı ortaya koyma babında Taberi şunu rivayet ediyor. Diyor ki “Bana Muhammed İbn Sa'd anlattı. Onun rivayeti de İbn Abbas'a dayanarak şöyle demiştir: “Elbiseni temizle” ayeti hakkında şunu söyledi: “Giydiğin elbiseyi masiyet üzere giyme”³²² diyerek Arapların bir deyimini ile ayeti yorumlamaktadır. Yine İbn Abbas'ın insan kelimesini açıklarken onun iştikak ettiği nisyan kelimesi ile açıkladığına dair rivayetler bulunmaktadır.³²³

2.2.7. Ahkâma Dayalı Örnekler

Filolojik (Lugavi) bir tefsir olarak tanımlanmakla birlikte *Sahifetü Ali b. Ebi Talha* adlı eserde İbn Abbas'a isnad edilen ahkâma dair tefsir örneklerine de tanık olunmaktadır. Burada birkaç örnek verilmiştir.

ÖRNEK 1

لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَانِهِمْ تَرْبُصٌ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَأَوْ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Kadınlardan uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.”³²⁴

İbn Abbas'tan “Kadını için onu nikâhlanmamak (uzak durmak) üzere Allah'a yemin eden kişi on kişiyi yedirme, doyurma ve bunları bulamazsa oruç tutma şeklinde yemin keffareti ödemek üzere yemininden cayar.”³²⁵

³²¹ Buhari, *Kitabü't-Tefsir*, Suretü Sebe.

³²² Taberi, İbn Cerir, *Camiu'l-Beyân an-Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah İbnü Abdülmuhsin et-Türki, 20, 409.

³²³ Geniş bilgi için Bkz; Aydın, İsmail, *İbn Abbas, Filolojik Tefsirin Öncüsü*, Ekev Akademi Dergisi, 2011, y.15 sy. 48.

³²⁴ Bakara, 2/226.

³²⁵ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.108.

Bu konu ile yine İbn Abbas'tan gelen diğerk bir rivayette ise şöyle demektedir: “O eşinden uzaklaşan onunla nikahlı bulunmamak için yemin eden kişidir ki dört ay bekler. Eğer ona yeniden dönerse yemininden cayar. Eğer dört ay geçip nikâha geri dönmezse sultan onu ya geri dönmeye ya da ayrılmaya zorlar.”³²⁶

ÖRNEK 2

وَلَا تَنْكُحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَتْ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا

“Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.”³²⁷

İbn Abbas der ki: “Babanın veya oğulun nikâhladığı kadınla ister onunla biraraya gelsin veya gelmesin o sana haramdır.”³²⁸

(نساءكم الاتی دخلتم بهن) “kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı.”³²⁹

İbn Abbas ayette geçen “duhul” kelimesini “Nikah olarak tefsir ederek eşlerin biraraya gelmeksizin nikahı yeterli görmesi” ile fikhi görüşünü ortaya koymuştur.

(قال:النكاح الدخول) İbn Abbas dedi ki “Nikah biraraya gelmektir.”³³⁰

(المحصنات ا من النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ...) “Savaşta esir olarak ellerinize geçen cariyeler dışında, tüm evli kadınlarla evlenmeniz de Allah'ın yasasıyla size haram kılınmıştır.”³³¹

Bu ayet ile ilgili olarak da “Eşi olan her kadın sana haramdır.Savaşta ele geçirip eşi Darü'l Harb'de olan kadınlar müstesna.Onlardan ayrılınca dek senin için helaldir.”³³²

³²⁶ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha. a.y.

³²⁷ Nisâ, 4/22

³²⁸ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha. s.141.

³²⁹ Nisa, 4/23.

³³⁰ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha. a.y.

³³¹ Nisa, 4/24.

³³² Taberi, Camiu'l-Beyân, VIII, 152.

Bu ayet etrafında İbn Abbas'ın belirttiği diğer bir hüküm ise “evli olan kadınları nikâhlamak sana haramdır. Ancak dört sınırında kalmak, nikâhı aleni yapmak ve mihirlerini vermek kaydıyla diğer kadınlarla nikâh sana helaldir.”³³³

Bu benzeri rivayetlerden yola çıkarak Abdullâh b. Abbas'ın fiki görüşü ve metodu hakkında fikir sahibi olmak mümkündür.

³³³ Taberi, *Camiu'l-Beyân*, 8, 161; Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, a.y.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İBN ABBAS RİVAYETLERİNDE TEFSİR YÖNTEMİ OLARAK İSRÂİLİYAT

3.1. Sahifetü Ali B. Ebi Talha'da İsrailiyyat

Ali b. Ebî Talha'nın tefsire dair bu eserinde; filolojik karakterli bir tefsir olması yönüyle Abdullah b. Abbas'ın daha ziyade Kur'an'ın tefsirini filolojik açıdan yaptığı görülmektedir. İbn Abbas rivayetlerine dair en sıhhatli yol olarak kabul edilen *Sahifetü Ali b. Ebi Talha* adlı eserde, İbn Abbas'a dayandırılan rivayetlerde sınırlı da olsa isrâilî haberler yer almaktadır. Bu isrâilî haber sayısının 6 civarında olduğu tespit edilmiştir.

Döneminde yoğun bir haber alanı olan isrâiliyyattan, İbn Abbas gibi ilme ve araştırmaya meraklı bir şahsiyetin azâde olması pek mümkün görülmemiştir. Daha önceki bölümlerde ifade edildiği üzere bu konu etrafında ilim ehli arasında esnek bir uygulamanın olması nedeniyle isrâiliyyatla ilgili yöneliş kabul edililebilir bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

Reccal 1406 maddede *Tefsirü İbn Abbas el-Müsemma Sahifetü Ali b. Ebi Talha* adlı eseri İbn Abbas'a dayanan rivayetlerle oluşturmuştur. Taberi de 1346 rivayetle Ali b. Ebi Talha kanalıyla İbn Abbas'a dayandırılan rivayetleri tefsirine almıştır. Bu da İbn Abbas'a isnad edilen *Sahifetü Ali b. Ebi Talha* adlı eser tamamına yakın bir şekilde Taberi'nin *Câmiü'l-Beyan* tefsirinde yer almıştır.³³⁴

Sahifetü Ali b. Ebî Talha üzerinde yapılan taramalarda, İbn Abbas rivayetlerinde var olan isrâiliyata dair tespit edilen rivayet metinleri, çevirisi yapılarak konu akışı içerisinde yerini almıştır.

Ancak sadece Ali b. Ebi Talha üzerinden yapılan bir tahlil, kapsayıcı bir sonucu ortaya koymaya yeterli olmamıştır. Bu nedenle Ali b. Ebi Talha'nın, İbn Abbas'a dayanan bu rivayetlerini de içine alan Taberi'nin *Camiü'l-Beyan*'ını da gözden geçirmek gerekir.

3.2. Taberi'nin İbn Abbas İsnadları

İbn Abbas rivayetleri için Taberi Tefsiri önemli bir kaynaktır. Bu nedenle Taberi Tefsirine müracaat zorunluluk arz etmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere Taberi Ali b. Ebi Talha'nın eserinin tamamına yakını, tefsirinin içine almıştır. İbn Abbas rivayetleri çeşitli isnadlarla bu tefsirde yer almıştır. Burada öncelikle bu isnadlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Doğrudan İbn Abbas'a dayanan isnadlarının bilinmesinin önem arz etmektedir ancak bununla birlikte İbn Abbas'a ulaşmayan fakat

³³⁴ Bkz. Ferit, Buder Bala, Muhammed Zarad, *Ârâi İbn Abbas fi't-Tefsi min Hilali Cami'l-Beyan li't-Taberi*.2007, Vizareti't Ta'limi'l-İlmiyye, el-Cumhuriyetü'l Cezairiyye.

kaynağının İbn Abbas olması muhtemel birtakım rivayetlerin de bulunabileceğini düşünmek gerekir.

Taberî'nin (ö.310) *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsiri, rivayet tefsirlerinde liste başı olan bir eserdir. Tabiidir ki Taberî'yi rivayet tefsirlerinin başında görmek, onun dirayet tefsiri ile tanınırlığını sınırlayan bir durum olarak ortaya çıkmıştır.³³⁵ Zehebî Taberî'nin tefsirini dirayet tefsiri olarak tanımlamaya çalışsa da bu pek mümkün olmamıştır.³³⁶ Taberî'nin tefsiri, “tamamen rivayetlerden oluşan bir tefsirdir” damgasını yemiştir. Zehebî'nin, bu eserin dirayet yönlerini genişçe anlatmasına rağmen onu rivayet tefsiri sayması, rivayet-dirayet tefsirleri ayrımının zorlama bir ayırım olduğunu göstermektedir. Hâlbuki bazı araştırmacılara göre Taberî'nin tefsiri rivayet değil dirayet tefsiridir.³³⁷ Çünkü onda dirayet özellikleri ve dirayete dayalı metin yoğunluğu, rivayet metinlerinden daha fazladır.³³⁸

Taberî'nin *Camiü'l-Beyan* tefsiri zengin rivayet sayısına sahiptir. “Bu tefsir 35.400'den fazla yerde geçen 13.026 değişik isnadı ihtiva etmektedir. Bütün bunların yanında yirmi bir adet isnadla 15700 üzerinde rivayet gerçekleşmiştir. Bu isnadların durumu incelendiğinde, onların ravilerinin birbirleriyle ilişkisi olan ya da mekânsal olarak birbirlerine yakın olan guruplar olduğu ortaya çıkmaktadır. İlk gurupta yer alanlar, Abdullah b. Abbas'dan Taberî'ye ulaşırken, sadece Taberî'den önceki râvilerde farklılaşma görülmektedir. Bu dört rivayet silsilesi aşağıdaki isnad zinciri ile oluşmaktadır.”³³⁹

³³⁵ Aygün, Abdullah, **Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları**. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2015/4, c. 4, s.154, sayı: 8.

³³⁶ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 224.

³³⁷ Atik Aydın, **Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, s. 31;

Gülle, Sıtkı, “**Rivayet ve Dirayet Yöntemleri Açısından Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme**”, s.

265, 269. Ekev Akademi Dergisi, sayı 19, yıl 2004.

³³⁸ Gülle, Sıtkı, “**Rivayet ve Dirayet Yöntemleri Açısından Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme**”, s.268. Ekev Akademi Dergisi, sayı 19, yıl 2004.

³³⁹ Horst, Heribet, **Taberî'nin Kur'an Tefsirindeki Rivayetler***

Çev. Sabri ÇAP. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellsc-haft (ZDMG), Yıl: 1953, C. 103, s. 290-307'de yayınlanmış olan “**Zur Überlieferung im Korankommentar at-Tabaris**” adlı makalesinin tercümesidir.

İsnad I

Ali b. Dâvûd Ebü'l-Hasan et-Temîmî

İsnad II

el-Müsennâ b. İbrâhim

el-Amulî

Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih el-Cehmî

Muâviye b. Sâlih Ebû Amr el-Hadramî

Ali b. Ebî Talha el-Hâşimî

Abdullah b. Abbas

Yukarıda ifade edilen I numaralı İsnad, düzenli olarak 970 yerde, Taberi Tefsirinde tefsir edilen Kur'an'ın bütün sûrelerinde, neredeyse farklı tarîki olmaksızın/tek tarikle görülmektedir. II numaralı İsnad ise sadece ilk sûreden başlayarak onaltıncı sure olan Nahl suresine kadar ve 34. Sûre olan Sebe' suresi 14. âyetinde geçmekte, toplam olarak 560 yerde geçmektedir. Her iki isnad, Taberî'nin Ali b. Dâvûd'dan tümünü rivâyet etmiş olabileceği Ali b. Ebî Talha'nın Tefsîr'inin yazılı kaynağının temelini oluşturmaktadır.

Üç numaralı isnad olan aşağıda silsilesi verilen isnaddır. Bu isnad İbn Abbas'a dayanan isnadlardan en sık tekrar edilenidir. Akraba isnadı olarak adlandırılır.

İsnad III

Muhammed b. Sa'd Kâtibü'l-Vâkidî

↓

Onun Babası

↓

Onun Amcası

↓

Onun Babası

↓

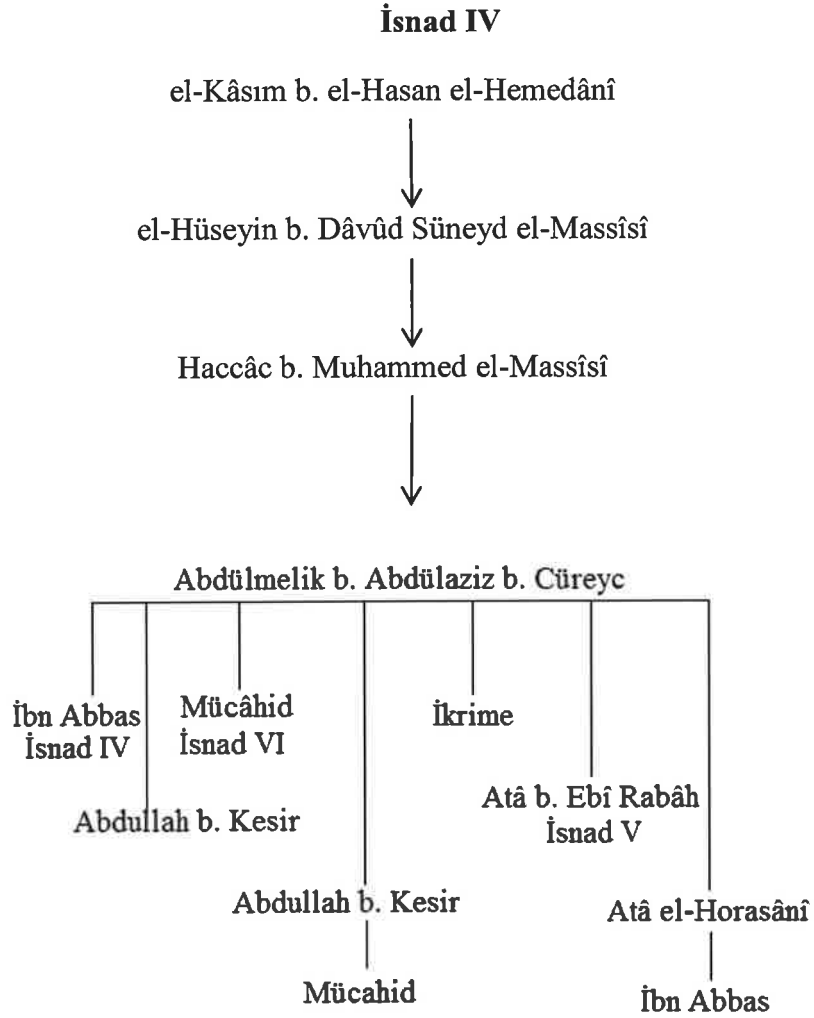
Onun Babası

↓

Abdullah b. Abbas

Taberi Tefsirinde tefsir edilen Kur'an-ı Kerim'in bütün surelerinde 1560 yerde tekrarlanmakta olup, akrabalar arası isimsiz bir geçişi beraberinde getirdiği için zafiyet ortaya çıkarmaktadır. Burada ravilerin kimlik tespitinde zorluk oluşmuştur.³⁴⁰

Dört numaralı isnad Irak'ta rivâyet edilen ve son dört râvisi aynı olan üç isnad, sadece 1. sûreden 30. sûreye kadar Taberi Tefsirinde geçmekte ve en yaşlı râvisi İbn Abbas olan İsnad IV, 180 defa; İbn Cüreyc'le son bulan isnad V, 450 defa ve Mücâhid'le biten isnad VI ise 700 defa geçmektedir.³⁴¹

³⁴⁰ Horst, Heribert, Çev. Sabri, Çap. **Taberi'nin Kur'an Tefsirindeki Rivayetler**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c.16, sy.1, s.314

³⁴¹ Horst, Heribert, Çev. Sabri, Çap. **Taberi'nin Kur'an Tefsirindeki Rivayetler**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c.16, sy.1, s.314

Taberi'nin bu isnadlarında, Abdullah b.Abbas'ın rivayet kavşağının odağında olduğu açıkça görülmektedir. Dolayısıyla İbn Abbas'ın rivayet tefsirinin zenginliğini oluşturan temel bir noktada olduğunu ortaya koymaya yeterlidir.

3.2.1. Taberi'nin İbn Abbas'a İsnad Ettiği Rivayet Sayısı

Taberi'nin yukarıda verdiğimiz isnadlarla İbn Abbas'a ulaştırdığı 4181 rivayet sayısının dağılımı, aşağıdaki tabloda son ravisi ile verilmiştir.³⁴² Bu tablo içerisinde Taberi'nin eserine aldığı Ali b. Ebî Talha el-Hâşimî'ye ait 1346 adet rivayeti de görmek mümkündür. Bu rivayetler *Sahifetü Ali b.Ebî Talha* ismi ile meşhur olmuştur.

Sıra	Ravi İsmi	İbn Abbas'tan Rivayet Sayısı
1	İbrahim	7
2	Ebu'l-Cezvâ	21
3	Ebû Rebi	6
4	Ebu'z-Zübeyr	1
5	Ebu'd Duha	14
6	Ebu't-Tufeyl	4
7	Ebu'l Âliye	8
8	Ebu'l-Husayn	2
9	Ebu'l-Hamza	11
10	Ebu'r- Raca el Utaridi	7
11	Ebu Rezin	26
12	Ebu Zemin	7
13	Ebu Said er-Rakaşi	5
14	Ebu Seleme	4
15	Ebu'z-Zabyan	60
16	Ebu Malik	9
17	Ebu Mecliz	6
18	Ebu'n-Nadra	4
19	Abdullah el-Müzenî	9
20	Et-Temîmi	39
21	Cabir(Ebu Meclez)	8

³⁴² Geniş bilgi için bkz.Ebu İbrahim Buder Bâla Ferid, Muhammed Zarâd, Vizaretü't-Talim ve'l Bahsi'l İlmiyye, Câmiatü Vehran, Cezayir,2007.

22	Haris b. Nüfeyl	10
23	Habib b. Ebî Sabit	8
24	Hasen b. Muhammed	4
25	Hakim b. Abdillan b. Ezver	1
26	Hanas	3
27	Halid b. Dinar	1
28	Halas b. Amr	1
29	Zürare	6
30	Salim b. Ebî Ca'd	3
31	Said b. Cübeyr	573
32	Selim b. Abdü's-Selûlî	4
33	Süleyman b. Kat'a	3
34	Şu'be Mevla İbn Abbas	2
35	Şa'bi	16
36	Şehr b. Havşeb	16
37	Salih Mevla et-Tev'eme	4
38	Tâvus	22
39	Abbas b. Abdurrahman Mevlâ Benî Haşim	68
40	Abdurrahman b. Muâviye	2
41	Abdullah b. Ebî Hedyel	21
42	Abdullah b. Ebî Müleyke	12
43	Abdullah b. Rabia	4
44	Abdullah b. Abdullah b. Utbe b. Mesud	1
45	Abdullah b. Ubeydullah b. Umeyr	3
46	Abdullah b. Ebî Yezid	1
47	Ubeyd b. Huneyn	1
48	Osman b. Hadir	1
49	Ata b. Yesar	1
50	Atıyye el-Avfi	467
51	İkrime	466
52	Ammar b. Ebî Ammar	7
53	İmran b. el-Haris	16

54	Amr el-Anbari	1
55	Amr b. Dinar	21
56	Amr b. Süfyan	11
57	Amr b. Temim es-Sa'lebi	1
58	Umeyr b. Meryem	1
59	Umeyr Mevla İbn Abbas	6
60	Antere b.Abdurrahman	10
61	El-Kasım b. Muhammed	5
62	Katade	25
63	Kays b. Kerkem	12
64	Küreyb b. Ebî Müslim	2
65	Mücahid	162
66	Muhammed b. Ebî Musa	2
67	Muhammed b.Amr b. Hasen b. Ali	3
68	Mervan b. Asker	1
69	Müslim b. Nestas	1
70	Muaviye b. Kurre	1
71	Muğire b. Osman	2
72	Miksem	54
73	Necdet b. Nüfeyl el Haneff	3
74	Hilal b.Yesaf	4
75	Yahya b. Vessab	1
76	Yezid el-Bâhilî	1
77	Yezid b.el-Es'am	7
78	Ya'la b.Emine	1
79	Yusuf el- Mekkî	4
80	Yusuf b. Mehran	14
81	İbn Cüreyc	158
82	İbn Sîrîn	5
83	İbn Avn	1
84	Ebu Salih Mevlâ Ümmi Hâni	68
85	Ebû Nasr	7

86	Sâbit el-Bennâni	1
87	Sevr b. Yezid	2
88	El-Hâkim b.Ebî İyad	3
89	El-Hâkim b.Utbe	6
90	Ez-Zühri	6
91	Şimr	5
92	Ed-Dahhak b. Müzâhim	186
93	Asım b.Küleyb	3
94	Ata el-Horasâni (Ata b.Ebî Rebah)	161
95	Ata b. es-Sâib	1
96	Ali b.Ebî Talha el-Hâşimî	1346
97	Amr b.Beşşar	1
98	Amr b.Kays el-Melâi	3
99	Amr b. Keysan	2
100	İsa b.Abdullah b. Sâbit	1
102	Leys	1

3.3. Taberi Tefsirinde İsraili Haberler

Bu bölümde, Taberî'nin *Câmiü'l-Beyan*'nında yer alan isrâilî haberlerin tespiti yapılmıştır. Taberî'nin toplam rivayetleri içerisinde 343 rivayetin, isrâilî haberlere dayalı; Kur'an'ı tefsir etmeye dönük olarak nakledildiği belirlenmiştir. Bu isrâilî rivayetlerden Tevrat'la örtüşenlerin, Tevrat'ta bulunduğu yerler verilmeye çalışılmıştır. *Camiü'l Beyan*'da bir bütün olarak yapılan bu tarama neticesinde ravi ayırımı yapılmaksızın, isrâilî rivayetlerin konu alanları da daha net görülmektedir. Bu rivayetlerin konu alanlarının genelde temel inanç esaslarından uzak alanlar olduğuanlaşmış olup; çoğunlukla kıssalarda kapalı olarak geçilmiş olan ve izaha ihtiyaç duyulan birtakım hususların müfessir tarafından üzerindeki kapalılığı gidermeye dönük bir rivayet türü olduğu da görülmektedir. Konu alanlarına bütüncül olarak bakıldığında ise meşruiyyet tartışmasından öte merak konusunu daha çok ön

plana çıkararak bir düşünce ile hareket edildiği anlaşılmaktadır. Taberi’de yapılan taramalarda isrâilî haberlerin kaynakları aşağıda tablolaştırılmıştır.³⁴³

Sıra	Haber no	Cilt / Sayfa	Sure	Haberin Konusu	İsrailî Kaynak
1	586	1/224	Bakara	Havva’nın Yaratılışı	Tekvin, 2/21-42
2	590	1/330	Bakara	Yaratılış Kıssası	Tekvin, 2/2
3	646	1/252	Bakara	Âdem Kıssası	Tekvin, 2/19-21
4	649	1/252	Bakara	Âdem Kıssası	Tekin, 2/19-21
5	650	1/252	Bakara	Âdem Kıssası	Tekvin, 2/19-21
6	657	1/252	Bakara	Âdem Kıssası	Tekvin, 2/19-21
7	710	1/512	Bakara	Havva’nın Yaratılışı	Tekvin, 2/21-42
8	711	1/214	Bakara	Havva’nın Yaratılışı	Tekvin, 2/21-24
9	742	1/273	Bakara	Yılan Kıssası	Tekvin, 2/6-16
10	742	1/272	Bakara	Yılan Kıssası	Tekvin, 2/6-16
11	744	1/272	Bakara	Yılan Kıssası	Tekvin, 2/6-16
12	891	1/310	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 1/16
13	892	1/310	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 1/16
14	893	1/311	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 1/16
15	894	1/311	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 1/16
16	895	1/311	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 1/16
17	896	1/311	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 12/37
18	897	1/311	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 14/3-4
19	898	1/312	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 14/3-4
20	906	1/314	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 14/3-4
21	908	1/314-315	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 14/3-4
22	909	1/315	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 14/3-4
23	910	1/316	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 14/3-4

³⁴³ Geniş bilgi için bkz.Reb’i, Âmal Abdurrahman, el-İsrâiliyyat fî Tefsiri’t-Taberî, Darü’s-Sekafeti’l Arabiyye, Kahire, h.1420, s.477-499

24	911	1/316	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 14/3-4
25	912	1/316	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 14/3-4
26	937	1/625	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 32/2-20, 12/35-36
27	938	1/625	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 32/20-29
28	1139	1/370-71	Bakara	YaratılışKıssası	Tekvin, 20/8-11
29	1334	1/411	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 24/1-18
30	1337	1/411	Bakara	Musa Kıssası	Huruc, 24/1-18
31	1472	1/411	Bakara	Musa Kıssası	Huruc,20/3-17
32	1564	1/467	Bakara	Musa Kıssası	Huruc 32/20-30
33	2112	1/619-620	Bakara	Yakub Oğulları	Tekvin, 29
34	5601	2/601-602	Bakara	Hazkiyal Kıssası	Hazkiyal, 37/1-10
35	5602	2/601-602	Bakara	Hazkiyal Kıssası	Hazkiyal, 37/1-10
36	5605	2/601-602	Bakara	Hazkiyal Kıssası	Hazkiyal, 37/1-10
37	5609	2/601-602	Bakara	Hazkiyal Kıssası	Hazkiyal, 37/1-10
38	5634	2/610	Bakara	Musa Kıssası	Çölde Sayım,27/8-23, Yeşu,1/1
39	5635	2/610	Bakara	Musa Kıssası	Çölde Sayım 27/8-23, Yeşu, 1/1
40	5639	2/616	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,2.9.10
41	5640	2/616	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel, 2.9.10
42	5641	2/616	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel, 2.9.10
43	5642	2/616	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel, 2,9.10
44	5643	2/617	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel, 2,9.10
45	5644	2/617	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel, 2,9.10
46	5645	2/617	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel, 2,9.10
47	5646	2/617	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel, 2,9.10
48	5647	2/617	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel, 2,9.10
49	5648	2/118-119	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,1-6.Bölüm
50	5649	2/619	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,1-6.Bölüm
51	5661	2/621-622	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,1-6.Bölüm
52	5662	2/622	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,1-6.Bölüm

53	5664	2/623	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,1-6.Bölüm
54	5706	2/629	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,6/8-14
55	5708	2/630	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,6/8-14
56	5742	2/639-640	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,16-17.Bölüm
57	5743	2/640	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,16-17.Bölüm
58	5744	2/640-642	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,16-17.Bölüm
59	5745	2/642	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,16-17.Bölüm
60	5746	2/642-643	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,16-17.Bölüm
61	5747	2/643	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,16-17.Bölüm
62	5748	2/644-643-	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,16-17.Bölüm
63	5749	2/644-645	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,16-17.Bölüm
64	Ta'lik	2/23	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,12/1-11.9.1-2
65	Ta'lik	2/651	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,9/27-21
66	Kelamı İbn İshak	2/639	Bakara	Davud Kıssası	I.Samuel,16-17.Bölüm
67	5862	3/25	Bakara	Nemrudun Nesebi	Tekvin,10/6-8
68	5863	3/25	Bakara	Nemrudun Nesebi	Tekvin,10/6-8
69	5864	3/25	Bakara	Nemrudun Nesebi	Tekvin,10/6-8
70	5865	3/25	Bakara	Nemrudun Nesebi	Tekvin,10/6-8
71	5866	3/25	Bakara	Nemrudun Nesebi	Tekvin,10/6-8
72	5867	3/25	Bakara	Nemrudun Nesebi	Tekvin,10/6-8
73	5868	3/25	Bakara	Nemrudun Nesebi	Tekvin,10/6-8
74	5869	3/25	Bakara	Nemrudun Nesebi	Tekvin,10/6-8
75	5870	2/26	Bakara	Nemrudun Nesebi	Tekvin,10/6-8
76	5871	2/26	Bakara	Nemrudun Nesebi	Tekvin,10/6-8
77	5872	2/26	Bakara	Nemrudun Nesebi	Tekvin,10/6-8
78	5911	2/22-26	Bakara	Ermiya Kıssası	Ermiya,1/4-5, 20/14-18
79	6766	3/213	Âl-i- İmran	Musa Kıssası	Çölde Sayım, 27/18- 23.Yeşu,1/2
80	7397	3/7348-349	Nisa	Musa Kıssası	Tekvin,32/33
81	8403	3/565	Nisa	Havva'nın Yaratılışı	Tekvin,2/21

82	8404	3/565	Nisa	Havva'nın Yaratılışı	Tekvin,2/21
83	8405	3/565	Nisa	Havva'nın Yaratılışı	Tekvin,2/21
84	8406	3/565	Nisa	Havva'nın Yaratılışı	Tekvin,2/21
85	8407	3/565	Nisa	Havva'nın Yaratılışı	Tekvin,2/21
86	11578	4/491	Maide	Musa Kıssası	Tekvin,2/21
87	11578	4/491	Maide	Musa Kıssası	Çölde Sayım,13/14-15
88	11579	4/516	Maide	Musa Kıssası	Çölde Sayım,13/26
89	11580	4/517	Maide	Musa Kıssası	Çölde Sayım, 13/1-2.33,14/1-4
90	11666	4/517	Maide	Musa Kıssası	Çölde Sayım,32/11-12
91	11667	4/517	Maide	Musa Kıssası	Çölde Sayım,33/38
92	11668	4/517	Maide	Musa Kıssası	Yeşu,1.10.11
93	11669	4/517	Maide	Musa Kıssası	Tesniye,32/50
94	11670	4/517	Maide	Musa Kıssası	Tesniye,32/50
95	11672	4/517	Maide	Musa Kıssası	Tesniye,32/50
96	11673	4/517	Maide	Musa Kıssası	Tesniye,32/50
97	11674	4/517-518	Maide	Musa Kıssası	Tesniye,32/50
98	11675	4/518	Maide	Musa Kıssası	Tesniye,32/50
99	11676	4/518	Maide	Musa Kıssası	Tesniye,32/50
100	11682	4/520	Maide	Musa Kıssası	Çölde Sayım,14/5-10
101	11693	4/523	Maide	Musa Kıssası	Çölde Sayım,11/21-22
102	11698	4/524	Maide	Musa Kıssası	Çölde Sayım32/11-12
103	11699	4/7524	Maide	Musa Kıssası	Çölde Sayım32/11-12
104	11700	4/524-526	Maide	Musa Kıssası	Yeşu,1/10-11, Tesniye,32/50
105	11707	4/527	Maide	Âdem'in oğulları	Tekvin,4/1-16
106	11708	4/527	Maide	Âdem'in oğulları	Tekvin,4/1-16
107	11709	4/528	Maide	Âdem'in oğulları	Tekvin,4/1-16
108	11710	4/528	Maide	Âdem'in oğulları	Tekvin,4/1-16
109	11712	4/528	Maide	Âdem'in oğulları	Tekvin,4/1-16
110	11713	4/528	Maide	Âdem'in oğulları	Tekvin,4/1-16

111	11714	4/528	Maide	Âdem'in oğulları	Tekvin,4/1-16
112	11716	4/529	Maide	Âdem'in oğulları	Tekvin,4/1-16
113	11717	4/529	Maide	Âdem'in oğulları	Tekvin,4/1-16
114	11718	4/529	Maide	Âdem'in oğulları	Tekvin,4/1-16
115	11768	4/539	Maide	Âdem'in oğulları	Tekvin,4/1-16
116	13468	5/545	En'am	İbrahim'in doğ.	Tekvin, 12/1, 3
117	14403	5/451	A'raf	Âdem ve ağaç	Tekvin,3/6-16
118	14404	5/451	A'raf	Âdem ve ağaç	Tekvin,3/6-16
119	14411	5/452	A'raf	Âdem ve ağaç	Tekvin,3/6-16
120	14414	5/452	A'raf	Âdem ve ağaç	Tekvin,3/6-16
121	14415	5/452	A'raf	Âdem ve ağaç	Tekvin,3/6-16
122	14418	5/454	A'raf	Âdem ve ağaç	Tekvin,3/6-16
123	14480	5/522	A'raf	Nuh Kıssası	Tekvin,7/13, 8/15
124	14932	6/16	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,4/6-7
125	14926	6/17	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,4/6-7
126	14927	6/17	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,4/6-7
127	14929	6/17	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,4/6-7
128	14931	6/17	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,4/6-7
129	15028	6/26	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,8 /3
130	15030	6/27	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,8 /3
131	15034	6/28	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,8 /3
132	15036	6/39-40	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,8 /3
133	15043	6/41	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,12 /3.7.28
134	15082	6/49	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,12 /35-36
135	Ta'lik İbn İshak	6/51-53	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,15 /6-19
136	15121	6/57-58	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,20 /3-17
137	15167	6/74	A'raf	Musa Kıssası	Huruc,20 /3-17
138	15236	6/84	A'raf	Peygamberliğin doğruluğu	Yeşeya,42/1-4

139	15237	6/84	A'raf	Peygamberliğin doğruluğu	Yeşeya,42/1-4
140	15392	6/118	A'raf	Bel'am Kıssası	Çölde Sayım, Bölümler, 22,23,24.
141	15393	6/118	A'raf	Bel'am Kıssası	Çölde Sayım, Bölümler, 22.23.24.
142	15394	6/118	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22,23, 24.
143	15395	6/118	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
144	15396	6/118	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
145	15397	6/118-119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
146	15398	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
147	15399	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
148	15400	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
149	15401	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
150	15402	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24,
151	15403	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
152	15404	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
153	15405	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
154	15406	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
155	15407	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
156	15408	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
157	15409	6/119	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
158	15410	6/120	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
158	15411	6/120	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
160	15412	6/121	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
161	15420	6/121	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
162	15422	6/121	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
163	15423	6/121	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
164	15425	6/122	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
165	15426	6/122	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
166	15427	6/122-124	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
167	15431	6/124-125	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.

168	15433	6/125	A'raf	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23,24.
169	15434	6/605	Yunus	Bel'am Kıssası	Bölümler, 22, 23, 24.
170	17871	6/607	Yunus	Bel'am Kıssası	Huruç, 12-25.
171	17883	6/613	Yunus	Bel'am Kıssası	Huruç, 14/24.
172	17912	7/5	Hud	Yaratılış Kıssası	Yuhanna, 3/3-10.
173	17985	7/5	Hud	Yaratılış Kıssası	Tekvin, 2/1.
174	17987	7/5	Hud	Yaratılış Kıssası	Tekvin, 2/1
175	17988	7/35	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 2/1.
176	18149	7/35-36	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 6/15-16.
177	18150	7/36	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 6/15-16.
178	18151	7/36-37	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 8/11.
179	18152	7/37	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 6/16.
180	18153	7/42	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 7/17-20.
181	18189	7/42	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 7/13.
182	18190	7/42	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 8/15.
183	18191	7/43	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 8/15.
184	18192	7/43	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 8/15.
185	18193	7/43	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 8/15.
186	18194	7/43	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 8/15.
187	18195	7/43	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 8/15.
188	18196	7/48	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 8/15.
189	18219	7/48-49	Hud	Nuh Kıssası	Tekvin, 8/6-12.
190	18220	7/77	Hud	Lut Kıssası	Tekvin, 8/6-12.
191	18356	7/78	Hud	Lut Kıssası	Tekvin, 18/23-24.
192	18357	7/78	Hud	Lut Kıssası	Tekvin, 18/23-24.
193	18358	7/78	Hud	Lut Kıssası	Tekvin, 18/23-24.
194	18359	7/78	Hud	Lut Kıssası	Tekvin, 18/23-24.
195	18360	7/78	Hud	Lut Kıssası	Tekvin, 18/23-24.
196	18361	7/78	Hud	Lut Kıssası	Tekvin, 18/23-24.
197	18362	7/78-79	Hud	Lut Kıssası	Tekvin, 18/23-24.
198	18365	7/80	Hud	Lut Kıssası	Tekvin, 19/6-11.
199	18366	7/80	Hud	Lut Kıssası	Tekvin, 19/6-11.

200	18367	7/80	Hud	Lut Kİssası	Tekvin, 19/6-11.
201	18368	7/88	Hud	Lut Kİssası	Tekvin, 19/6-11.
202	18422	7/88	Hud	Lut Kİssası	Tekvin, 19/6-11.
203	18423	7/88	Hud	Lut Kİssası	Tekvin, 19/6-11.
204	18424	7/88-89	Hud	Lut Kİssası	Tekvin, 19/6-11.
205	18425	7/89	Hud	Lut Kİssası	Tekvin, 19/6-11.
206	18426	7/89	Hud	Lut Kİssası	Tekvin, 19/6-11.
207	18427	7/89-90	Hud	Lut Kİssası	Tekvin, 19/6-11.
208	18428	7/90	Hud	Lut Kİssası	Tekvin, 19/6-11.
209	18430	7/160	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 19/2-3.
210	18861	7/171	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/31.
211	18940	7/180	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
212	19019	7/181	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
213	19022	7/183	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
214	19043	7/184	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
215	19044	7/184	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
216	19046	7/184	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
217	19052	7/185	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
218	19053	7/185	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
219	19054	7/185	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
220	19055	7/185	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
221	19056	7/185	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
222	19057	7/185	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
223	19058	7/185	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
224	19059	7/185	Yusuf	Yusuf Kİssası	Tekvin, 37/28.
225	19060	7/185	Yusuf	Yusuf Kİssası	---
226	19061	7/185	Yusuf	Yusuf Kİssası	---
227	19062	7/185-186	Yusuf	Yusuf Kİssası	---
228	19063	7/186	Yusuf	Yusuf Kİssası	---
229	19064	7/186	Yusuf	Yusuf Kİssası	---
230	19065	7/186	Yusuf	Yusuf Kİssası	---
231	19066	7/186	Yusuf	Yusuf Kİssası	---

232	19067	7/186	Yusuf	Yusuf Kissası	---
233	19068	7/186	Yusuf	Yusuf Kissası	---
234	19069	7/186	Yusuf	Yusuf Kissası	---
235	19070	7/186	Yusuf	Yusuf Kissası	---
236	19071	7/186	Yusuf	Yusuf Kissası	---
237	19072	7/186	Yusuf	Yusuf Kissası	---
238	19073	7/186	Yusuf	Yusuf Kissası	---
239	19074	7/186	Yusuf	Yusuf Kissası	---
240	19075	7/186	Yusuf	Yusuf Kissası	---
241	19076	7/187	Yusuf	Yusuf Kissası	---
242	19079	7/187	Yusuf	Yusuf Kissası	---
243	19080	7/187	Yusuf	Yusuf Kissası	---
244	19081	7/187	Yusuf	Yusuf Kissası	---
245	19082	7/187	Yusuf	Yusuf Kissası	---
246	19083	7/187	Yusuf	Yusuf Kissası	---
247	19084	7/187	Yusuf	Yusuf Kissası	---
248	19085	7/187	Yusuf	Yusuf Kissası	---
249	19086	7/187	Yusuf	Yusuf Kissası	---
250	19087	7/187	Yusuf	Yusuf Kissası	---
251	19087	7/187	Yusuf	Yusuf Kissası	---
252	19088	7/187-188	Yusuf	Yusuf Kissası	---
253	19089	7/188	Yusuf	Yusuf Kissası	---
254	19090	7/188	Yusuf	Yusuf Kissası	---
255	19091	7/188	Yusuf	Yusuf Kissası	---
256	19092	7/189	Yusuf	Yusuf Kissası	---
257	19093	7/234	Yusuf	Yusuf Kissası	---
258	19466	7/243	Yusuf	Yusuf Kissası	Tekvin, 41/45-51.
259	19471	7/249	Yusuf	Yusuf Kissası	Tekvin, 34/401.
260	19493	7/249	Yusuf	Yusuf Kissası	Tekvin, 34/401.
261	19494	7/249	Yusuf	Yusuf Kissası	Tekvin, 34/401.
262	19495	7/249	Yusuf	Yusuf Kissası	---
263	19496	7/249	Yusuf	Yusuf Kissası	---

264	19497	7/249	Yusuf	Yusuf Kİssası	---
265	19498	7/249	Yusuf	Yusuf Kİssası	---
266	19499	7/249	Yusuf	Yusuf Kİssası	---
267	19500	7/267	Yusuf	Yusuf Kİssası	---
268	19618	7/310	Yusuf	Yusuf Kİssası	---
269	19901	8/18	İsra	Yusuf Kİssası	---
270	22038	8/18	İsra	Nuh Kİssası	Tekvin, 8/13.
271	22039	8/18	İsra	Nuh Kİssası	Tekvin, 8/15.
272	22040	8/21	İsra	Nuh Kİssası	Tekvin, 8/15.
273	22057	8/21	İsra	Buhtansır	II. Krallar, 24/10-16.
274	22058	8/35	İsra	Buhtansır	II. Krallar, 25/13-17.
275	22087	8/40	İsra	Ermİya Nesebi	Ermİya, 1/1.
276	22093	8/40	Taha	Yahya Kİssası	Yuhanna, 1/1.
277	24097	8/408	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
278	24089	8/408	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
279	24099	8/408	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
280	24100	8/409	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
281	24101	8/409	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
281	24102	8/409	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
283	24103	8/409	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
284	24104	8/409	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
285	24105	8/409	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
286	24106	8/411	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
287	24107	8/411	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
288	24108	8/411	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
289	24109	8/411	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
290	24110	8/446	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 4/6-7.
291	24111	8/446	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 12/35-36.
292	24266	8/446	Taha	Musa Kİssası	Huruc, 32/2-20.
293	24267	9/74	Enbiya	Musa Kİssası	Huruc, 32/2-20.
294	24755	9/292	Furkan	Yunus Kİssası	Yuhanna, 1/1.
295	26388	9/441	Şuara	Lut Kİssası	Tekvin, 19/6-11.

296	26619	9/444	Şuara	Musa Kıssası	Huruc, 12/37.
297	26624	9/444	Şuara	Musa Kıssası	Huruc, 12/37.
298	26625	9/444	Şuara	Musa Kıssası	Huruc, 12/37.
299	26626	9/444	Şuara	Musa Kıssası	Huruc,12/37
300	26627	9/445	Şuara	Musa Kıssası	Huruc, 12/37.
301	26628	9/445	Şuara	Musa Kıssası	Huruc, 12/37.
302	26629	9/445	Şuara	Musa Kıssası	Huruc,12/37
303	26630	9/445	Şuara	Musa Kıssası	Huruc,12/37
304	26633	9/448	Şuara	Musa Kıssası	Huruc, 12/37.
305	26650	9/448	Şuara	Musa Kıssası	Huruc, 12/35.
306	26651	9/448-449	Şuara	Musa Kıssası	Huruc, 12/35-36.
307	26652	9/452	Şuara	Musa Kıssası	Huruc, 12/35-36.
308	26661	9/452	Şuara	İbrahim Kıssası	Tekvin, 12/12-13.
309	26662	10/27	Şuara	İbrahim Kıssası	Tekvin, 12/12-13.
310	27160	10/28	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 1/16.
311	27169	10/29	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 1/16.
312	27170	10/29-30	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 1/16.
313	27174	10/60	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 2/2.
314	27368	10/60	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 2/15, 20, 21.
315	27368	10/60	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 2/15, 20, 21.
316	27370	10/60	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 2/15, 20, 21.
317	27371	10/60	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 2/15, 20, 21.
318	27372	10/60	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 2/15, 20, 21.
319	27373	10/60	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 2/15, 20, 21.
320	27374	10/64	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 2/15, 20, 21.
321	27392	10/75	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 2/21.
322	27457	10/127	Kasas	Musa Kıssası	Huruc, 13/8.
323	27712	10/176	Ankebût	Nuh Kıssası	Tekvin, 8/16-31.
324	27931	10/497	Rûm	Havva Kıssası	Tekvin, 2/21-24.
325	29419	10/508	Saffat	Nuh'un Oğulları	Tekvin, 7/13, 8/15.
326	29480	10/509	Saffat	İbrahim Kıssası	Tekvin, 23/2.
327	29485	10/511	Saffat	İbrahim Kıssası	Tekvin, 23/2.

328	29500	10/511	Saffat	İbrahim Kıssası	Tekvin, 23/2.
329	29501	10/511	Saffat	İbrahim Kıssası	Tekvin, 23/2.
330	29502	10/511	Saffat	İbrahim Kıssası	Tekvin, 23/2.
331	29503	10/511	Saffat	İbrahim Kıssası	Tekvin, 23/2.
332	29504	10/515	Saffat	İbrahim Kıssası	Tekvin, 23/2.
333	29532	10/515	Saffat	İbrahim Kıssası	Tekvin, 23/2.
334	29538	10/516	Saffat	İbrahim Kıssası	Tekvin, 23/2.
335	29545	10/613	Saffat	İbrahim Kıssası	Tekvin, 2/21-42.
336	30058	11/65	Zümer	İbrahim Kıssası	Tekvin, 23/2.
337	30366	11/87-88	Ğâfir	İbrahim Kıssası	Tekvin, 23/2.
338	30429	11/88	Fussilet	Yaratılış Kıssası	Tekvin, 1/1-34, 2/1-9.
339	30430	11/88	Fussilet	Yaratılış Kıssası	Tekvin, 1/1-34, 2/1-9.
340	30431	11/88	Fussilet	Yaratılış Kıssası	Tekvin, 1/1-34.2.1-9.
341	30432	11/88	Fussilet	Yaratılış Kıssası	Tekvin, 1/134, 2/1-9.
342	32210	11/866	Zâriyât	Lût Kıssası	Tekvin, 19/6-11.
343	32212	11/867	Zâriyât	Lût Kıssası	Tekvin, 19/6-11.

3.3.1. Taberî Tefsirinde Ravilere Göre İsrailî Rivayet Sayısı

Taberî Tefsiri'nin genelinde isrâilî rivayetlere ilişkin bu tespit yapıldıktan sonra bunların ravilere göre dağılımını ortaya koyarak, Abdullah b. Abbas'ın durumunun değerlendirilmesi gerekir. Taberî Tefsiri'nin tamamında 343 rivayetin israilî haberler kaynaklı olduğu ortaya çıkmış olup, bu rivayetler içinde doğrudan İbn Abbas'ın payına düşen isrâilî rivayet sayısı 16 dır. Tabiidir ki İbn Abbas'a isnad edilmeksizin ondan alınmış bir takım rivayetlerin de olması mümkündür. İçerisinde 35.400'den fazla yerde geçen 13.026 değişik isnadı içeren Taberî Tefsiri'ndeki rivayet sayısı içerisinde İbn Abbas rivayetleri 4181 olarak değerlendirildiğinde, isrâilî rivayetlerin sayısı çok düşük kalmıştır. Aşağıdaki tabloda, Taberî Tefsiri'nde israili haber rivayetinde bulunan ravilerin rivayet sayıları ortaya konulmuştur.³⁴⁴

³⁴⁴Reb'i, Âmal Abdurrahman, el-İsrâiliyyat fî Tefsiri't-Taberî, Darü's-Sekafeti'l Arabiyye, Kahire, h.1420, s.495-499

Sıra	Ravi İsmi	Taberi Haber numarası	İsrailî Rivayet Sayısı
1	İbn Abbas	742, 853, 892, 1139, 11698, 11709, 11718, 14410,19043, 19052, 19056, 19057, 29492, 29493, 29494, 32210.	16
2	İbn Ebî Nüceyh	898, 8403, 8404, 11710, 1967, 19068, 19069, 19070, 19071, 24108, 24109, 26661.	12
3	İbn Cüreyc	15081, 17985, 18430, 19056, 24110, 26388, 26633, 26650, 26652, 26662, 27732.	11
4	İbn Veki'	650, 9618, 11716, 14418, 19022, 19052, 19054, 19060, 19062, 19065, 19074, 19079, 19471, 19951.	14
5	Ebû Husayn	1955, 19053, 19061, 19076, 19089, 19092	6
6	Ebu Salih	742, 11718, 11798, 19084, 19086, 19090, 29485	7
7	Ebû Âsım	8402, 11710, 19067, 24108, 26661, 29500	6
8	Ebu Küveyb	646, 1139, 19042, 19055, 19058, 26619, 29491, 29495, 29502	9
9	Esbât	710, 743, 938, 1475, 5638, 8406, 9618, 11718, 14418, 15434, 19022, 19471, 19951, 24111, 26651, 27160.	16
10	Bişr	11699, 17912, 19082, 24265, 27931, 30058.	6
11	Haccac	1414, 17985, 18430, 24109, 26388, 26650, 26652, 26662, 27732.	9
12	El-Hasen	657, 5708, 19058, 19059, 19060, 19080, 19083, 19085, 19091, 19493, 24109, 24266, 26661, 29475	14
13	El-Hüseyn	657, 14414, 14415, 15081, 17985, 18430, 26388, 26633, 26650, 26653, 26662, 27732, 29480.	13

14	Süddî	710, 743, 896, 938, 1475, 5638, 9618, 11718, 14418, 15434, 19023, 19471, 19951, 24111, 26651, 27160.	16
15	Said b. Cübeyr	650, 792, 14415, 19054, 19055, 19061, 19062, 19076, 19089, 19092, 24108, 29538.	12
16	Seleme b. Fadl	590, 711, 897, 898, 1337, 5662, 5743, 8407, 11682, 11700, 17717, 11768, 15433, 18220, 19100, 19466, 22058, 29504.	18
17	İkrime	893, 11698, 19074, 19075, 29480, 29492, 29493, 29494.	8
18	Amr	710, 743, 938, 5638, 9618, 11718, 15434, 19066, 19471, 19901, 26651, 27160.	12
19	İsa	8403, 11710, 19067, 24108, 26661, 29485	6
20	Kasım	657, 14414, 14415, 15081, 17985, 18430, 26388, 26650, 26652, 26662, 26633, 27732.	12
21	Katade	646, 657, 8405, 11699, 17912, 18149, 18357, 18358, 18430, 19081, 19082, 19083, 19494, 24265, 24266, 30058,	16
22	El-Müsenna	894, 5744, 6766, 19069, 19070, 19073, 19085, 19086, 19088, 19089.	10
23	Mücahid	649, 898, 8403, 8404, 11710, 11713, 19065, 19066, 19067, 19068, 19069, 19071, 19072, 24110, 26662.	15
24	Muhammed b. İshak	590, 711, 897, 898, 1337, 5662, 5743, 8407, 11666, 11768, 11682, 11700, 11717, 13468, 15433, 18200, 19100, 19466, 22058, 29502	20
25	Muhammed b. Humeyd	590, 611, 897, 898, 1337, 5662, 5743, 8407, 11666, 11682, 11700, 11717, 11768, 13478, 15433, 17987, 18220, 19072, 19087, 19100, 19466, 24213, 29480, 29497, 29504, 29538.	26

26	Musa b.Harun	710, 743, 938, 896, 1475, 5638, 8406, 11718, 15434, 27160.	10
27	Vehb b.Münebbih	742, 5609, 5629, 5630, 5634, 5640, 5655, 5661, 5708, 5742, 5744.	11
28	Yezid	8405, 11699, 17912, 18149, 18357, 19494, 24265, 27931, 29480, 30058.	10
29	Yunus	586, 19050, 19059, 19060, 19063, 19080, 19085.	7

Gerek *Sahifetü Ali b. Ebî Talha* gerekse Taberi Tefsiri'nde, israiliyata dair rivayetler, toplam rivayet sayısı dikkate alındığında çok az olsada, İbn Abbas'ın bu haberleri kullanım nedenleri üzerinde değerlendirme yapılması ve yine bu haberlere dair ilgili örnekler üzerinde durulması gerekir.

3.3.2. İsrâiliyat Örnekleri

Gerek *Sahifetü Ali b. Ebî Talha*'da gerekse Taberi Tefsiri'nde İbn Abbas'a isnad edilen rivayetler incelendiğinde, isrâiliyata yönelişin nedenlerini ve kullanım biçimlerini birkaç yönden kategorize etmek mümkün olmaktadır. Kategorize edilen bu durumun müfessir tarafından rastgele bir aktarış olmadığı bilinçli ve bir amaca dönük olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Özellikle tarihi olguları ve olayları anlama ve yorumlama noktasında dîni bilgi ve belge açısından geçmişe uzantısı olan toplumların kaynaklarından yararlanma yolu tercih edilmiştir. Burada hem konu alanları hem de bilgisine başvuru alanları arasında tercihli davranılmıştır. Bilgi kaynağı olarak müslüman olan Eh-i Kitab tercih edilirken, konu alanı olarak ise tarihsel verilerle açıklanabilen kıssalar seçilmiştir. İsrâilî haberlere başvurularak tefsiri yapılan bu kategorik alanları şu maddelerde ifade etmek mümkündür:

- Eksik olan bilginin Kur'an'da anılmayan bir isim olması
- Mekân ismi eksik olan durumlar
- Şahıs ismi eksik olan durumlar
- Eksik olan bilginin anlatılan konunun sebebi olması
- İnsanların kıssa anlatımında abartma eğilimi
- Bilinmeyen alana, gayba, dair bilgi ve yorum yapma arzusu

3.3.2.1. Eksik Olan Bilginin Kur'an'da Anılmayan Bir İsim Olması

Zaman zaman Kur'an kıssalarında aktarılan olay içinde birtakım isimler kapalı olarak aktarılmıştır. Kur'an okuyucusu veya müfessiri kendi kaynak alanında yer almayan bu eksikliği giderme arzusuna yönelmektedir. Kendi kaynak alanında olmayan bu bilgiyi telafi etmenin en pratik yolu kendi kaynak alanının dışına çıkmaktır. Bu yapılırken de zaman zaman referans gösterilen geçmiş kitapların ve o din mensuplarına ait sözlü kaynak alanlarının kullanımı bir yöntem olarak müfessirlerin karşısına çıkmıştır. Bu bazen mekânın ve isminin, bazen de şahsa ait isimlerin bilinmesine dair bir çabanın sonucudur.

3.3.2.2. Mekân İsmine Dair Örnekler

Musa Peygambere gidilmesi talimatı verilen şehir örneği

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ

"Ey kavmim! Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin, sakın geri dönmeyin, sonra kaybedenler siz olursunuz."³⁴⁵

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَن نَدْخُلُهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ

"Dediler ki: "Ey Mûsâ! Orada zorba bir topluluk var, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla giremeyiz. Ama oradan çıkarlarsa biz hemen gireriz."³⁴⁶

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ اللَّهَ نَدْخُلُوهَا عَلَيْهِمَا عَلَيْهِمُ الْبَابُ فَإِذَا فِئْتُمْهُ دَخَلْتُمُوهُ غَالِبُونَ وَعَلَىٰ اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

"Korkanlar arasından Allah'ın kendilerine lutufta bulunduğu iki cesur adam şöyle dedi: "Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz. Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin."³⁴⁷

Burada "girilmesi istenen şehir" ile ilgili bir isimlendirme olmadığından dolayı Kur'an müfessiri konuya açıklık getirmek üzere kendi kaynak alanında ulaşamadığı bilgiyi elde etmek üzere çevre bilgi alanına ve bu ayetlerin konusu olan Benî İsrâil kaynaklarına yönelmektedir.

³⁴⁵Mâide, 5/21.

³⁴⁶Mâide, 5/22.

³⁴⁷Mâide, 5/23.

Sahifetü Ali b. Ebî Talha’ da bu yer ismi *قال هي مدينة الجبارين* “Zorbaların şehri”³⁴⁸ olarak ifade edilmektedir. Fakat bu da yeterli bir açıklamayı oluşturmamakta zihinsel olarak soru ve merak alanını tatmin etmemektedir. İbn Abbas’a dayanan Taberi’in şu rivayeti şehri tam olarak isimlendirerek müfessirin problemini çözmektedir.

“Bana Abdülkerim el-Heysem anlattı. Dedi ki: Bana İbrahim İbn Beşşar, dedi ki: Bize Süfyan Ebî Said’den, İkrimedden, O İbn Abbas’tan: Dedi ki: “O Eriha’dır.”³⁴⁹ Bu ayetlerin tefsirinde İbn Abbas şöyle demektedir: “Bu zorbaların şehridir. Musa ve kavmi bahsi geçen şehre inince kavminin içinden oniki temsilci gönderdi. Bu temsilciler şehre doğru gittiler. Yolda zorbalardan biri ile karşılaştılar. Onları alıp şehre götürdü. Orada kavmine seslendi onlarda onun etrafında toplandılar. Kavim onlara siz kimsiniz diye sordular. Onlar da biz Musa’nın kavmindeniz. Sizin haberleriniz Ona götürmek üzere geldik. Onlar temsilcilere bir adama yetecek veya bir adam ağırlığında üzüm tanesi getirdiler. Onlara şöyle dediler: Musa ve kavmine gidip şöyle söyleyin; “Meyvelerinden onların gücünü takdir edin” Onlar kavimlerine dönünce durumu anlattılar. Kavim bu durumu görünce “Ey Musa sen ve Rabbin gidin savaşın biz burada oturacağız” dediler. Yine Taberi benzer ifadelerle şunu aktarmaktadır: “Musa ve kavmi şehre yaklaşında kavmine şu mukaddes şehre girin dedi. Fakat onlar bu talimata uymayıp yüz çevirdiler. Bunun üzerine temsilciler gönderildi. Onlar durumu inceleyip geri döndüklerinde bir adam ağırlığında meyva tanesi getirdiler. Siz o kavmin gücünü buna göre takdir edin dediler.”³⁵⁰

Taberi’nin Ali b. Ebi Talha kanalı ile İbn Abbas’tan tahriç ettiği şekilde hikâyenin baş tarafı aynı şekilde ifade edilip devamında “onlara adam ağırlığında bir meyve tanesi getirip kavmin güç ve kuvvetini siz buna göre takdir edin”³⁵¹ denilmektedir.

Tevrat’ta olay yeri ile ilgili doğrudan bir isimlendirme olmadan olayın benzer ifadelerle şöyle hikâye edildiği görülmektedir: “Sonra Tanrımız Rabbin bize buyurduğu gibi Horev’den ayrıldık, Amorlular’ın dağlık bölgesine giden yoldan geçerek gördüğünüz o geniş ve korkunç çölü aşip Kadeş-Barnea’ya vardık. Size, “Tanrımız

³⁴⁸Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemma Sahifetü Ali b. Ebi Talha*. s.175.

³⁴⁹Taberi, *Camiu’l-Beyân*, VIII, 285.

³⁵⁰Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemma Sahifetü Ali b. Ebi Talha*. s.175.

³⁵¹Taberi, *Camiu’l-Beyân*, 10, 189.

Rabbin bize vereceği Amorlular'ın dağlık bölgesine vardınız” dedim, “İşte, Tanrınız Rab size ülkeyi verdi. Haydi, atalarınızın Tanrısı Rabbin size söylediği gibi, gidip orayı mülk edinin. Korkmayın, yılmayın.” O zaman hepiniz bana gelip, “Ülkeyi araştırmak için önümüzden adamlar gönderelim” dediniz, “Hangi yoldan gideceğiz, hangi kentlere uğrayacağız? Bilgi versinler.” “Bu düşünceyi benimsedim. Her oymaktan birer kişi olmak üzere aranızdan on iki kişi seçtim. Bunlar dağlık bölgeye çıkarak Eşkol Vadisi'ne varıp ülkeyi araştırdılar. Dönüşte orada yetişen meyvelerden getirdiler ve “Tanrımız Rabbin bize vereceği ülke verimlidir” diye haber verdiler. “Ne var ki, siz oraya gitmek istemediniz. Tanrınız Rabb'in buyruğuna karşı geldiniz. Çadırlarınızda söylenerek, ‘Rab bizden nefret ediyor’ dediniz, “Bizi Amorlular'ın eline verip yok etmek için Mısır'dan çıkardı. Oraya niye gidelim? Kardeşlerimiz yöre halkının bizden daha güçlü, daha uzun boylu olduğunu söyleyerek cesaretimizi kırdılar. Kentler büyümüş, göğe dek yükselen surlarla çevriliymiş. Orada Anaklılar'ı da görmüşler.” Oysa ben size, “Onlardan korkmayın, yılmayın’ dedim. Önünüzden giden Tanrınız Rab sizin için savaştacak. Gözünüzün önünde Mısır'da ve çölde sizler için yaptıklarının aynısını yapacak. Tanrınız Rabbin buraya varıncaya dek, çocuğunu taşıyan bir adam gibi sizi nasıl yol boyunca taşıdığını gördünüz. Bütün bunlara karşın Tanrınız olan Rabbe güvenmediniz. O Rab ki, çadırlarınızı kurmanız için size yer aramak, gideceğiniz yolu göstermek için geceleyin ateşte, gündüzün bulutta önünüz sıra gitti.”³⁵²

Gönderilen iki elçinin gönderildiği Karye ismi

Yasin suresinde anlatılan “(Ey Muhammed!) Onlara, o memleket halkını örnek ver. Hani oraya elçiler gelmişti.”³⁵³ âyetinde şehir ismi belirtilmemektedir. Ancak müfessir okuyucuya kapalı olan bu ismin vuzûha kavuşturulması için çevre bilgi alanlarına müracaatla problemi çözmeyi hedeflemekte ve bunun için isrâilî kaynaklara yönelmektedir. Bu bahsi geçen şehre dair “Antakya” ismi ortaya konulmaktadır. Taberi İbn Abbas'a isnad ederek rivayet etmektedir. İbn Abbas Ka'b'ül Ahbar ve Vehb B. Münebbih'ten şöyle demiştir: “Antakya'da Firavunlardan bir firavun mevcuttu. Ona Abtihas ya da İbn Abtihas denilirdi. Putlara tapan bir müşrik bir kimse

³⁵² Tevrat, **Yasanın Tekrarı**, I, 19, 33.

³⁵³ Yasin, 36/13.

idi. Allah onlara elçiler gönderdi. Onlar Sâdık, Sadûk ve Şel’um isminde üç elçi idi...»³⁵⁴

“Onlara Antakya ehlini nasıl helak ettiğimizi haber ver. Onlara İsa’nın elçisi Şem’un es-Suffar gelmişti. Onlar ona iman etmeyip onu yalanlamışlardır. Sonra onlara Sem’an ve Tûman adlı iki elçi daha gönderildi. Onlar, o iki elçiyi yalanlayınca tebliğdeki doğruluklarını desteklemek için onları Şem’un ile güçlendirdik.”³⁵⁵

Câmiü’l Beyan ve el-Mikbas’ta elçilerin gönderildiği şehrin ismi aynı olmakla birlikte elçilerin isimlerinin farklı oldukları görülmektedir. Taberi’nin İbn Abbas’a dayandırdığı rivayette raviler arasında isrâilî haberlerin kaynağı olarak verilen Ka’bu’l-Ahbar (Ebû İshâk Kâ’b b. Mâti‘ b. Heynû‘ el-Himyerî el-Yemânî (ö. 32/65)³⁵⁶ ve Vehb b. Münebbih’in (ö. 114/732)³⁵⁷ bulunduğunu görmek gerekir. Bunlar mühtedîlerdendi.

3.3.2.3. Şahıs İsmine Dair Örnekler

Yûşa b. Nûn, Kilab b. Yuhanna örneği

Müfessire kapalı olan konu alanı şahıslara ait bir nokta ise bunun açıklığa kavuşturulması için isrâilî haberlere başvurulduğu bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Abbas rivayetlerinde de bunu görmek mümkündür. Burada el-Mikbas ve Taberi’de geçen İbn Abbas rivayetleri örneklendirilmektedir. İlk örnek “Bunun üzerine, Allah’ın nimet verdiği ve Allah’tan korkan iki kişi: “Onların üzerine kapıdan girin” dediler. “Çünkü unutmayın siz oraya girerseniz, mutlaka galip geleceksiniz ve eğer gerçek mü’minler iseniz, Allah’a güven duymalısınız.”³⁵⁸ âyeti kerimesinde geçen iki kişi ile ilgili olarak el-Mikbas’ta bu iki kişi ile ilgili olarak “Yûşa bin Nûn ve Kilab bin Yuhanna isimleri” zikredilmektedir.³⁵⁹

Taberi Ebu Said, İkrime ve İbn Abbas tariki ile bu iki adamla ilgili açıklama yaparken şunu söylemektedir; “O şehre gönderilen oniki temsilci geri döndüğünde

³⁵⁴ Taberi, *Camiü’l-Beyân*, 19, 414.

³⁵⁵ Firuzabadî, Yakub b. Muhammed, *Tenvirü’l-Mikbas min Tefsir-i İbn Abbâs*, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2014, s.369.

³⁵⁶ Bkz; Kandemir, M. Yaşar, “*Ka’bül Ahbar*”, DİA, İstanbul, 2001, c.24, s.1-3.

³⁵⁷ Bkz; Özafşar, Mehmet Emin-Demir, Mahmut, “*Vehb İbn Münebbih*”, DİA, İstanbul, 2012, c.42, s.608-610.

³⁵⁸ Maide, 5/23.

³⁵⁹ Firuzabadî, *Tenvirü’l-Mikbas*. s.91.

gördüklerini Hz. Musa'ya anlattılar ve O da askerin korkup dağılmaması için gördüklerinin anlatılmamasını onlardan istedi. Fakat onlardan ikisi hariç diğerleri durumu yakınlarına anlattılar. Bu yüzden orduda bulunanlar o şehre girmeyeceklerini söylediler. Sadece o iki adam bunu saklı tuttu.” “Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki kişi” ifadesinden anlaşılabilir budur. Taberi de o iki Adamı Yuşa b. Nun ve Kilab b. Yuhanna olarak açıklamaktadır.³⁶⁰

Bel'am b. Baura Örneği

Kur'an'ın isim vermeden geçtiği bir başka örnek “Kendisine kanitlarımızı verdiğimiziz, fakat onları bir kenara atan, bu yüzden şeytanın peşine düştüğü, nihayet azgınlardan olan kişinin haberini onlara anlat.”³⁶¹ ayetinde ifade edilen kişi müfessirin merak alanına girmiş ve bu şahsın durumu ile ilgili isim araştırma çabası onu israilî haberlere yönlendirmiştir. Taberi'nin Müsenna, Abdullah İbn Salih, Muaviye, O Ali b. Ebî Talha, O da İbn Abbas tariki ile tahriç ettiği rivayette “O zorbaların şehrinde olan ve Bel'am ismiyle anılan bir kimsedir. Diğer bir rivayette ise o ismi Azam'ı bilmektedir,”³⁶² denilmektedir.

Taberi'nin bu rivayetindeki zincir Ali b. Ebî Talha kanalıyla İbn Abbas' ulaşmaktadır. Dolayısıyla bu rivayet aynı zamanda *Sahifetü Ali b. Ebi Talha*'ya dâhil olarak kabul edilmektedir.

Sahifetü Ali b. Ebî Talha'da yer alan diğer bir rivayette ise şöyle denilmektedir: “Musa (a.s.) zorbaların şehrine gelmişti. Amca çocukları ve kavmi Bel'am'a gelerek ona şöyle dediler; “Şüphesiz Musa demir gibi sert bir adamdır ve Onun yanında kalabalık bir ordu vardır. Eğer O bize galip gelirse bizi yokeder. Sen Allah'a dua et de Musa'yı ve beraberindekileri bizden geri döndürsin. O (Bel'am) dedi ki: “Eğer ben Allah'a Musa'yı ve beraberindekileri geri döndürme konusunda dua edersem dünya ve ahiretim gider. Onlar bu konuda ısrara devam ettiler. Sonunda onlara dua etti. Allah da onu üzerinde bulunduğu şeyden soydu attı. Şeytan onu kendisine tabi kıldı ve azgınlardan oldu.”³⁶³

³⁶⁰ Taberi, *Camîu'l-Beyân*, VIII,295.

³⁶¹ A'raf, 7/175.

³⁶² Taberi, *Camîu'l-Beyân*, X,584-569; er-Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*. s.240.

³⁶³ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.241.

Allah'ın kendisine ayetlerini öğrettiği (İsm-i A'zam) kişi olan Bel'am b. Baura daha sonra haddi aşmış ve öğretilen İsm-i A'zam ile Musa (a.s.) aleyhine dua etmiş ve Allah da O'ndan o bilgiyi çekip almıştır. Kimileri de bu ayette bahse konu olan kişinin Ümeyye b. Ebî Salt olduğunu ifade etmektedirler. Allah O'na güzel ilim ve güzel söz söyleme kabiliyeti vermiş ancak iman etmediği için onları geri almıştır.³⁶⁴

Tevrat'ta Balam isimlendirmesi ile bahsi geçen şahısla ilgili uzun uzadıya konuyu hikâye etmektedir. O bölümden bir kısmını burada ifade ederek yukarıda zikredilen rivayetlerle örtüşen taraflarının olduğu görülecektir. Bu durum aktarılan rivayetlerin kaynağında isrâilî haberlerin olduğunu göstermektedir. Balam konusu Tevrat'ta şu ifadelerle yer almaktadır: “İsraililer yollarına devam ederek Moav ovalarında, Şeria Irmağı'nın doğusunda, Eriha karşısında konakladılar. Sippor oğlu Balak İsraililer'in Amorlular'a neler yaptığını duydu. İsrail halkı kalabalık olduğundan, Moavlılar onlardan korkarak yığıya düştü. Midyan ileri gelenlerine, Öküz kırdı nasıl otu yiyip tüketirse, bu topluluk da çevremizdeki her şeyi yiyip bitirecek dediler. O sırada Sippor oğlu Balak Moav Kralı'ydı. Balak, Beor oğlu Balam'ı çağırmak için ulaklar gönderdi. Balam Fırat Irmağı kıyısında, Amav ülkesindeki Petor'da yaşıyordu. Balak şöyle dedi. Mısır'dan çıkıp yeryüzünü kaplayan bir halk yanıbaşına yerleşti. Lütfen gel de benden daha güçlü olan bu halka benim için lanet oku. Olur ki, onları yener, ülkeden kovarız. Çünkü senin kutsadığın kişinin kutsanacağını, lanetlediğin kişinin lanetleneceğini biliyorum. Moav ve Midyan ileri gelenleri falcılık ücretini alıp gittiler. Balam'a varınca Balak'ın bildirisini ona iletiler. Balam onlara, “Geceyi burada geçirin” dedi, “Rabbin bana söyleyecekleri uyarınca size yanıt vereceğim.” Bunun üzerine Moav önderleri geceyi Balam'ın yanında geçirdiler. Tanrı Balam'a gelip, “Evinde kalan bu adamlar kim?” diye sordu. Balam Tanrı'yı şöyle yanıtladı: “Sippor oğlu Moav Kralı Balak bana şu bildiriği gönderdi: 11. ‘Mısır'dan çıkan halk yeryüzünü kapladı. Gel de benim için onlara lanet oku. Olur ki, onlarla savaşmaya gücüm yeter, onları kovarım. Ama Tanrı Balam'a, “Onlarla gitme! Bu halka lanet okuma, onlar kutsanmış halktır” dedi. Sabah Balam kalktı, Balak'ın önderlerine, “Ülkenize dönün. Çünkü Rab sizinle gelmeme izin vermiyor” dedi. Moav önderleri dönüp Balak'a, “Balam bizimle gelmedi” dediler. Bunun üzerine Balak ilk gidenlerden daha çok ve daha saygın başka önderler gönderdi. 16. Balam'a gidip şöyle

³⁶⁴ Firuzabadî, *el-Mikbas*, S.141-142.

dediler: Sippor oğlu Balak diyor ki, “Lütfen yanıma gelmene engel olan hiçbir şeye izin verme. Çünkü seni fazlasıyla ödüllendireceğim, ne istersen yapacağım. Ne olur, gel, benim için bu halka lanet oku. Balam Balak'ın ulaklarına şu yanıtı verdi: “Balak sarayını altınla, gümüşle doldurup bana verse bile, Tanrım RAB'bin buyruğundan öte küçük büyük hiçbir şey yapamam. Lütfen siz de bu gece burada kalın, Rabbin bana başka bir diyeceği var mı öğreneyim. O gece Tanrı Balam'a gelip, “Madem bu adamlar seni çağırmaya gelmiş, onlarla git; ancak sana ne söylersem onu yap” dedi.³⁶⁵

Abdullah b. Abbas bu rivayetleri bir tefsir yöntemi olarak kullandığı görülmektedir. İbn Abbas'ın bire bir ümmet olarak bu tarihî olayların ve kıssaların odağında yer alan İsrail Oğulları'nın kaynaklarına başvurarak tefsir etmeği kendisine metod olarak benimsediği anlaşılmaktadır. Yeni oluşan islam toplumunun bilgi birikiminin henüz oluşum döneminde olduğu gerçeği göz önüne alınınca Kur'an'ın ve peygamberin bizzat vermediği bu detayı başka türlü öğrenme ve bilebilme imkânının olmayacağı aşikârdır.

Gönderilen iki elçi ve üçüncüsüyle desteklendiğine onların isimlerine dair örnek

Mekan isminin açıklaması bağlamında daha önce verdiğimiz örnek burada şahıs isimlerinin tefsiri bağlamında yeniden verilmiştir.

“Onlara o kent halkını örnek ver. Hani, elçiler gelmişti oraya. Hani, biz onlara iki kişi göndermiştik, onları yalanlamışlardı. Bunun üzerine biz, üçüncü bir kişiyle destek vermiştik. Şöyle demişlerdi: Biz, size gönderilen elçileriz! Kent halkı dedi ki: Siz, bizim gibi birer insandan başka şey değilsiniz. Rahman hiçbir şey indirmemiştir. Siz sadece yalan söylüyorsunuz.”³⁶⁶

“Onlara Antakya ehlini nasıl helak ettiğimizi haber ver. Onlara İsa'nın elçisi Şem'un es-Suffar gelmiş ona iman etmeyip onu yalanlamışlardır. Sonra onlara Sem'an ve Tûman adlı iki elçi daha gönderildi. O ikisini yalanlayınca tebliğdeki doğruluklarını desteklemek için onları Şem'un ile güçlendirdik.”³⁶⁷

Yasin Suresinde ismi anılmadan geçen iki ve ardından gönderilen üçüncü elçi ile ilgili olarak el-Mikbastaki ifadeleri ortaya koyduktan sonra aynı konu etrafında

³⁶⁵ Tevrat, Çölde Sayım, XXII,1,20.

³⁶⁶ Yasin, 36/13-15.

³⁶⁷ Firuzabadî, el-Mikbas, s.369.

Taberi'de İbn Abbas'a dayandırılan şu ifadeleri görmek mümkündür. Bu rivayette İbn Abbas'ın kaynağının Vehb İbn Münebbih olduğunu görmek gerekir.

Bize Humejd tahdis etti. Dedi ki: Bize İbn İshak İbn Abbas'tan ulaştığı şekil ile O da Ka'b'ül-Ahbar'dan ve Vehb İbn Münebbih'ten O şöyle demiştir: “Antakya'da kendisine Abtihas, İbn Abtihas denilen firavunlardan bir firavun vardı. Putlara tapan bir müşrik idi. Allah ona elçiler gönderdi. Onlar Sâdık, Sadûk ve Şelum adlarında üç kişi idi. Allah ona ve şehir halkına o peygamberlerden ikisini gönderdi. Onlar o iki peygamberi yalanladılar. Sonra Allah üçüncüsü ile onları güçlendirdi. Elçiler Allah'ın emrine davet edip Allah'ın emrini nida edince kendilerine emrolunan şeye karşı direndiler.”³⁶⁸

Taberi'nin bu rivayetini İbn İshak Abdullah b. Abbas'ın bu bilgiyi Ka'b'ül-Ahbar'dan ve Vehb b. Münebbih'ten aldığını beyanı ile oluşturmaktadır. İbn Abbas'ın bu bilgiyi onlardan aldığı hususun teyidi çok da mümkün değildir.

Şehrin Uzak Tarafından Koşarak Gelen Adam

Yasin suresinde anlatılan kıssa bağlamında şu ayette de şahıs isimlerine ait örneğe rastlıyoruz. “Şehrin diğer ucundan bir adam, başına gelecek herşeyi göze alarak çıkageldi ve dedi ki: Ey kavmim! Şu görevli Allah elçilerini, dinleyin ve dediklerini tutun.”³⁶⁹ Bu örnekte de vahiy “koşarak gelen adam” ile ilgili herhangi isim tanımlaması yapmamaktadır. Burada belirsiz olan isimle ilgili olarak Taberi diyor ki: bize İbn Humejd tahdis etti. O Seleme'den, İbn Abbas ve Ka'bü'l –Ahbar'a dayanan rivayet ile bu kimsenin ismi olarak “Habib” ismi verilmektedir.³⁷⁰

Taberi, bu rivayetinde de Seleme'nin İbn Abbas ve Ka'bü'l-Ahbar'a dayanarak rivayet edildiğini beyan etmektedir.

Yusuf'u Mısır'da satın alan adamın ve karısının ismi

Taberî İbn Abbas'a dayandırdığı rivayetinde şöyle demektedir: Bize İbn Hümejd o Selemeden o İbn İshak'tan o Muhammed b.Saib'den o Ebu Salih'ten o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. “Yusuf'u (a.s.) Mısır'da hanımı için satın alan kimse dedi ki...” âyeti ile ilgili olarak şöyle demektedir: “O kadının ismi Râil veya bint-i

³⁶⁸ Taberi, *Camiu'l-Beyân*, 19, 414.

³⁶⁹ Yasin,36/20.

³⁷⁰ Taberi, , *Camiu'l-Beyân*, XXXI,420.

Râil'dir." Yine Taberi Muhammed b. Sa'd'den, o dedi ki, babamdan, o amcamdan, o babasından, o da Abdullah b. Abbas'tan, o şöyle dedi: "Yusuf'u (a.s.) satın alan adamın ismi Kutfir'dir."³⁷¹

Bu isnad Taberi Tefsir'inde İbn Abbas isnadları içinde sık olarak kullanılan ve akraba isnadı denilen isnaddır. Zincirdeki isimler bilinemediği için aidiyet konusunda tereddüt oluşmaktadır.

Tevrat'ın Hz.Yusuf'u satın alan kimse ile ilgili olarak ifadesi şu şekildedir: "İsmâîlî'ler Yusuf'u Mısır'a götürmüştü. Firavunun görevlisi, muhafız birliği komutanı Mısırlı Potifar onu İsmaililer'den satın almıştı. Rab Yusuf'la birlikteydi ve onu başarılı kılıyordu. Yusuf (a.s.) Mısırlı efendisinin evinde kalıyordu. Efendisi Rabbin Yusuf'la (a.s.) birlikte olduğunu, yaptığı her işte onu başarılı kıldığını gördü. Yusuf'tan hoşnut kalarak onu özel hizmetine aldı. Evinin ve sahip olduğu her şeyin sorumluluğunu ona verdi. Yusuf'u (a.s.) evinin ve sahip olduğu her şeyin sorumlusu atadığından itibaren RabYusuf sayesinde Potifar'ın evini kutsadı. Evini, tarlasını, kendisine ait her şeyi bereketli kıldı."³⁷²

Beyt-i Makdis'i yerle bir eden kişini ismi

"İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz. İkinci bozgunculuğun zamanı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide (Beyt-i Makdis'e) girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yerle bir etsinler diye (üzerinize yine düşmanlarınızı gönderdik.)"³⁷³

Taberi şöyle diyor: Bize Muhammed b. Sa'd O babasından, dedi ki O amcamdan, O dedi ki babamdandan, O da babasından o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dedi ki; "Beni İsrail bozgun çıkarınca Allah onların üzerine bir kere Buhtansır'ı gönderdi. O da mescidi tahrip etti ve her şeyi yerle bir etti."³⁷⁴

³⁷¹ Potifar Arapça kaynaklara Itfir, Kıtfir, Katfir, Kutayfer şeklinde intikal etmiştir. Bkz.Öztürk, Zehra, Züleyha Mad.TDV **İslâm Ansiklopedisi**,XXXXIV44, 552-553

³⁷² Tevrat. Yaratılış, XXXIV,1-5.

³⁷³ İsrâ, 17/7.

³⁷⁴ Taberi, **Camiu'l-Beyân**, XIV, 490.

Bu konu Tevrat'ta Ezra kitabında şöyle ifade edilmektedir: “Babil Kralı Nebukadnessar'ın³⁷⁵ Babil'e sürgün ettiği insanlar yaşadıkları ilden Yerusalim ve Yahuda'daki kendi kentlerine döndü. Bunlar Zerubbabil, Yeşu, Nehemya, Seraya, Reelaya, Mordekay, Bilşan, Mispar, Bigvay, Rehum ve Baana'nın önderliğinde geldiler.”³⁷⁶

3.3.2.4. Eksik Olan Bilginin Konunun Sebebi Olması

Beyt-i Makdis'in yerle bir edilme nedeni

“İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz. İkinci bozgunculuğun zamanı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide (Beyt-i Makdis) girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yerle bir etsinler diye (üzerinize yine düşmanlarınızı gönderdik.)”³⁷⁷

Ayetin açık ifadesinde belirsiz olan alanın bir yönüyle Beyt-i Makdis'i tahrip edenin kim olduğu konusudur. Aynı zamanda müfessirin zihninde “çıkarılan bozgunculuğun” ne olduğuna dair bir açıklama arayışı olduğu da aşikârdır. Bu ifsadın ne olduğunun açıklamak için Taberi aşağıdaki hususu İbn Abbas'a dayandırarak aktarmaktadır.

Taberi der ki: “Bize Ebu Saib tahdis etti. O Ebu Muaviye'den, o A'meş'ten, o Minhal'den, o Said b. Cübeyr'den o da İbn Abbas'tan. Dedi ki: “Meryem oğlu İsa Yahya'nında içinde olduğu 12 havariyi insanlara dini öğretmek için gönderdi. O'nun öğrettiklerinde erkek kardeşin kızının nikâhının yasak olduğu hususu da vardı. Şöyle dedi: “Onların hükümdarının kardeşinin bir kızı vardı. O o kızı beğeniyor ve onunla evlenmek istiyordu. O kızın her gün yerine getirdiği bir ihtiyaç vardı. Bu durum kızın annesine ulaşınca kıza şöyle dedi. Kralın yanına girince o sana ihtiyacını sorduğunda ona şöyle de: “Benim hacetim Zekeriyya oğlu Yahya'yı öldürmendir.” Kız onun huzuruna girince bunu istedi. Bunun üzerine kral, “benden başka bir şey iste,” dedi. Kız, “ben bundan başka bir şey istemem,” dedi. Bunun üzerine Yahya'yı çağırıp öldürdü. O'ndan yere bir damla kan aktı. Allah Buhtansır'ı gönderinceye kadar o kan

³⁷⁵ Nebukadnessar ismi Araplar tarafından Buhtunnasr olarak kullanılır. Bkz, Harman, Ömer Faruk, Buhtunnasr mad. TDV İslâm Ansiklopedisi, VI, 380-381

³⁷⁶ Tevrat, Ezra, II /1,2.

³⁷⁷ İsra, 17/7.

kaynamaya devam etti. Benî İsrâil'den yaşlı biri geldi ve O'na kanı gösterdi. Allah Teâla nefsinde bu kana karşı o sukunete erişinceye kadar onları öldürmeye hükmetti. Buhtansır onlardan yetmiş bin kişiyi öldürdü de o kan sukunete erdi.”³⁷⁸

Taberi'nin bu rivayetine yakın ifadelerde Matta kitabında Yahya Peygamber'in şehadeti anlatılmaktadır. “ O günlerde İsa'yla ilgili haberleri duyan bölge kralı Hirodes, adamlarına, “Bu, Vaftizci Yahya'dır” dedi. “Ölümden dirildi. Olağanüstü güçlerin onda etkin olmasının nedeni budur. Hirodes, kardeşi Filipus'un karısı Hirodiya yüzünden Yahya'yı tutuklatmış, bağlatıp zindana attırmıştı. Çünkü Yahya Hirodes'e, “O kadınla evlenmen Kutsal Yasa'ya aykırıdır” demişti. Hirodes Yahya'yı öldürtmek istemiş, ama halktan korkmuştu. Çünkü halk Yahya'yı peygamber sayıyordu. Hirodes'in doğum günü şenliği sırasında Hirodiya'nın kızı ortaya çıkıp dans etti. Bu, Hirodes'in öyle hoşuna gitti ki, ant içerek kıza ne dilerse vereceğini söyledi. Kız, annesinin kışkırtmasıyla, “Bana şimdi, bir tepsi üzerinde Vaftizci Yahya'nın başını ver” dedi. Kral buna çok üzülüyse de, konuklarının önünde içtiği anttan ötürü bu dileğin yerine getirilmesini buyurdu. Adam gönderip zindanda Yahya'nın başını kestirdi. Kesik baş tepsiyle getirilip kıza verildi, kız da bunu annesine götürdü. Yahya'nın öğrencileri gelip cesedi aldılar ve gömdüler. Sonra gidip İsa'ya haber verdiler.”³⁷⁹

Müfessir böyle bir bilgi kaynağını kullanarak gerek kendi zihninde tamamlanmayan alanı tamamlamış gerekse yaptığı bu tamamlayıcı yorumla kendisinden bilgi edinenlerin problemini çözmüştür. Tabiidir ki bu yöntem daha sonraki nesiller için başka tartışma alanlarını gündeme getirmiştir.

Buzağıyı Tanrı edinme nedenini İsraili haberle açıklanması

“Musa'ya kırk gece vade vermiştik. Sonra onun arkasından, kendinize yazık ederek, buzağıyı tanrı edinmiştiniz.”³⁸⁰

Taberi der ki: “Buzağıyı tanrı edinme sebebi olarak bana Abdülkerim İbn'ül Heysem'in naklettiği şey şudur: O dedi ki, bana İbrahim İbn Beşşar, O'na İbn Uyeyne'den tahdis etti. O Ebu Said'den, O İkrime'den, O da İbn Abbas'tan aktardı: İbn Abbas şöyle demiştir: “Firavun ve avanesi denize hücum ettiğinde kuyruğu uzun

³⁷⁸ Taberi, *Camîu'l-Beyân*, XIV, 504.

³⁷⁹ Matta, XIV/1,12.

³⁸⁰ Bakara, 2/51.

yağız bir at üzerinde idi. Denize hücum edince denize yuvarlandı. Cebrail ona bir at üzerinde temessül etti. Firavunun atı onu görünce onun ardından denize daldı. Dedi ki: “Samiri Cebrail’i tanıdı. Çünkü annesi onun boğazlanmasından korkunca onu bir mağarada bıraktı. Oraya kapattı. Cibril ona gelir ve onu beslerdi. Bir parmağında süt diğerinde bal diğerinde yağ olurdu. Büyüyünceye kadar bu durum devam etti. Ona Cibril denizde görününce O’nu tanıdı. Cibril’in atının izinden, ayağının altındaki çukurdan bir avuç aldı. Süfyan İbn Mesud (من اثر فرس الرسول) (فقبضت قبضة من اثر فرس الرسول) “Elçinin atının izinden bir avuç aldım.”³⁸¹ ayetini bu şekilde okuduğunu belirtir.³⁸²

Firavunun “halkı şehirden çıkarmak için kurduğunuz tuzaktır” sözüne sebep arama

(وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ)

“Ve elini (cebinden) çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş!”³⁸³

“Firavun dedi ki: “Ben size izin vermeden O’na iman ettiniz öyle mi? Şüphe yok ki bu, halkımı şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında göreceksiniz!”³⁸⁴

Ayet-i Kerime’deki Firavun’un bu iddiasının ne olduğu konusunda bir belirlilik olmamasına rağmen İsraili kaynaklardan yararlanılarak aşağıdaki rivayetle müfessir ayet üzerindeki kapalılığı kaldırmaya çalışmış ve bu da Hz. Musa ile sihirbazların liderinin karşılaşması ve Firavun aleyhine bir pazarlık olduğu iddiasına bağlanmıştır. Bu konu şu rivayetle çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bu ayetlerin tefsiri babında Musa b. Harun yolu ile İbn Abbas’tan şu rivayeti aktarmıştır. Şöyle diyor: “Musa ve sihirbazların lideri karşılaştılar. Musa ona şöyle dedi: “Şayet sana galip gelirim sana getirmiş olduğum hakikatleri kabul etme konusunda ne dersin?” Bunun üzerine sihirbazların lideri ona şöyle dedi: “Yarın sana öyle bir sihir ortaya koyacağım ki bu sihre hiçbir sihirbaz üstün çıkamaz. Allah’a yemin olsun ki eğer bana galip gelersen sana iman edeceğim. Ve senin hak olduğuna şahadet edeceğim.” Bu esnada Firavun onlara bakıyor ve “bu sizin şehirde kurduğunuz

³⁸¹ Taha, 20,96.

³⁸² Taberi, *Camiu'l-Beyân*, I, 669-670.

³⁸³ A'râf, 7/108.

³⁸⁴ A'râf, 7/123.

tuzaktır,” diyordu. Bu sizin şehir halkını oradan çıkarmak için ikinizin birbirinize arka çıkmasıdır.”³⁸⁵

“Çocuk lutfedilenlerin nankörlüğü” sözüne sebep arama

Bu ayetle ilgili olarak üretilen gerekçe Adem’in çocuklarına Abdül-haris ismi koyması olarak ifade edilmekte ve ayetin inzal edilmesi bununla gerekçelendirilmektedir.

“Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O’dur. Erkek eşiyile beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca Rableri olan Allah’a şu sözlerle yakarılır: “Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!” Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah’ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O’na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir.”³⁸⁶

Taberi şöyle demektedir: “Bize Hüseyin anlattı. O Haccac’dan, o İbn Cüreyc’den, o şöyle dedi: İbn Abbas şöyle dedi: “Onların (Adem ile Havva’nın) ilk çocuğu dünyaya gelince İblis ona geldi ve şöyle dedi: “Ben sana bu çocuğun hakkında bir nasihatta bulunacağım. Onu Abdülharis olarak isimlendir.” Adem dedi ki: “Sana itaat etmekten Allah’a sığınırım.” İbn Abbas der ki: “O şeytanın ismi semada Haris’tir.” Adem şeytana şöyle dedi: “Sana itaat etmekten Allah’a sığınırım. Ben ağaçtan yeme konusunda sana itaat ettim ve sen bu yüzden beni cennetten kovdurdun. Sana asla itaat etmeyeceğim. Adem’in çocuğu vefat etti. Bundan sonra onun yeni bir çocuğu dünyaya geldi. Bunun üzerine şeytan şöyle dedi: “Bana itaat et. Aksi durumda bu çocuğun da birincisi gibi ölür. Adem onu dinlemedi ve ardından çocuğu öldü. Şeytan şöyle dedi: “Ona Abdül-haris ismini koyuncaya kadar onları öldürmeye devam edeceğim. Abdül-haris ismini koyuncaya kadar bu böyle devam etti.” Allah’ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O’na ortaklar koşarlar.”³⁸⁷ Bu ayet bu durumu ifade eder. İtaatte ortak koştu ibadette değil. Allah’a ortak koşmadı fakat şeytana itaat etti.”³⁸⁸

³⁸⁵ Taberi, *Camiu’l-Beyân*, X, 362-363.

³⁸⁶ Araf, 7/189-190.

³⁸⁷ Araf, 7/190.

³⁸⁸ Taberi, *Camiu’l-Beyân*, X,625.

3.3.2.5. İnsanların Kıssa Anlatımında Abartma Eğilimi

Hz. Musa kavminin girmelerinin emrolunduğu şehir ahalisi ile ilgili abartılı ifadeler

(قَالَ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ) “Ey Musa!

Onlar orada oldukça biz asla oraya girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin savaşın, doğrusu biz burada oturacağız” demişlerdi.”³⁸⁹

Bu ayetlerin tefsirinde İbn Abbas şöyle demektedir: “Bu zorbarların şehridir. Musa ve kavmi bahsi geçen şehre inince kavminin içinden oniki temsilci gönderdi. Bu temsilciler şehre doğru gittiler. Yolda zorbalardan biri ile karşılaştılar. Onları alıp şehre götürdü. Orada kavmine seslendi. Onlar da onun etrafında toplandılar. Kavim onlara, “siz kimsiniz?” diye sordular. Onlar da, “biz Musa’nın kavmindeniz. Sizin haberlerinizi O’na götürmek üzere geldik.” Onlar temsilcilere bir adama yetecek veya bir adam ağırlığında üzüm tanesi getirdiler. Onlara şöyle dediler: “Musa ve kavmine gidip şöyle söyleyin; “O bizim ne kadar güçlü olduğumuzu meyvelere bakarak takdir etsin.” Onlar kavimlerine dönünce durumu anlattılar. Kavim bu durumu görünce, “Ey Musa! Sen ve Rabbin gidin savaşın biz burada oturacağız,” dediler.” Yine Taberi benzer ifadelerle şöyle rivayet ediyor: “ Musa ve kavmi şehre yaklaşınca kavmine “şu mukaddes şehre girin” dedi. Fakat onlar bu talimata uymayıp yüz çevirdiler. Bunun üzerine temsilciler gönderildi. Onlar durumu inceleyip geri döndüklerinde bir adam ağırlığında meyve tanesi getirdiler. “Siz o kavmin gücünü buna göre takdir edin,” dediler.”³⁹⁰

Burada olayın sebebi açıklanırken, aynı zamanda gerekçeyi pekiştirmek amacıyla bahsi geçen kavmin gücünü beyan etmek üzere onların besin özellikleri konusunda bir abartmaya gidildiği aşikârdır.

İbn Abbas’a atfedilen bu örnekte de diğer müfessirlerin baktığı çerçevede kıssa sunumunda, böyle bir abartma alanının bir metod olarak kullanıldığı görülmüştür.

Bu rivayet de Taberi tarafından Ali b. Ebî Talha kanalı ile İbn Abbas’a ulaşmaktadır.

Firavun’un kötülülenmesi için yapılan abartmalar

³⁸⁹ Maide, 5/24.

³⁹⁰ Reccâl, Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha, s.175.

Firavun Kur'an'ın anlatımı içerisinde zorba bir tağut olarak tanımlanmakta ve Hz. Musa ve Benî İsrâil'e karşı her türlü zulmü yapan bir karakterdir.³⁹¹ Kur'an-ı Kerim'de yüz kırk üç ayette Firavun'a atıf vardır.³⁹² Ancak aşağıdaki rivayetlerde ifade edilen abartılı ifadelerle rastlanmamaktadır. Konuyu tefsir etmeye çalışanlara Kur'an'da Firavun'un kötülükler üzerinden tanımlanması kifayet etmemiş olacak ki, kötülükte daha da abartıya yönelerek O'nun neseb-i gayr-i sahih bir karakter olduğu tanımlamasını kullanmış ve O'nu bedensel bir nâkisa olabilecek şekilde kısa boylu olma ile tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu da israiliyat alanının bu gibi durumlarda devreye girdiği hususunu teyit etmektedir. “Hem hatırlayın ki bir zaman sizi Firavun ailesinden de kurtardık, (onlar) size azabın en kötüsünü reva görüyor, oğullarınızı boğazlıyor, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Ve bunda size Rabbiniz tarafından büyük bir imtihan vardı.”³⁹³

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِم مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَتَيْنَاهُ الْمَاءَ غَافِقًا ذَرْوًا عَنَّا فَجَارَ خَصْمِي فِي الْكَافِرِينَ

“Sonra onların ardından Mûsâ'yı mûcizelerimizle Firavun ve yakın çevresine gönderdik; onlar ise mûcizeleri inkâr ettiler; ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu!”³⁹⁴

Bu ayetin tefsirinde Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'a dayandırmaksızın şu ifade ile rivayet edilmiştir. Demektedir ki: “Firavun Kıpti bir kimse olup veled-i zinadır. Boyu ise yedi karıştır.”

Bu durumu açıklamak üzere İbn Reccal yukarıdaki beyana şunu kaydetmektedir. “Bunu aynı şekilde Suyuti de İbn Ebî Hatim'den O da Ali b. Ebi Talha'ya dayanarak aktarmaktadır. Ancak O bunu İbn Abbas'a dayandırmamıştır.”³⁹⁵

3.3.2.6. Bilinmeyen Alana, Gayba Dair Bilgi ve Yorum Yapma Arzusu

Bu alan da insani merakın öne çıktığı temel noktalardan birisidir. İnsan zihninde oluşan soruları bir şekilde neticelendirmek ister. Tefsir yorum alanı olduğu için müfessirin hadis ve diğer alanlara her zaman bağlı kalmaksızın, bunları çözme çabası kendisinin ulaşabildiği herhangi bir bilgiyle neticeye ulaştırma şeklinde

³⁹¹ Duhan, 31.

³⁹² Bkz; Abdü'l Baki, Muhammed Fuad, **Konularına Göre Kur'an-ı Kerim**, Çev. Bekir Karlığa, Şamil Yayınları, 2008 (Fir'avun Maddesi).

³⁹³ Bakara, 2/49.

³⁹⁴ A'râf 7/103.

³⁹⁵ Reccâl, **Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha**, s.231.

gerçekleşir. Dolayısıyla müfessirde muhaddisin dikkat ve rikkatini görmek pek mümkün olmaz. Bunlara dair örnekler burada gündeme getirilmiştir.

Süleyman (as.)'nın tahtındaki ceset mevzuu

Şüphesiz Süleyman Peygamber kıssası ile ilgili mevzular israiliyata dair rivayetler açısından en verimli alandır. Süleyman Peygambere Cenab-ı Hakk'ın ikramı olan mucizevi durumlar oldukça canibi dikkattir. Çünkü Süleyman Peygamber'le ilgili kıssalar okunduğunda orada normal bir hayat akışını görmek pek mümkün olmaz. Bir yanda O'nun dayandığı bir Peygamber'e ikram edilen mucizeler alanı diğer taraftan hükümdar Peygamber oluşuyla alakalı olarak Allah Teâla'nın O'nun siyasi ve otorite gücü pekiştirecek önemli desteklere tanık olunmaktadır. Aynı zamanda bu yüce lütuflara bağlı olarak Allah'ın onu sınaması hususları da bu bağlama dâhil olmaktadır. Burada vereceğimiz ilk örnek Sa'd Suresindeki Süleyman Peygamber'in tahtındaki ceset ile imtihanı hususudur. Bu konu alanı müfessirler için zorlu bir alan olmuş ve meselenin ne olduğuna dair fikir sahibi olabilmek için isrâilî haberlere iltifat etmişlerdir.

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنَابَ .

“Andolsun biz Süleyman'ı bir sınavdan geçirmiş, tahtının üstüne bir ceset koymuştuk; sonra o bize yöneldi.”³⁹⁶

Ayet-i Kerime'de “ceset” kelimesi ile ilgili herhangi bir açıklama olmadığı halde belirsiz bir alanla ilgili olarak İsrâilî kaynaklar üzerinde farklı yorumlamalara gidilmiştir.

Bu ayetin tefsiri konusunda İbn Abbas şöyle demektedir; “O Sahr-ı Cinnî'dir. Süleyman'ın tahtına ceset suretine bürünüp yerleşmiştir.”³⁹⁷

Taberi de bu rivayeti *Câmiu'l Beyan*'da tahrir etmiştir.³⁹⁸ Rivayet zinciri yine Ali b.Ebi Talha tariki ile İbn Abbas'a ulaşmaktadır. Aynı şekilde Suyuti de, “O

³⁹⁶ Sâd, 38/34.

³⁹⁷ Reccâl, *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemma Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, s.427.

³⁹⁸ Taberi, *Camiu'l-Beyân*, XX,88.

Süleyman'ın tahtında kendisine benzeyen Sahr-ı Cinnî'dir,"³⁹⁹ ifadesiyle ed-Dürrü'l Mensur'da aktarmıştır.

Aynı konu ile ilgili olarak *El-Mikbas*'ta "Biz Süleyman'ı imtihan ettik" ayetinin tefsiri bağlamında İbn Abbas'a atfen şöyle denilmektedir; "Biz onu cinsî, kuvveti ve cihada olan sevgisi ile imtihan ettik. Bir gece yüz zevcesini dolaşacağına dair yemin etti. Onlardan her biri Allah yolunda cihad edecek bir süvari doğuracak. Fakat bunu derken "İnşaallah" demedi. O gece bütün hanımlarını dolaştı. Fakat onlardan sadece bir tanesi doğurdu. O da sakat oldu. "Onu tahtın üzerine bıraktık" ifadesinden kastedilen budur. Kendisinde ruh olmayan bir sakat demektir."⁴⁰⁰

Süleyman'ın hükümranlığı ve yüzük meselesi

"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler. Hâlbuki o iki melek, "Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme" demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. (Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!"⁴⁰¹

Said b. Cübeyr'den O da İbn Abbas'tan ayet çerçevesinde Hz. Süleyman'ın imtihanının ne olduğu konusunda aşağıdaki konu hikâye edilmiştir: "Hz. Süleyman (A.S) abdesthaneye girmek istedi. Cerade isimli hanımına yüzüğünü teslim etti. Yüzüğünü verdi. Bu kadın Süleyman'a en sevgili olan eşiydi. Şeytan Süleyman'ın suretine bürünerek geldi ve ona: "Yüzüğümü ver!" dedi. Cerade yüzüğü ona verdi. Yüzüğü takar takmaz, insanlar ve cinler ve şeytanlar ona boyun eğdiler. Süleyman (A.S) abdesthaneden çıktığında hanımına: "Yüzüğümü ver!" dedi. Kadın: "Onu Süleyman'a verdim" dedi. Süleyman: "Süleyman benim" dedi. Kadın: "Yalan

³⁹⁹ Suyûtî, *Dürrü'l Mensur*, V, 310.

⁴⁰⁰ Firuzabadî, *el-Mikbas*, s.382.

⁴⁰¹ Bakara, 2/102.

söylüyorsun sen Süleyman değilsin” dedi. Süleyman kime gidip “Ben Süleyman'ım” dese, O'na yalancı diyordu. Durum, çocukların onu taşlamasına kadar gitti. Süleyman bu durumu görünce bunun Allah'ın bir emri olduğunu anladı. Şeytan insanlar arasında hüküm vermeye başladı. Allah Teâla Süleyman'a saltanatını iade etmek istediği zaman, insanların kalplerine bu şeytana karşı nefret duygusu verdi. Süleyman'ın eşlerine haber gönderip onlara: “Süleyman'da yadırgadığınız bir şeyler var mı?” dediler. Kadınlar: “Evet, bize temiz olmadığımız durumlarda yaklaşıyor, Önceden böyle bir şey yönelmezdi.” dediler. Şeytan meselenin anlaşıldığını görünce, sonunun geldiğini anladı. Onlar içinde sihir ve küfür bulunan kitaplar yazıp bunları Süleyman'ın kürsüsünün altına gömmüşlerdi. Sonra bunları çıkardılar ve insanlara okudular. “İşte Süleyman bunlarla insanlara karşı çıkıyor ve onlara üstün geliyordu” dediler. Bunun üzerine insanlar Hz. Süleyman'ı küfürle itham ettiler hala da etmektedirler. Bu şeytan yüzüğü götürüp denize attı. Onu bir balık aldı. Süleyman deniz kenarında hamallık yapıyordu. Bir adam gelip karnında yüzük olan balığın da içlerinde bulunduğu balıkları satın aldı. Süleyman'ı çağırıp: “şu balıkları benim için taşı dedi.” Süleyman: “Olur” dedi. Adam: “Ne kadara?” diye sordu. Süleyman: “bu balıklardan birine” dedi. Süleyman balıkları adamın evine kadar taşıdı. Adam evinin kapısına varınca karnında yüzük olan balığı Süleyman'a verdi. Süleyman onu aldı, karnını yardı, baktı ki yüzük balığın karnında. Onu alıp parmağına taktı. Yüzüğü takar takmaz, cinler, insanlar ve şeytanlar ona boyun eğdi. Eski haline geri döndü. Şeytan kaçıp bir adaya sığındı. Hz. Süleyman onu arattı. Güçlü bir şeytandı, onu yakalamaya çalışıyorlar fakat ona güç yetiremiyorlardı. Bir gün onu uyurken gördüler, gelip üzerine kurşundan bir bina yaptılar. Şeytan uyanıp kaçmaya yeltendi. Ancak üzerine yapılan evden dolayı kalkamadı. Onu yakalayıp bağladılar, Süleyman'a getirdiler. Onun için mermerden bir sanduka yapılmasını emretti. Sonra şeytan sandukanın içine konuldu. Sonra sanduka erimiş bakırla kaplandı. Sonra onu denize atmalarını emretti. İşte bunun için: “Biz Süleyman'ı imtihan ettik” yani ona musallat edilen şeytanı bıraktık.”

Bu hikâye Bakara 102. ayetinin tefsiri bağlamında zikredilmiş olsa dahi aynı şekilde “Süleyman'ı imtihan ettik.”⁴⁰² Ayetinin tefsiri bağlamında da zikredilmektedir. Rivayet olarak İbn Abbas'a atfedilen bu hikâye içerik olan pek çok problemi

⁴⁰² Sad, 38/34.

beraberinde getirmektedir.⁴⁰³ Aynı zamanda aile isnadı diye ifade edilen isnadla aktarılmıştır.

Taberi der ki: Bize Muhammed İbn Sa'd tahdis etti. Dedi ki; bana babam, O amcasından, O babasından, O da babasından, O da İbn Abbas'tan, "Biz Süleyman'ı imtihan ettik ve tahtına bir ceset bıraktık sonra bize yöneldi" ayeti ile ilgili olarak şunu söylemektedir: "Ceset Süleyman'ın kendisine yüzüğünü verdiği şeytandır. O da onu hemen denize atmıştır. Çünkü Süleymanın hükümranlığı yüzüğünde idi. O cinninin ismi Sahr idi."⁴⁰⁴

Süleyman Kıssasında Topal Karınca

Süleyman Peygamber kıssasında geçen "Sonunda, karıncaların bulunduğu vadiye geldiklerinde bir dişi (kraliçe) karınca: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman'ın ordusu farkına varmadan sizi ezmesin," dedi"⁴⁰⁵ ayeti bağlamında herhangi bir detay mevcut değildir. Buna rağmen Abdullah İbn Abbas'a atfen el-Mikbas'ta ayette geçen karıncanın fiziki durumunu açıklama kabilinden şöyle demektedir: "(هي نملة عرجاء يقال لها المنذرة)" O topal bir karıncadır ve Münzira diye isimlendirilmektedir,"⁴⁰⁶ diye detay verilmesi Müfessir'in merakı karıncanın bedensel özrünü hatta ismini açıklamaya yönelik bir anlayışı ortaya koymuştur. Bu detayı İsrâîlî haberlerin dışında başka yerlerde bulmak pek de mümkün değildir.

Yusuf (A.S.)'un Gömleğindeki Kan

Kur'an uslubu açısından kıssalarda ve diğer alanlarda çoğu zaman detay paylaşmaz. Tabiidir ki müfessir kıssalarda oluşan bu detay boşluklarını ya bir bilgi alanına müracaatla doldurmak veya kendi düşünce dünyasında çözüme kavuşturmak istemektedir. Yusuf (as.)'un gömleğindeki kanın türünün çözümlenmesi de bu tür bir merakın sonucu olmaktadır. Kıssanın diğer taraflarında geçen gömleğin parçalanmamış olması mantık yoluyla çözümlenebilir ama "kanın ne kan olduğuna" dair müfessirin bilgiye ihtiyacı vardır. Bunu fayda/zarar, doğru/yanlış mülahazasından uzak insanî merak olarak düşünmek ve değerlendirmek gerekir. Bu konunun çözümü adına Taberi şu rivayeti paylaşmıştır: "Bize el-Hüseyn b. Yahya anlattı. O, bize

⁴⁰³ Geniş bilgi için Bkz; Taberi, *Camîu'l-Beyân*, III,324.

⁴⁰⁴ Taberi, *Camîu'l-Beyân*, .XX,88.

⁴⁰⁵ Neml, 27/18.

⁴⁰⁶ Firuzabadî, *el-Mikbas*, 316.

Abdürrezzak haber verdi. O, İsrailden, o, Semmak'tan, o, İkrime'den, o, İbn Abbas'tan şöyle demiştir; “ (بدم كذب) den kasıt “kuzu kanı”dır.”⁴⁰⁷

Nûn ve Kalem Konusu

(ن . والقلم وما يسطرون) “Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki sen Rabbinin lutfu sayesinde asla deli değilsin.”⁴⁰⁸

Kur'an'da Mukattaa harflerini anlamlandırma veya gaybe dair verilen detaylar ile ilgili olarak net bilgi kaynaklarına ulaşmak pek mümkün olmamaktadır. Kur'an'ın kendisinin tefsir etmediği ya da Hz. Peygamber'in açıklamadığı hususlar müfessire ve onun yorumuna zemin oluşturacak başka bilgi kaynaklarına ulaşmayı gerekli kılar. Gaybî alanla ilgili bu yorumlarda geçmiş ümmetlerin bilgi kaynakları müfessirin yorum gücünü artırıcı bir rol üstlenmektedir. İbn Abbas'ın bu ayetle ilgili değerlendirmesi bu kabilden bir tefsirdir.

Taberî diyor ki: “Bize Muhammed İbn Müsenna, dedi ki, bize İbn Ebî Adıyy, o, Şube'den, o, Süleyman'dan, o, Ebî Zabyan'dan, o da, İbn Abbas'tan şöyle demiştir: “Allah'ın ilk yarattığı şey Kalem'dir. Kâinat onun üzerinde yürüdü. Sonra su buharı ref olundu. Ondan sema yaratıldı. Sonra Nûn yaratıldı. Ardından yeryüzü Nûn'un üzerinde yayıldı. Nûn hareket etti yer sarsıldı. Bunun üzerine dağlarla sabitlendi. Şüphesiz dağlar yeryüzüne karşı övündü. Ravi dedi ki: İbn Abbas sonra 'Nûn ve'l Kalemî' okudu.”⁴⁰⁹

El-Mikbas'ta İbn Abbas'a atfen bu ayet ile ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır. “Nun. Allah'a yemin ederim ki; o Allah'ın denizlerdeki balık inci gibi nimetlerine delalet eder. O Allah'ın âlimlerin ve ariflerin gönlüne tevdi ettiği işarettir. O Rabbin isimlerinden bir isimdir. Yine denilir ki; Nûn hokka demektir. (Ve'l-Kalem) Kaleme yemin ederim. O nurdan bir kalemdir. Boyu semavat ve arz arası kadardır. Onunla Zikr-i Hâkim yazılır. Yani Levh-i Mahfuz yazılır. Kalem meleklerden bir melektir...”⁴¹⁰

Süleyman (a.s.)'ın Tahtı Ve Hüdhüd

⁴⁰⁷ Taberî, **Camîu'l-Beyân**. XIII,36.

⁴⁰⁸ Kalem, 68/1-2.

⁴⁰⁹ Taberî, **Camîu'l-Beyân**, XXIII,145.

⁴¹⁰ Firuzabadî, **el-Mikbas**, s.480.

Süleyman Peygamber'in durumunda diğer peygamberlere göre normal hayatın akışı açısından fevkaladelik mevcuttur. Ancak bunlarla alakalı olarak ulaşılan bilgilerde de hem bilgiye sağlıklı ulaşma hem de bilgi kaynağı olarak ulaşılabilecek mümkün olmayan alanlarla ilgili detayların olduğu görülmektedir. Bu detayların verilmesi bu olayların fevkaladeliğini biraz daha yukarı çekmek adına isrâilî haberlerle desteklenerek yorumlamada esas alınmıştır.

Taberi der ki: “Bana Ebû Saib anlattı. Ona, Muaviye, o, A'meş'ten, o, Menhel'den, o, Said İbn Cübeyr'den, oda, İbn Abbas'tan şöyle demiştir: “Süleyman b. Davud için altı yüz bin makam kurulurdu. Sonra insanların eşrafı gelir ve otururdu. Sonra cinlerin eşrafı gelir oturulardı. Sonra kuşları çağırır, onları gölgelerlerdi. Sonra rüzgârı çağırır ve rüzgâr onları yüklenir, (Süleyman) ona talimat verir ve bir aylık mesafeyi kısa sürede giderdi. Bu yolculuk esnasında suya ihtiyaç duyardı. Hüdhüd'ü çağırır ve ondan su talep ederdi. O suyun yerini tespit eder ve ardından şeytanları çağırırdı. Onlar gelip suyu çıkarırlardı.

Hüdhüd suyun yakınlığını ve uzaklığını bilirdi. Suyun bulunduğu yeri gagalar; cinler gelir ve orayı kazıp, su çıkarırlardı. İbn Abbas'ın bu sözüne Nafi b. Ezrak itiraz ederek, “Hüdhüd kuşu, böyle bir haslete sahip olduğu hâlde, bir çocuk tuzak kurup, üzerini azıcık bir toprakla örtünce, toprağın altındaki tuzağı göremez, gelir üstüne basar, tuzağa yakalanır. Hâlbuki o, toprağın altındaki suyu görmektedir.” demiştir. Bu yüzden; “Kaza ve kaderin vakti gelince, göz görmez olur, akıl baştan gider,”⁴¹¹ denilmiştir.

Yusuf (a.s.)'in Gördüğü Bürhan

“And olsun ki kadın Yusuf'a karşı istekli idi; Rabbin'den bir işaret görmeseydi Yusuf da O'nu isteyecekti. İşte ondan kötülüğü ve fenalığı böylece engelledik. Doğrusu o bizim çok samimi kullarımızdandır.”⁴¹²

Yusuf Peygamber kıssasında Kur'an'da detay vermeden kapalı geçen yerler müfessir merakı açısından tamamlanıp yorumlanması gereken alanlar olarak görülmüş ve eski kaynaklara müracaat edilmiştir. Bu açıdan Hz. Yusuf'un kadını arzulamaktan

⁴¹¹ Taberi, *Camii'l-Beyân*, XVIII,30.

⁴¹² Yusuf, 12/24.

uzak durmasını sağlayan “bürhan”ın ne olduğu konusunda pek çok rivayet bulunmaktadır.

Taberî diyor ki, bize Ebu Kureyb tahdis etti. O, İbn Uyeyne'den, o, Osman b. Ebî Süleyman'dan, o, İbn Ebî Müleyke'den, o da, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: İbn Abbas “Şayet Rabbinin bürhanını görmeseydi...” ayeti ile ilgili olarak şöyle dedi: “Ey Yusuf! Zina mı ediyorsun? Şayet böyle bir şey yaparsan kanatları dökülmüş kuş benzersin ki, uçmak ister fakat uçamaz; zina etmediğin müddetçe ufuktaki kuş gibi olursun, sana kimse el uzatamaz.” Buna rağmen bu sese kulak asmadı; aynı şekilde ikinci kez nida edildi, yine aldırmadı. Bunun üzerine, babası Yakub (A.S.) temessül ettirildi; göğsüne vurdu; Yusuf ayağa kalktı. Bu esnada şehveti parmak uçlarından çıkıp gitti.”⁴¹³

Yusuf'a (a.s) Tanıklık Eden Kimse

Taberî Ebu Küreyb'den, o, İbn Veki'den diyor ki, babam bana İsrail'den, o, Simak'ten, o, İkrime'den, o da, İbn Abbas'tan; “O kişi sakal sahibidir.”

Diğer bir rivayet ise İbn Müleyke İbn Abbas'tan: “O kralın Hassası idi. Diğer bir rivayet ise Muhammed b. Sa'd tariki ile İbn Abbas'tan “beşikteki bir çocuktur.”⁴¹⁴

Havva'nın Yarattığı

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”⁴¹⁵

Kur'an Havva'nın yaratılışına dair kullandığı ifade bundan öte geçmeyen bir açıklığa sahiptir. Ancak konunun açıklığı kavuşturulması anlamında pek çok rivayetlere rastlamak mümkündür. Burada Taberî'nin nakletmiş olduğu şu rivayet bu rivayetleri kuşatan bir tarzdadır: “Bize İbn Humedy tahdis etti. O Seleme'den, o İbn İshak'tan, o da bize (Ehl-i Kitab'dan, Ehl-i Tevrat'tan ve İbn Abbas'tan ulaşan rivayet budur) diyerek şunları aktardı; “Âdem'i bir uyku hali bürüdü. Sonra onun kaburgalarının sol tarafından bir tanesi alındı. Oraya et yamandı. Âdem Allah Teâla

⁴¹³ Taberî, **Camî'ü'l-Beyân**, XII,88.

⁴¹⁴ Taberî, **Camî'ü'l-Beyân**, XII,105-106.

⁴¹⁵ Nisa, 4/1.

Havva'yı yaratıncaya kadar uyumaya devam etti. Âdem uykudan uyanınca onu yanında gördü...”⁴¹⁶

Âdem nefsinden Havva'nın yaratılışı ile ilgili olarak neredeyse aynı beyanlarla Tevrat konuyu şu şekilde ele almaktadır. “Sonra, Rabb “Âdem'in yalnız kalması iyi değil” dedi, “Ona uygun bir yardımcı yaratacağım.” Rabb Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem'e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Âdem bütün evcil ve yabanıl hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu. Ama kendisi için uygun bir yardımcı bulunmadı. Rabb Tanrı Âdem'e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rabb Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirdi. Âdem,“İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir” dedi,“Ona ‘Kadın ’ denilecek, çünkü o adamdan alındı.”⁴¹⁷

⁴¹⁶ Taberi, **Camiu'l Beyan**, VI,341-342.

⁴¹⁷ Tevrat, **Yaratılış**, II,18-23.

SONUÇ

Kur'an'ın ibret alınması ve ders çıkarılması için gündeme getirdiği kıssa alanının önemli bir kısmı, İsrail oğullarına yönelik haberlerden oluşmaktadır. Bunlarla birlikte ilk insan, onun yaratılış hikâyesi, cennetten indirilişi, insanın gaybî bilgelere olan merakları kendilerini bu haberlere yöneltmiştir. İşin merkezinde İsrail oğulları ve onların hikâyeleri yoğunluk oluşturduğundan müfessirlerin bu hikâyelerin bilinmezlerini İsrail oğullarının bilgisine başvurarak çözümlenmeye yönelmeleri önem arz etmiştir. Konu ile ilgili dînî kaynaklarda bir yasaklama da olmayınca sahabiler açısından bu bilgi kaynağı kullanılmıştır.

İbn Abbas tefsir rivâyetleri üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmada kendisine atfedilen *Sahifetü Ali b. Ebî Talha, Taberi Tefsiri* ve *el-Mikbas* gibi kaynaklarda yapılan taramalarda sınırlı da olsa onun da bu isrâilî rivayetleri kullandığı net olarak görülmektedir. Doğrudan ona atfedilen *Sahifetü Ali b. Ebî Talha* adlı eser merkeze alınarak yapılmıştır. Ali b.Ebî Talha'ya ait olan bu eser Reccal tarafından biraraya getirilip Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha ismiyle yayınlanarak eserde 1406 rivayet biraraya getirilmiştir. Taramalar bu örnek üzerinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışma ile birlikte bu eserin tamamına yakınının rivayet edildiği Taberi'nin *Camiü'l-Beyan*'ı da taramaya alındı.

Taberi Ali b. Ebî Talha'ya ait 1346 rivayeti tefsirine almıştır. *Sahifetü Ali b. Ebî Talha* adlı eserde yapılan taramada İbn Abbas'a isnad edilen 6 adet isrâilî haber olarak nitelenebilecek rivâyet mevcuttur. Taberi'de 35.400'den fazla yerde geçen 13.026 isnad mevcuttur. Taberi'in bu toplam rivayetleri içerisinde 343 isrâilî haberin tespiti yapıldı. Bu mevcudiyet içerisinde İbn Abbas'a ait 4181 rivayet mevcuttur. Abdullah b. Abbas'a isnad edilen Taberi'deki bu rivayet sayısına karşılık 16 israilî rivayet tespiti yapıldı. Bu veriler bize Abdullah b. Abbas'ın sınırlı da olsa bir yöntem olarak isrâilî haberleri kullandığını göstermektedir. Sayısal bir sınır olduğu kadar bu rivayetler konu alanı olarak da sınırlı kalmıştır. Aynı zamanda bu isrâilî haberler için haber kaynağı olarak da İbn Abbas müslüman olmuş olan Ehl-i Kitab şahsiyetleri dikkate almıştır. Bununla birlikte toplam rivayet sayısı düşünüldüğünde İbn Abbas'ın isrâilî rivayetleri kullanım azlığı onun bu bilgi alanını kontrollü olarak kullandığını göstermektedir. Bu

da İbn Abbas'ın dinin içine ona yabancı olan şeylerin dâhil edilme düşüncesinden uzak olarak isrâilî haberleri kullandığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Ancak bizim burada mahdut eserler üzerinde yapmış olduğumuz taramalar olsa da Taberî Tefsiri'ndeki rivayet zenginliği İbn Abbas'a isnad edilen isrâiliyat kullanımının sınırlı olduğunu göstermeye kâfi bir neticeyi ortaya koymaktadır.

Abdullah İbn Abbas'ın tefsire dair hadis rivayetleri dikkate alındığında sayının çok daha aşağılarda olduğunu görmek mümkündür. Bu tespit İmam Şafii'nin ifadesi ile yüz sayısının geçmemektedir.⁴¹⁸Bununla birlikte İbn Abbas'ın rivayetleri üzerinde Dr. Abdülazîz b. Abdullah'ın on beş hadis kitabı üzerinde yapmış olduğu çalışmada bu sayı 254 olarak yer almıştır.⁴¹⁹

İnsan zihni Kur'an'ın kapalı olarak üzerinden geçtiği konulara çözüm aramaya çalışmakta ve bu bilgi merakı o problemi çözebileceğini düşündüğü kaynaklara insanları yöneltmektedir. Erken dönem tefsir çalışmalarında doğal ortamda yürüyen bu kabul, İsrailî haberlerin başvuru kaynağı olarak değerlendirilmesi sahabe için bir özgüven bilinci olarak anlaşılmalıdır. Üstelik bu konuya olumlu bakan gerek Peygambere dayanan ifadeler gerekse sahabe tutumları isrâilî haberlerin kullanımını daha rahat hale getirmiştir. Kur'an'ın Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderildiğine dair beyanlar, Kur'an kıssalarının merkezindeki toplumun Benî İsrail olması gibi hususlar ilk dönem müfessirlerinden olan İbn Abbas gibi genç sahabiler için bu konunun içine daha fazla girmelerine dönük bir sonucu ortaya çıkarmıştır. Onların bu cesareti bizzat Allah kelimandan ve Peygamber tasvibinden aldığı anlaşılmaktadır. Kur'an tarafından daha önceki ilahi tebligatların tasdik edildiği düşüncesinden hareketle yola çıkılarak İslam'ın temel prensiplerine aykırı olmadığı sürece bu rivayetler kabul edilebilir rivayetler olarak görülmüştür. Özellikle de bu haberlerin Kur'an kıssaları etrafında yoğunlaşması kıssa-ibret denkleminde işlev göreceği için daha da cazip hale gelmiştir. Abdullah İbn Abbas gibi güçlü bir müfessirin döneminin diğer bilgilerini kullandığı gibi bu bilgi alanından bigâne kalması düşünülemezdi. Onun Kur'an'ın Arapça olması nedeniyle Arap diline, gramer ve divanına yöneldiği gibi, Kur'an kıssalarının ağırlık merkezini oluşturan Beni İsrail'e dair detay arayışına yönelmesi de makul bir gayret hatta gerekli olan bir durum olarak düşünülebilir.

⁴¹⁸ Çakan, İ.L.Eroğlu, M, Abdullah b.Abbas, DİA, I,76

⁴¹⁹Geniş bilgi için bkz; Dr.Abdülaziz b. Abdullah, *Tefsîru İbn Abbas ve merviyâtühü fi Kütübî's-Sünne*

İşte İbn Abbas böyle bir anlayışla Kur'an kıssalarına yönelik olan ayetleri tefsir etmiştir. İsrâilî haberlerle tefsir alanını genişletmeye çalışmıştır. İbn Abbas, döneminde muhatap olduğu iki bilgi alanını etkin bir şekilde kullanarak oradan tarihin akışına tefsir yöntemleri bırakmıştır. Bir yanda O'nun Arap dili, kelimeleri, deyimleri ve Arap divanına nüfuzu sayesinde filolojik tefsirin temelleri kurulmuştur. Diğer tarafta tefsir kaynaklarında yer alan sayısız rivayetleri ile rivayet tefsiri alanına genişlik katmıştır. Aslında İbn Abbas'ın yaptığını islâmî görüntüsü olan ancak refere edilen bir bilgi kaynağını İslami bilgi kullanımına elverişli hale dönüştürülüp kullanılması gibi düşünmek yerinde olur. Ancak burada aynı alana dışarıdan dâhil edilip kullanılan bilgileri ayırıp değerlendirme zorunluluğu vardır. Mesele bu zaviyeden değerlendirilmediğinde problemleri çözmek ve tefsir ilmini geliştirmek pek mümkün olmayacaktır. Ayrıca yapılan taramada ve örneklenen rivayetlerde tezat ihtilafına dair bir tespit olmamıştır.

Modern tefsir anlayışı İbn Abbas gibi müfessirleri ağır tazyik altında tutmuş ve onların kullandığı bu bilgi kaynağını en başta mahkûm etmiştir. Düne dair bu bilginin kullanılmasına karşı çıkan modern tefsir anlayışı bugün tarih biliminin sonuçlarından, geçmişe dönük bilgilerin bulgu alanı olan arkeolojik bilgilere kadar modern bilimsel araştırmaların ortaya koyduğu ürünleri kullanarak Kur'an'ı tefsir etme çabasına girmektedirler. Hatta bunu biraz daha ileriye taşıyarak Tevrat, İncil gibi kaynaklara başvurarak karşılaştırmalı tefsirler ortaya koymuşlardır. İşin özüne bakıldığında, ilk dönem müfessirlerinin kullandıkları yöntemle modern dönem müfessirlerinin arasında bir karşılaştırma yapıldığında, tefsir için kullandıkları bilgi türü açısından benzer bir eğilimin olduğu gözlemlenmektedir.

İbn Abbas maharetiyle isrâilî bilgi alanını kullanmıştır. Onun yetkinliği bu bilgi alanını kullanılabilir bir malzeme haline getirmesi için yeterlidir. Araştırmacılara düşen toptan ret anlayışına yönelme yerine İbn Abbas'ın rivayetlerinin irdelenerek ona aidiyeti konusunda tespitleri yapabilmek için çaba sarf etmektir. Yapılan bu çalışmada sınırlı sayıda olsa da ona ait rivayetleri ona atfedilen *Sahifetü Ali b. Ebî Talha* adlı kitap temel alınıp Taberi ile daha geniş alana taşınarak değerlendirme yapılmıştır. İbn Abbas'ın israilî rivayetleri bir amaca dönük olarak kullanmış olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Neticede Abdullah b. Abbas, israilî haberleri bilgi kaynağı olarak görmüş ve bunları ihtiyaç duyduğu durumlarda Kur'an tefsirinde kullanma konusunda herhangi bir mahsur görmemiştir.

İbn Abbas rivayetleri üzerinde yapılan bu çalışma, tefsir kaynaklarındaki ona ait olduğu ifade edilen rivayetler düşünüldüğünde sınırlı bir çalışmadır. Gerek tefsir kaynaklarında gerekse hadis kaynaklarında tefsire dair İbn Abbas rivayetleri pek çok çalışmayı hak etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki, M. F. & M. İ.B., (H. 1380). *es-Sahîh . Tahkik* Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye.
- Abdülbaki, M. F., M. & İ.H.K. (H. 1380). *es-Sahîh.Tahkik* Beyrut: Dar'u İhyai't-Türasi'l-Arabiyye.
- Abdü'l Baki, M. F. (2008). *Konularına Göre Kur'an-ı Kerim*. Şamil Yayınları.
- Abdü'l-Baki, M. F. (1950). *Mecmau Garibü'l Kur'an Mukaddimesi*. Darü İhyai Kütübü'l Arabiyye.
- Accac, M. e.-H. (1981). *es-Sünnetü Kable't-Tevil*. Beyrut: Darü'l-Fikr.
- Algül, H. (1987). *İslam Tarihi*. İstanbul: Gonca Yayınları.
- Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2015). Doktora Tezi. H. Savut içinde, *Tefsir İlminin Rivayet Kaynaklı Sorunlarına Bir Çözüm Arayışı*. Ankara.
- Âşık, N. (1981). *Sahâbe ve Hadîs Rivayeti*. İzmir: Akyol Neşriyat.
- Atçeken, İ. H. (2004). Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saadet'te Yahudiler. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 105-128.
- Atik, A. (2005). *Taberi'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*,. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Aycan, İ., & Sarıçam, İ. (1993). *Emevîler*. Ankara.
- Aydemir, A. (2000). *Tefsirde İsrâiliyat*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Aydın, İ. (2011). İbn Abbas, Filolojik Tefsirin Öncüsü. *Ekev Akademi Dergisi*.
- Aydınlı, A. (2006). *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul : Hadisevi Yayınları.
- Aygün, A. (2015/4 Sayı,8.). Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Belâzurî. (1959). *Ensâbu'l-Eşrâf*. Mısır .
- Belâzurî, (. M. (1987). *Fütûhu'l-Buldan*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bilmen, Ö. N. (1973). *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul.
- Bulut, A. (1993). *Kitâbu Garîbi'l-Kur'ân*. Kahire.
- Bulut, A. (2005). Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbas'a Nisbet Edilen Üç Eser. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* .
- Cerrahoğlu, İ. (1983). *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları.

- Cerrahoğlu, İ. (tsz). *Ali İbn. Ebi Talha Sahifesi*.
- Cevdet, A. (1977). *Kisâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, İstanbul.
- Çakan, İ. L. (2001). *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çakan, İ. L., & Eroğlu, M. (1998). Abdullah b. Abbâs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çetin, M. (1983). Abdullah b. Abbâs ve Tefsiri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 227.
- Dârimî, A. b. (tsz). *Mukaddime*. byy.
- Demir, H. (2008). Meşruiyet Açısından Hz. Osman'ın Öldürülmesinin İncelenmesi. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 77-119.
- Derzeze, M. İ. (H. 1383). *et-Tefsîru'l-Hadîs*. Beyrut : Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyyi.
- Derzeze, M. İ. (Nisan-2018). Tefsir Kaynaklarındaki İsrâiliyat Üzerine. *eş-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi (JOSR) ISSN:1308-9633*.
- Dineverî, E. H. (1960). *Ahbârü't-Tivâl*. Kahire.
- Ebû Zehra, M. (. (2004). *Mezhepler Tarihi*. Ankara.
- Edhem, H. (1927). *ed-Develü'l-İslâmiyye*. İstanbul.
- Bağdâdî, H. (. (1991). *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, . Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bağdâdî, H. (1988/1409). *Kitâbu'l-Kifâye fî İlmî'r-Rivâye*. Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Berri, M. b. (H. 1402). *el-Cevhere fi Nesebi'l-İmam Ali ve Âlihi*. Beyrut: Müessesetü'l-Âlem.
- Buhari, E. A. (1986). *Tarihü'l-Kebir*. Beyrut: Müessesetü's-Sekafiyye.
- Buhâri, E. A. (tsz). *es-Sahihu'l-Buhâri*. byy.
- Firuzabadî, Y. b. (2014). *Tenvirü'l-Mikbas min Tefsir-i İbn Abbâs*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Hatib, M. A. (1981/1401). *es-Sünnetü Kable't-Tedvin*. Beyrut: Darü'l Fikr.
- Hazrecî, S. A.-E. (1979). *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemal fî Esmâi'r-Ricâl*. Beyrut.
- Humeydi, A. A. (tsz). *Tefsir-i İbn Abbas ve Merviyyatihi fi't-Tefsir Min Kütübü's-Sitte*. Camiatü'l-Ümmü'l-Kur'a.
- Işş, Y. (1982). *ed-Devletü'l-Ümeviyye*. Dimeşk.
- Kandehlevî, M. Y. (tsz). *Hayat-üs Sahabe*. İstanbul: Merve Yayınları.

- Kevserî, M. Z. (2004). Ka'bu'l-Ahbar ve İsrailiyat Telif. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*.
- Mevdûdî, S. E.-Â. (1983). *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber*. Ankara: İstem Yayınları.
- Mizzi, Y. b. (2014). *Tehzibü'l Kemal*. Beyrut: Müessesetü'l-Risale.
- Vâkıdî, E. A. (tarih yok). *Kitab et-Tarih ve'l-Meb'as ve'l-Meğazi*.
- Nehhas, E. C. (H. 1323). *en-Nasih ve'l Mensuh*. Kahire: Matbaatü's-Saade.
- Nemeri, İ. A.-B. (2002). *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ahsab*. Amman: Daru'l-A'lam.
- Nevevi, Y. b. (2003). *Sahih-i Müslim Nevevi Şerhi*. Kahire: Dar'ü İbn Heysem.
- Reccâl, R. A. (1991). *Tefsirü İbn-i Abbas el-Müsemmâ Sahifetü Ali b. Ebi Talha*. Beyrut: Müessesetü'l Kütübü's-Segafiyye.
- Sâbûnî, M. A. (2003). *Safvetü't-Tefâsir*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Suyûtî, C. (1991). *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Hicaziyye.
- Suyûtî, C. (2002). *ed-Dürrü'l Mensur fi Tefsiri'l-Me'sur*. Beyrut: Dar'ul-Fikr.
- Suyuti, C. (tsz.). *Tahric-i fi İlmu't-Tefsir*.
- Şehristani, E.-F. M. (2005). *el-Milel ve'n-Nihal*. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye.
- Şeybanî, E. A. (1993). *Tarih-u Halife b. Hayyat*. Beyrut: Darü'l-Fikr.
- Taberî. (tsz.). *et-Taberi içinde, Târihu'l Ümem ve'l- Mülûk*. Beyrut.
- Taberi, İ. C. (1965). *Tarihü'r-Rusül ve'l-Müluk*. Mısır: Dar'ül Maarif.
- Taberi, İ. C.-T. (tarih yok). *Camiu'l-Beyân an-Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*.
- Tirmîzî, E. A. (2013). *Sünenü't-Tirmîzî*. Beyrut.
- Zehebî, E. A. (1990). E. A. ez-Zehebî içinde, *Târihu'l-İslam*. Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî.
- Ferit, B. B.-M. (2007). *Ârai İbn Abbas fi't-Tefsir min Hilal Camii'*. Cezayir: Vizâretü't-Ta'lîmi'l-İlmiyye.
- Fığlalı, E. R. (1978). Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 251-257.
- Gölcük, Ş., & Toprak, S. (2001). *Kelam*. Konya: Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları.
- Görmez, M. (1997). *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Gülle, S. (2004). Riavâyet ve Yöntemleri Açısından Taberi Tesiri Hakkında Bir Değerlendirme. *Ekev Akademi Dergisi*, sy.19, 265-269.
- Güner, O. (2001). *Ebû Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Halebî. (1964). *İnsânü'l-Uyûn*. Mısır.
- Hamidullah, M. (. (1967). *Muhtasar Hadis Tarihi Ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Hamidullah, M. (200). *İslam Peygamberi*.
- Hamidullah, M. (2004). *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hanbel, A. b. (2006). *el-Müsned*. Kahire: Dar'u İmam-ı Ahmed.
- Hanbel, A. b. (tarih yok). *Kitâbü'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*.
- Hasan, İ. H. (1986). *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi.
- Hatim, İ. E. (tarih yok). *el-Cerh ve't-Ta'dil*.
- Hatipoğlu, İ. (2001). İsrailiyat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 195). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hıdır, Ö. (2006). *Yahudi Kültürü ve Hadisler*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hurşit, A. (tarih yok). *Kur'an ve Ulûmuhu*. Darü'l Kütübü'l Mısriyye, 15 numaralı evrak.
- Hüseyin, T. (. (2003). *Câhiliye Şiiri Üzerine*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Abdî'l-Berr, E. Ö. (tsz). *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashâb*. Kahire.
- İbn Hacer el-Askalânî, A. b. (H. 1328). *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. Kahire: byy.
- İbn Hacer, e.-A. A. (1910). *Tehzîbü't-Tehzîb*. Haydarabad: Matbaatu Meclis-i Dâireti'l-Maarif.
- İbn Hacer, e.-A. A. (tsz). *Fethul-Bari*. Daru's-Selâm.
- İbn Hallikan, Ş. A. (1978). *Vefeyâtü'l-A'yan*. Beyrut.
- İbn Hibban, M. (tsz). *es-Sikât*. Haydarabad: Dairetü'l Mearif el-Osmaniyye.
- İbn Hişâm (Tahkik, M. e.-S. (tsz). *es-Sîratü'n-Nebeviyye*. Beyrut: byy.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, (. Ş. (2008). *Zâdü'l-Meâd*. İstanbul: İklim Yayınları.
- İbn Kesîr, E. F. (1994). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. İstanbul.
- İbn Kuteybe, E. M.-D. (tsz). *el-Maârif*. İstanbul.
- İbn Sa'd, M. (1957/1376). *et-Tabakatu'l-Kübra*. Beyrut: Dâr'u Sâdır.

- İbn Teymiyye, E. A.-S. (H. 1404). *Dekaiku't-Tefsir el-Cami'li Tefsir-i İbn Teymiyye*. Dimeşk: Müessetü Ulumü'l-Kur'ân.
- İbnü'l-Esîr. (1860). *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*.
- İbnü'l-Esîr, İ. A. (1985). *el-Kâmil fi't-Tarih*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Juynboll, G. H. (2002). *Hadis Tarihinin Yeniden İnşâsı*. Ankara : Ankara Okulu Yayınları.
- Kandemir, M. Y. (2001). Ka'bül Ahbar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* . içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kapar, M. A. (1998). *Halifeliğin Emeviler'e Geçisi ve Verâsete Dönüşmesi*. İstanbul.
- Karaçam, İ. (1995). *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü Ve Kıraati*. İstanbul.
- Karataş, M. (2006). *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*. İstanbul : İham-İşaret Yayınları.
- Keskioğlu, O. (1987). *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*. Ankara.
- Keskioğlu, O. (2003). *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*. Ankara.
- Koç, M. A. (2003). *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri, İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*. Ankara: Kitâbiyât.
- Koçyiğit, T. (1967). *Hadis Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Koçyiğit, T. (1977). *Hadis Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Köksal, M. A. (2003). *H. Hüseyin ve Kerbela Faciası* . İstanbul.
- Kutluay, A. (2005). *Siyer-u Sahabe*. İstanbul: İpek Yayınları.
- Kuzudişli, A. (2012). el-Kütüb'ten İsrailiyat'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 136.
- Mes'ûdî, E.-H. A. (1988). *Mürûcu'z-Zehab ve Meâdinü'l-Cevher*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Münâvî, M. A. (tsz). *Feyzu'l Kadîr Serhu el-Câmi's-Sagîr min Ehâdîsi'l-Besîri'n-Nezîr*. Dâru'l-Fikr.
- Müslim, b. H.-K.-N. (tsz). *es-Sahihu Müslim*. byy.
- Na'nâa. (1970). *el-İsrailiyyât ve Eseruhâ fi Kütübi't-Tefsîr*. Dimeşk-Beyrut.
- Nedvî, Ş. M. (1985). *Asr-ı Saadet*. İstanbul: Şamil Yayınları.
- Önkal, A. (2005). İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi. *Marife*, 257-269.

- Özafşar, M. E., & Demir, M. (2012). Vehb İbn Münebbih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özek, A. (1984). Dirayet Müfessiri İbn Abbas. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 68.
- Özulu, Y. E. (1990). Abdullah b. Abbâs. *Şâmil İslam Ansiklopedisi*. içinde İstanbul: Şâmil Yayınları.
- Polat, S. (1985). *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sâlih, S. (. (2016). *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*. İstanbul: Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları,.
- Selkînî, A. b. (1986). *Abdullah b. Abbâs ve Medresetü fi't-Tefsir*. Daru's-Selâm.
- Sezgin, F. (1967). *Geschichte des Arabischen Schriftums*.
- Sibâî, M. (. (1981). *İslâm Hukukunda Sünnet*. İstanbul: Evs Yayınları.
- Siddikî, M. Z. (1966). *Hadis Edebiyatı Tarihi*. İstanbul : İrfan Yayınevi.
- Sırma, İ. S. (1997). *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*. İstanbul.
- Soysaldı, M. (1977). *Nüzulünden Günümüze Kur'ân Ve Tefsir*. İstanbul.
- Şiblî, M. (. (1977). *Asr-ı Saadet*. İstanbul: Eser Yayınları.
- Taberî, E. C. (tsz). *Târihu'l Ümem ve'l- Mülûk*. Beyrut.
- Tahmaz, A. (1987). *Abdullah b. Abbâs el-İmâmu'l-Bahr Âlimu'l-Asr*. Dâru's-Selâm.
- Toksarı, A. (1988). Müdelles Hadis ve Sahâbeye Tedlis İsnâdı. *Erciyes Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 232.
- Uzun, N. (2015). Sahabe'nin Tefsirde İsrailiyata Bakışı. *KATÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7-39.
- Varol, M. B. (2004). *Hilafet Mücadelesinde Ehli Beyt Nesli*. Konya: Yediveren Yayınları.
- Ya'kûbî, A. b. (1960). *Târihu'l-Ya'kûbî*. Beyrut.
- Yaman, A. (2004). Ehli Beyt Fıkhının İmamı Hz. Ali ve Takip Ettiği İctihad Yöntemi. *Marife Dergisi*, 102-122.
- Yatkin, N. (25-26 Nisan 2015). İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe II . *Sahâbe ve Rivâyet İlimleri –Tebliğ ve Müzâkereler Tartışmalı İlmî Toplantı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yazır, E. M. (2011). *Hak Dîni Kur'ân Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Yıldırım, E. (2007). *Hadis Problemleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

- Yıldız, H. D. (1986). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul.
- Zehebî, M. H. (1985). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Beyrut.
- Zehebî, M. H. (1986). *el-İsrailiyyat fi't-Tefsir ve'l-Hadis*. Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Zehebî, M. H. (1990). *Tarîhü'l-İslam*. Beyrut: Mektebetü'l Kudsi.
- Zehebî, M. H. (tsz). *Tezkiratü'l-Huffâz*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî.
- Zehebî, M. H.-B. (1963/1382). *Mizânü'l-İtidal*. Kahire.
- Zerkeşî, B. (tsz). *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Daru'l-Hadîs.
- Zirikî, H. (1969). *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*. Beyrut.
- Zuhaylî, V. (. (2005). *Tefsîru'l-Münîr*. İstanbul: Risale Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa Cünük, 1965 Karabük doğumludur. 1988 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Lisans Programından mezun oldu. Halen Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Lisansüstü Eğitimine devam etmektedir. Uzun yıllar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı liselerde öğretmenlik görevi yaptıktan sonra, 2011 yılı itibariyle kurum değişikliği yaparak Karabük Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanı olarak göreve başlamış ve halen bu görevde bulunmaktadır.